

**SLEZSKÁ
UNIVERZITA**
FAKULTA VEŘEJNÝCH
POLITIK V OPAVĚ

Editoři

DUŠAN JANÁK – JAN KUKLÍK

PROMĚNY NÁRODNOSTNÍ STRUKTURY ČESKOSLOVENSKA, ČESKÉ REPUBLIKY A STŘEDNÍ EVROPY V LETECH 1945–2020

STUDIJNÍ MATERIÁLY

OPAVA – PRAHA 2022

**PROMĚNY NÁRODNOSTNÍ STRUKTURY
ČESKOSLOVENSKA, ČESKÉ REPUBLIKY
A STŘEDNÍ EVROPY V LETECH 1945–2020**

STUDIJNÍ MATERIÁLY

Editoři
DUŠAN JANÁK – JAN KUKLÍK

Publikace byla vydána v rámci programu podpory vědních oborů Univerzity Karlovy
Progres Q05 „*Právní a společenské aspekty migrace a problémy postavení menšin*“.

Recenzovali:

prof. JUDr. Igor Palúš, CSc.

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D.

© Fakulta veřejných politik Slezské univerzity v Opavě, 2022

© Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2022

© Autoři studií

ISBN 978-80-7510-508-0 (Slezská univerzita v Opavě, elektronická verze)

ISBN 978-80-7630-023-1 (Univerzita Karlova v Praze, elektronická verze)

OBSAH

ÚVOD	5
NÁRODNOSTNÍ MENŠINY A MIGRACE VE STŘEDNÍ EVROPĚ PO ROCE 1945: ZÁKLADNÍ POJMY A TEORETICKÁ VÝCHODISKA	9
<i>Dušan Janák</i>	
NÁRODNOSTNÁ PROBLEMATIKA A MIGRÁCIA V ČESKOSLOVENSKU 1948–1989	23
<i>Štefan Šutaj</i>	
NÁRODNOSTNÉ MENŠINY A MENŠINOVÁ POLITIKA V STREDOEURÓPSKÝCH KRAJINÁCH SOVIETSKÉHO BLOKU DO ROKU 1989	43
<i>Ivan Halász</i>	
MENŠINY A MIGRACE V ČESKÉ REPUBLICE PO ROCE 1989	59
<i>Jiří Kocian</i>	
CHANGES IN THE NATIONAL STRUCTURE CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES AFTER 1989 IN THE CONTEXT OF MIGRATION PROCESSES	79
<i>Radosław Zenderowski</i>	
POLÁCI V ČESKOSLOVENSKU A ČESKÉ REPUBLICE PO ROCE 1945	101
<i>Dušan Janák</i>	
AUTOŘI	115

CONTENTS

INTRODUCTION	5
 NATIONAL MINORITIES AND MIGRATION IN CENTRAL EUROPE AFTER 1945: BASIC CONCEPTS AND THEORETICAL BACKGROUND.....	9
<i>Dušan Janák</i>	
 NATIONAL ISSUES AND MIGRATION IN CZECHOSLOVAKIA 1948–1989	23
<i>Štefan Šutaj</i>	
 NATIONAL MINORITIES AND MINORITY POLICY IN THE CENTRAL EUROPEAN COUNTRIES OF THE SOVIET BLOC UNTIL 1989.....	43
<i>Ivan Halász</i>	
 MINORITIES AND MIGRATION IN THE CZECH REPUBLIC AFTER 1989	59
<i>Jiří Kocian</i>	
 CHANGES IN THE NATIONAL STRUCTURE CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES AFTER 1989 IN THE CONTEXT OF MIGRATION PROCESSES	79
<i>Radosław Zenderowski</i>	
 POLES IN CZECHOSLOVAKIA AND THE CZECH REPUBLIC AFTER 1945	101
<i>Dušan Janák</i>	
 AUTHORS.....	115

ÚVOD

Menšinová problematika a soužití většinové (majoritní) společnosti a různých menšin (minorit) patřily od počátku 20. století k závažným tématům sociálních věd, historiografie a právní vědy. Klíčový význam přitom měly národnostní a etnické menšiny, mj. v důsledku zrodu etnického nacionalismu i sekularizace společnosti v 19. století. Důležitou součástí jejich vývoje i proměn národnostní struktury obyvatelstva byly migrační procesy. Tato problematika patří i dnes k aktuálním společenským problémům, jejichž význam zejména v posledním desetiletí podtrhlo masové uprchlictví z oblastí zasažených válkou a etnickými čistkami.

Těmto problémům byla věnována mezinárodní odborná konference „Menšiny a migrace. Proměny národnostní struktury Československa a střední Evropy od roku 1938 do současnosti“, uspořádaná ve dnech 21. a 22. září 2021 v rámci ESF projektu CZ.02.2.69/0.0/0.0/16_015/0002400 „Rozvoj vzdělávání na Slezské univerzitě v Opavě“ na její Fakultě veřejných politik. Předložený sborník obsahuje pět studií, které byly ve zkrácené verzi předneseny jako hlavní referáty na této konferenci a jejichž současný text reflektuje připomínky a podněty, které zazněly v diskusi. Mají přehledový charakter, dvě z nich jsou věnovány vývoji národnostních poměrů v Československu a středoevropských zemích sovětského bloku do roku 1989, další dvě změnám národnostní struktury a migracím v České republice (ČR) a středovýchodní Evropě a poslední vývoji polské menšiny v Československu a ČR od roku 1945. Jejich cílem bylo nastínit a podle možností srovnat základní trendy vývoje národnostní problematiky a migrací v historické perspektivě od konce druhé světové války do vypuknutí pandemie covidu-19 v roce 2020, která výrazně ovlivnila pohyb obyvatelstva v globálním měřítku. Autoři, jimiž jsou odborníci z oblasti moderní historie, právních dějin i politologie působící na univerzitách a ve výzkumných institucích zemí Visegrádské čtyřky, se proto opírali jak o stávající literaturu, tak o výsledky vlastních výzkumů. Ve svých statích se zaměřili na různé aspekty národnostní problematiky, zvolili si také různé úhly pohledu a jejich závěry ve větší či menší míře korespondují s akademickým i veřejným diskurzem k těmto otázkám probíhajícím v jednotlivých zemích.

Vzhledem k těmto rozdílům jsme na začátek sborníku zařadili obecnější text Dušana Janáka *Národnostní menšiny a migrace ve střední Evropě po roce 1945: základní pojmy*

a teoretická východiska, pojednávající o různých koncepcích střední a středovýchodní Evropy, o základních charakteristikách národnostních a etnických menšin i přístupech k nim a o hlavních typech migrací, s nimiž se setkáváme ve středoevropském regionu od roku 1945. V závěru jsou nastíněny hlavní etapy migračních procesů, které ovlivnily vývoj národnostní struktury na území dnešní ČR ve sledovaném období.

Následující studie Štefana Šutaje *Národnostná problematika a migrácia v Československu 1948–1989* přináší orientační přehled vnějších (mezinárodních) i vnitřních (národních) migrací, které změnily národnostní strukturu Československa, počínaje poválečným odsunem Němců a Maďarů a reemigrací a repatriací Čechů a Slováků. Speciální pozornost věnuje příčinám masových vnitřních migrací po roce 1948 (např. politickým rozhodnutím vedení komunistické strany, kolektivizaci zemědělství nebo industrializačním procesům) a sleduje zejména migraci obyvatelstva z chudých oblastí jižního a východního Slovenska do českých zemí. Všímá si postavení národnostních a etnických menšin za komunistického režimu, charakteristických rysů národnostní politiky i snah o její reformu v 60. letech. V tomto kontextu připomíná asimilační tlaky, postavení příslušníků menšin (Romů, Rusínů, Maďarů) na Slovensku a jejich migraci do českých zemí i vývoj vztahů Čechů a Slováků.

Ivana Halász ve studii *Národnostné menšiny a menšinová politika v stredoeurópskych krajinách sovietskeho bloku do roku 1989* sleduje tuto problematiku především prizmatem právních dějin, tj. z hlediska jejího zachycení v klíčových právních normách. Podrobně rozebírá vývoj oficiální sovětské národnostní politiky od roku 1917, která podle něj tvořila základ přístupu k menšinám v sovětském bloku. Jen marginálně však registruje její skutečnou podobu a represe národnostních menšin i neruských národů, zejména v období stalinismu, které představovalo vzor pro budování komunistických režimů ve střední Evropě po roce 1945. Následně se pokouší zachytit vývoj národnostní politiky a postavení menšin do roku 1989 v Československu, Maďarsku a Polsku. Největší pozornost věnuje Maďarsku, výklad o zbývajících dvou státech je podstatně stručnější, přestože nejsložitější situace byla v Československu, kde také byl v roce 1968 přijat komplexní národnostní zákon. I když ani v jedné z těchto zemí nevznikly etnoregionální autonomní oblasti, hlavní jazyková, kulturní i školská práva menšin v nich byla podle něj postupně garantována.

Studie Jiřího Kociana *Menšiny a migrace v České republice po roce 1989* charakterizuje některé trendy proměny národnostní skladby v uplynulých třech desetiletích související se změnami postavení a rozšířením počtu již existujících menšin i specifickými procesy utváření nových menšin. Všímá si migrací ekonomické a humanitární povahy i přeměny ČR z tranzitní země mezi Východem a Západem, kterou byla v 90. letech, v cílovou zemi s rostoucím počtem cizích státních příslušníků. Soustřeďuje se na přípravu a naplňování vybraných legislativních norem v oblasti menšinové, migrační a azylové politiky. Nakonec se věnuje problematice nelegální migrace, zejména s ohledem na její bezpečnostní aspekty, a uprchlictví, přičemž komentuje vybraná statistická data a úřední analýzy ukazující dopad jednotlivých migračních vln na situaci v ČR v letech 2015–2020.

Polský politolog Radosław Zenderowski ve studii *Changes in the national structure Central and Eastern European countries after 1989 in the context of migration processes* zachycuje příčiny a průběh změn národnostní struktury, k nimž došlo za poslední tři

desetiletí ve sledovaném regionu. V úvodu se podrobně zabývá koncepcemi středovýchodní Evropy (Central and Eastern European, CEE), která představuje geografický prostor jeho analýz, v němž dále rozlišuje střední Evropu v užším (země Visegrádu) a širším pojetí, kam řadí ještě nové členské země Evropské unie z Pobaltí a Balkánu. Dále představuje hlavní demografické trendy a popisuje klíčové determinanty změn národnostní struktury ve středovýchodní Evropě, sleduje charakter těchto změn v jednotlivých zemích regionu. Nakonec se zabývá úlohou a významem migračních procesů se zdůrazněním imigrace do států středovýchodní Evropy, zejména střední Evropy v užším i širším pojetí.

Sborník uzavírá studie Dušana Janáka *Poláci v Československu a České republice po roce 1945*, zachycující situaci největší tradiční národnostní menšiny na území dnešní ČR od skončení druhé světové války do současnosti. Na základě výsledků sčítání lidu z let 1950–2011 zachycuje vývoj polské populace na území České republiky, Moravskoslezského kraje, Těšínska i sídelní oblasti polské menšiny nazývané Zaolží i hlavní příčiny poklesu jejího počtu. V těchto souvislostech objasňuje i různé formy pracovní imigrace Poláků před rokem 1989 do českých zemí. Druhá část studie je věnována životu polské menšiny na Těšínsku počínaje poválečným sporem o toto území přes částečné obnovení kulturních a jazykových aktivit po uzavření spojenecké smlouvy na jaře 1947 i neúspěšné opakované snahy o posílení pozic menšiny za komunistického režimu po legislativní zakotvení a postupnou realizaci menšinových práv včetně ustavení a činnosti Kongresu Poláků v ČR a rozvinutí přeshraniční spolupráce s Polskem po listopadu 1989.

V předloženém sborníku, za jehož vydání v rámci programu Progres chceme touto cestou poděkovat vedení Univerzity Karlovy v Praze, jsme se snažili poskytnout nejen odborné veřejnosti zajímavé podklady ke studiu národnostní problematiky, ale také prezentovat rozdílné pohledy či přístupy k některým problémům. Byli bychom proto rádi, kdyby se stal jedním z východisek dalších výzkumů i příspěvkem v diskusi o dosud otevřených otázkách.

NÁRODNOSTNÍ MENŠINY A MIGRACE VE STŘEDNÍ EVROPĚ PO ROCE 1945: ZÁKLADNÍ POJMY A TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Dušan Janák

ABSTRACT

**NATIONAL MINORITIES AND MIGRATION IN CENTRAL EUROPE AFTER
1945: BASIC CONCEPTS AND THEORETICAL BACKGROUND**

The aim of the introductory study was to clarify the basic concepts and theoretical starting points related to nationality issues in the Central European region in the period under review and to draw attention to differences in their application or use. The first part deals with various concepts of Central and Central Eastern Europe and their application in the Czech and international environment. The second subchapter characterizes national and ethnic minorities as well as variable applications of nationality and ethnicity in various social sciences, basic concepts and models of assimilation and integration of minorities in relation to the Central European region, and the current concept of social exclusion and inclusion in minority policy. The next part of the text is devoted to the reminder of the main forms of external (international) and internal (national) migrations, their motives and patterns of behaviour in political and economic migration, and the differences between voluntary and forced migration. Their occurrence in the monitored region is illustrated in the final indicative overview of the main migration processes in the Czech Republic in the years 1945–2020.

KEYWORDS:

Central Europe, Central Eastern Europe, Czech Republic, national and ethnic minorities, migration

ÚVOD

Národnostní a etnické menšiny a interetnické vztahy patřily k určujícím faktorům moderních dějin střední, resp. středovýchodní Evropy. V moderní době, zejména od počátku 20. století, to platilo dvojnásob, neboť zde menšinové problémy umocňovaly rozsáhlé migrace, při nichž docházelo nejen k pohybu lidí přes hranice, ale i ke změnám hranic, které se doslova „přesouvaly přes lidi“.¹ Po skončení druhé světové války národnostní strukturu střeoevropského regionu podstatně změnily jak masové nucené migrace německého i maďarského obyvatelstva, tak i rozsáhlé reemigrační procesy. Od vzniku sovětského bloku na sklonku 40. let 20. století až do pádu komunistických režimů v roce 1989 byly zahraniční migrace i mezi sovětskými satelity z různých důvodů omezeny. Národnostní složení v jednotlivých zemích se měnilo především v důsledku vnitřních migrací, později ho však částečně ovlivňovala i dočasná pracovní imigrace jednak ze sousedních států (např. zaměstnávání polských pracovníků v 60. a 70. letech v Československu), jednak v rámci tzv. internacionální pomoci hlavně v 80. letech z Vietnamu a Kuby, v menší míře i z dalších zemí.

Po roce 1989 v etnické struktuře střední, resp. středovýchodní Evropy došlo k řadě podstatných změn. Zvýšená intenzita migrací až do roku 2020 spadala především na vrub převážně ekonomickým migracím obyvatel postsovětských zemí, ale i příchodu imigrantů z jiných regionů do jednotlivých zemí. Lokální válečné konflikty na Balkáně po roce 1991 a na postsovětské Ukrajině od roku 2014 vyvolaly první uprchlické vlny i zvýšenou emigraci z těchto oblastí. Po zahájení ruské agrese na Ukrajinu v únoru 2022 pak začala bezprecedentní migrační krize, při níž zemi během necelých tří měsíců opustilo na šest milionů lidí, zejména žen, dětí a seniorů, směřujících především do Polska, ale i dalších sousedních států.

Chceme-li sledovat problematiku národnostních poměrů a migrací v Československu i v České republice v širším střeoevropském kontextu, je třeba především vymezit sledovaný region. Považujeme za potřebné věnovat pozornost i upřesnění základních pojmů týkajících se národnostních menšin i migrací, protože množství odborných, popularizačních i publicistických prací z různých oborů zabývajících se touto problematikou vedlo k určité terminologické rozkolísanosti a nejasnostem.

STŘEDNÍ, NEBO STŘEDOVÝCHODNÍ EVROPA?

V první řadě je třeba připomenout, že oba zmíněné pojmy jsou výsledkem diskurzů probíhajících v moderní době, zatímco však diskurz o pojmu a konceptech střední Evropy trvá již dvě staletí, pojem středovýchodní Evropa je podstatně mladší a objevuje se v západní historiografii a politologii teprve po roce 1945. Jedná se tedy o koncepty či modely dvou makroregionů, které byly konstruovány v odlišných historických podmínkách, odborníky z řady vědních disciplín, politiky i ekonomy z různých hledisek či příčin a s rozdílnými cíli, takže můžeme mluvit o jejich instrumentálním charakteru. Oba vznikaly a vyvíjely se v akademickém diskursu, který ovšem byl spojen či přerůstal v diskurz politický. Platí to zejména o pojmu středovýchodní Evropa (East Central Europe, Ostmitteleuropa, Europa Środkowo-Wschodnia).

1 BADE, Klaus J.: *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí*, Praha 2004, 8–9.

V českém prostředí se prakticky až do poloviny 90. let minulého století používal pouze variabilní pojem střední Evropa, jehož obsah (koncept, koncepce) i územní rozsah se lišily. Jeho prostorové vymezení se do první světové války geopoliticky krylo především s Rakouskem-Uherskem, případně rozšířeným o Polsko, pozdější Jugoslávii a snad i severní Itálii. U Tomáše Garrigue Masaryka se jednalo o celý prostor mezi Německem a Ruskem od Pobaltí po Balkán, ale bez Rakouska. Edvard Beneš vedle Československa a Polska připouštěl jen zařazení Rakouska i Maďarska, případně Rumunska, tj. vypustil Pobaltí a Balkán, v diskursu 80. let minulého století pak byla střední Evropa redukována na země pozdějšího Visegrádu.²

Novější koncepty vznikající po roce 1989, resp. počátkem nového milénia, reflektovaly skutečnost, že teritorium tohoto regionu je v historickém vývoji pohyblivé a lze k němu přistupovat z různých hledisek. Z hlediska formování moderních států a národů je podle Jana Křena „pásmem národnostního rozdrobení“ a domovem malých národů (Rakušanů, Čechů, Slovinců, Slováků, Maďarů a Poláků) a menšin, jejichž konfliktní soužití tvoří „společnou historickou krajinu, a tudíž komparativní základnu zdejších dějin“.³ Vít Hloušek, jenž zohlednil geografické, národnostní a kulturní aspekty s přihlédnutím k opožděnému formování moderních národů i procesu modernizace vzhledem k západní Evropě, považuje za základ či jakési jádro současné střední Evropy země Visegrádské čtyřky. Dále sem patří Slovinsko a Chorvatsko, jejichž společným znakem je – v duchu teorie Attily Ágha – redemokratizace probíhající po roce 1989 na rozdíl od dalších balkánských zemí, kde se jedná o první vlnu demokratizace, a v „historickém slova smyslu“ také Rakousko.⁴

Na rozdíly v geografickém pojetí regionu mezi Čechy a Maďary, kteří původ středoevropanství hledají v Rakousku-Uhersku či v podunajském prostoru, a Poláky, kteří taxativně vylučují Rusko a Německo a za střední Evropu považují vše, co se nachází mezi nimi, upozornil už Jacques Rupnik. Z tohoto polského postoje vyrůstala meziválečná koncepce Mezimoří, tj. konfederace států mezi Baltským a Egejským mořem, exilová koncepce BLU, tj. Běloruska, Litvy a Ukrajiny jako klíčových partnerů Polska ve vztahu k Rusku, i polská „východní politika“ po roce 1989.⁵ Přístupy a koncepce čtyř zdejších národů, tj. Maďarů, Slovinců, Poláků a Čechů, prizmatem mentálních map, které je u každého z nich jiné, srovnával nověji Miloš Havelka. Jedním z důvodů rozdílů je podle něj skutečnost, že Poláci se v důsledku historického vývoje cítí „mnohem více nebo i bezprostředněji Evropany než třeba například Češi nebo Maďaři (a Rakušané)“.⁶

2 Podrobněji k těmto otázkám ZENDEROWSKI, Radosław – JANÁK, Dušan: Does the name matter? Central Europe and Central-Eastern Europe in different variations and configurations. A comparative analysis of the Polish and Czech discourses, in: *Politeja*, 15, 2018, 6, 231–257.

3 KŘEN, Jan: *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005, 26.

4 HLOUŠEK, Vít: „Habsburská tradice“, demokratizace střední Evropy a její kritické body, in: FIALA, Petr – STRMISKA, Maxmilián (eds.), *Víceúrovňové vládnutí: teorie, přístupy, metody*, Brno 2005, 13–17.

5 RUPNIK, Jacques: *Jiná Evropa*, Praha 1992, 14–15.

6 HAVELKA, Miloš: Střední Evropa: konstrukce – iluze – realita aneb o středoevropských pojetích střední Evropy, in: *Svět literatury*, 17, 2007, 37, 197–213. Na základě článku HAVELKA, Miloš: Wo liegt die Mitte?, in: VOGT, Theodor M. – SOKOL, Jan – MIKOLAJCZYK, Beata (eds.), *Peripherie in der Mitte Europas. Schriften des Collegium Pontes*, Frankfurt am Main 2009, 91–98, vyjádřila velmi zjednodušeně tyto rozdíly Irah Kučerová, podle níž Poláci vidí střední Evropu jako

Z těchto rozdílů vzešly i dvě relevantní koncepce středovýchodní Evropy od Oskara Haleckého a Jenő Szücze. Podrobněji se jimi ve své studii zabývá Radosław Zenderowski (viz níže); zde připomeňme, že český literární vědec J. Trávníček je vykládá jako dobově podmíněné koncepty střední Evropy. U polského historika působícího ve Spojených státech Oskara Haleckého byly po roce 1945 podle něj vyvolány Jaltou a vznikem sovětského bloku, přičemž významnou roli hrála i „velmi polskostředná optika, jež si vynutila dva celky, přitom fakt, že země Koruny české jsou zařazeny do této východnější části, se musí jevit – a ne pouze Čechům – jako velké konceptuální násilí“.⁷ V 80. letech pak vlna zájmu o střední Evropu a „nepřímá historická polemika“ s rozdělením Evropy na dva bloky vedly ke koncepci J. Szücze.⁸ Ten ale formuluje svébytný koncept středovýchodní (nikoliv střední) Evropy, sahající od východních německých regionů a Pobaltí po jižní hranici habsburské monarchie a zahrnující i historické území polského státu do jeho rozpadu, přičemž vymezuje Polsko, Uhry a země Koruny české jako specifický region jak vůči západní, ale zejména východní Evropě.⁹

Pojem středovýchodní Evropa do českého prostředí proniká teprve s překladem práce dalšího amerického historika polského původu Piotra S. Wandycze *Cena svobody* na sklonku 90. let, jejíž editoři jej sice v textu ponechali, ale v názvu nahradili pro českého čtenáře přijatelnějším termínem střední Evropa. Ke změně názvu nepochybně přispělo i Wandyczovo stanovisko, že nový pojem středovýchodní Evropa je výsledkem kompromisu mezi „různými odbornými hledisky“ a používá se ve dvojím významu: jak pro označení prostoru mezi Baltským, Jaderským, Egejským a Černým mořem, tak i jeho jádra, tj. území Polska, Československa a Maďarska.¹⁰ Pojem středovýchodní Evropa se

intermarium, Maďari jako oblouk Karpat, Češi jako pás zemí mezi Německem a Ruskem a Rakúšané jako teritorium bývalé c. k. monarchie. KUČEROVÁ, Irah: *Střední Evropa. Komparace vývoje středoevropských států*, Praha 2015, 59.

- 7 TRÁVNÍČEK, Jiří: Zrození střední Evropy z ducha ..., in: TRÁVNÍČEK, Jiří (ed.), *V klestích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém*, Brno 2009, 269–271. Podle J. Křena pak byly jedním z podnětů pro Haleckého pojmy West-East Central Europe silnější vazby rakouských a českých zemí s Německem v moderní době, po čtyřech desetiletích existence satelitních států sovětského bloku však „zbylo jen to, co se nazývalo a dodnes nazývá East Central Europe, Ostmitteleuropa, Europa Środkowo-Wschodnia“. KŘEN, 27–28.
- 8 TRÁVNÍČEK, 246–248.
- 9 J. Szücz přitom v úvodu své práce konstatuje, že se jedná o „...región nazvaný podľa nie práve dokonalého, ale ešte vždy najpriateľnejšieho, novodobého terminologického konzenzu „stredovýchodná Evropa“. SZÜCZ, Jenő: *Tri historické regióny Europy*, Bratislava 2001, 12. Jak poznamenal M. Havelka, jeho pokus vymezit střední Evropu jako západní okraj východní Evropy geograficky a východní okraj západní Evropy v kulturním smyslu, je pro české prostředí „příliš abstraktní“, mj. proto, že zde nikdy nebyla „viděna jako něco, co by ve své svébytnosti mohlo být postaveno proti Západu...“. HAVELKA, Miloš: Konotace pojmu „střední Evropa“ v českém prostředí (Přednáška pro české a německé studenty na kompaktním semináři „Střední Evropa“ Friedricha Naumanna a „Nová Evropa“ T. G. Masaryka: dva koncepty pro Evropu na konci první světové války“, Praha 1998), in: HAVELKA, Miloš – CABADA, Ladislav (eds.), *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*, Plzeň 2000, 97.
- 10 WANDYCZ, Piotr S.: *Střední Evropa v dějinách. Od středověku do současnosti*, Praha 1998, 11. Podobně ale např. i u Istvána Bibó, který pojímá středovýchodní Evropu jako oblast malých národů mezi Německem a Ruskem, se objevuje užší pojetí regionu omezené na Polsko, Maďarsko, Českou republiku a Slovensko (tzv. historické národy). HLOUŠEK, Vít: Pojem střední Evropa, jeho proměny a milníky politického vývoje, in: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, Řada historická*, 56, 2007, C 54, 29–31.

však v českém prostředí v posledních dvou desetiletích neujal, používal se především v politologii, resp. geopolitice a mezinárodních vztazích, k souhrnnému označení regionu střední, jihovýchodní a severovýchodní Evropy, v historiografii, sociologii či dějinách umění jen ojediněle pro označení širšího regionu spíše v duchu Szűcsovy koncepce či střední Evropy v užším, tradičním pojetí. Jeho význam je marginální a v každodenním životě (např. v médiích) je užíván jen zřídka.

Pojem střední Evropa je tedy blízký zejména Čechům a Maďarům, zatímco polští autoři z různých důvodů, např. kvůli bohatším historickým zkušenostem s Východem či snaze odlišit se od Němců, zdůrazňujících podobně jako Češi a Maďari středoevropanství bez „východního“ dodatku, dlouho preferovali pojem středovýchodní Evropa. Prakticky až do 80. let nebyl koncept střední Evropy v polském akademickém diskurzu příliš rozšířen, poté se oba pojmy používaly podobně a někdy alternativně, bez prostorového rozlišení či rozdílů, což do jisté míry koresponduje s dvojakostí Wandyczova přístupu. Existovaly pochopitelně oborové difference, když kupř. podle Andrzeje Czarnockého pojem střední Evropa (Europa Środkowa) v Polsku preferovali politologové, zatímco historici dále akceptovali pojem středovýchodní Evropa (Europa Środkowo-Wschodnia), což lze jen částečně vysvětlit geografickým rozsahem předmětu zkoumání.¹¹ V současnosti pak v polském prostředí převládá koncept středovýchodní Evropy, což nepochybně souvisí s oživením či aktualizací myšlenky Mezimoří (Międzymorza), resp. Trojmoří (Trójmorza) v 80. a 90. letech minulého století.¹²

S jistým zjednodušením tedy můžeme říci, že zatímco střední Evropa funguje jako koncept kulturní a civilizační i politický, středovýchodní Evropa spíše jako koncept geografický, ale především (geo)politický. Použití obou pojmů pak do značné míry závisí na sledované problematice, kontextu, v němž se vyskytují, i subjektivní volbě autora, která je nepochybně ovlivněna jeho specializací i tradicemi a charakterem akademického diskurzu, kterého se účastní. Tuto variabilitu nepřímo potvrzují i autoři obou studií věnovaných tomuto regionu v našem sborníku. Právní historik I. Halász působící v Budapešti vychází pro období 1945–1989 z užšího pojetí střední Evropy tvořené podle něj Polskem, Československem, Maďarskem a Rakouskem a zaměřuje se na první tři z nich, které byly součástí sovětského bloku. Naproti tomu varšavský politolog R. Zenderowski sleduje po roce 1989 region středovýchodní Evropy (Europa Środkowo-Wschodnia), který v současnosti tvoří 19 států. V jeho rámci dále rozlišuje střední Evropu v užším pojetí, tvořenou jen státy Visegradu, a v širším pojetí, kdy k nim řadí ještě tři pobaltské (Estonsko, Litvu a Lotyšsko) a čtyři balkánské státy (Bulharsko, Chorvatsko, Rumunsko a Slovinsko). Zatímco historický vývoj konceptu středovýchodní Evropy zevrubně rozebírá, střední Evropu v užším pojetí chápe shodně s mezinárodním diskurzem v posledních desetiletích minulého století jako součást západní kultury a civilizace. Zvolený „mezistupeň“ tvořený 11 státy zdůvodňuje tím, že se do této „exkluzivní kategorie“ časem začaly zahrnovat i země, které vstoupily do Evropské unie v letech 2004–2009, takže se pojmy „nová Unie“ a „střední Evropa“ začaly částečně překrývat (viz níže).

11 CZARNOCKI, Andrzej: Europa Środkowa, Europa Środkowowschodnia – geopolityczne a historyczno-kulturowe rozumienie pojęć, in: *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K, Politologia*, 1, 1994, 2, 23–26.

12 ZENDEROWSKI – JANÁK, 249–250.

NÁRODNOSTNÍ A ETNICKÉ MENŠINY

Národnostní a etnické menšiny a interetnické vztahy patřily k určujícím faktorům moderních dějin střední, resp. středovýchodní Evropy. Národnost a etnicita v pojetí některých sociálních věd (např. sociologie, kulturní antropologie) nejsou synonyma. Hlavní rozdíl mezi nimi spočívá v tom, že zatímco etnicita je pouze kulturní odlišností skupiny, v pojmu národnosti se spojuje kulturní specifčnost a politické občanství, tj. politická příslušnost k určitému státu, resp. přihlášení se k určitému politickému programu, pokud vlastní stát neexistuje. Národ v kulturním smyslu tedy tvoří lidé se stejnou etnicitou, politický národ lidé se stejným občanstvím nebo hlásící se ke stejnému národnímu politickému programu.

Za nejvýznamnější indikátor etnické skupiny nebo etnické menšiny se obvykle považuje jazyk, podstatný je však objektivní charakter etnicity, výrazně přesahující subjektivní rozhodnutí jednotlivce. Díky němu bývá etnicita jednak spojována s primordialistickými konotacemi neměnné danosti původu, zrození apod., jednak představuje úspěšný etno-politický princip budování či hájení státní suverenity (např. dělení Československa či bývalé Jugoslávie v 90. letech 20. století, ukrajinsko-ruský konflikt v současnosti apod.). Také pro zjišťování národnosti je jazyk, resp. jazyky, dlouhodobě nejdůležitějším objektivním znakem, subjektivním pak přihlášení se k určitému národu či národnosti (deklarace). Během 20. století se přitom těžiště při určování národnosti postupně přesunulo od objektivních znaků ke znakům subjektivním (deklarace, sepětí se společenstvím, k němuž se jedinec hlásil). Po rozpadu bývalého sovětského bloku v roce 1989 bylo v zemích střední či středovýchodní Evropy legislativně zaručeno právo na subjektivní volbu národnosti a deklaraci menšinové identity při sčítáních lidu. Další liberalizační kroky představovalo výrazné rozšíření počtu uznávaných národností či národnostních menšin, možnost přihlásit se nově k národnostem vycházejícím z historických regionálních či zemských identit (v České republice ke slezské a moravské národnosti, v Polsku k národnosti slezské) i možnost přihlásit se k více národnostem nebo žádné.¹³

Etnické a národnostní menšiny lze definovat jako skupiny, které jsou početně menší než zbytek populace ve společnosti, jsou politicky nedominantní a reprodukovány jakožto etnické nebo národnostní kategorie.¹⁴ Národnostní menšina se tak bude překrývat s etnickou příslušností, ale nemusí s ní být totožná. Např. většina příslušníků romské etnické skupiny se nehlásí k romské národnosti, ale k jiným národnostem. V tomto případě může dojít ke „zneviditelnění“ národnostní či etnické menšiny v laickém i vědeckém slova smyslu, neboť při sčítáních lidu nelze zjistit jejich skutečnou velikost. Dodejme, že z pohledu stávajícího mezinárodního právního řádu (Rámcová úmluva o ochraně národnostních menšin) nejsou národnost a etnicita rozlišované, i když kupř. česká legislativa, v níž se objevují oba pojmy, určitý rozdíl reflektuje.¹⁵ Tyto skutečnosti se

13 Podrobněji JANÁK, Dušan ml. – JANÁK, Dušan – HLAVIENKA, Lubomír: Menšiny a migrace: základní pojmy a východiska výzkumu, in: JANÁK, Dušan a kol., *Národnostní menšiny a migrace v Českém Slezsku a na severní Moravě ve 20. a 21. století*, Opava 2021, 14–17, 23–25.

14 ERIKSEN, Thomas H.: *Etnicita a nacionalismus: antropologické perspektivy*, Praha 2012, 199.

15 V důvodové zprávě k ustanovení § 2 menšinového zákona se uvádí: „Rámcová úmluva o ochraně národnostních menšin Rady Evropy, kterou Česká republika podepsala (1995) a ratifikovala (1997), nezná dělení na národnostní a etnické menšiny a hovoří pouze o národnostních menšinách, není důvodné, aby předložený zákon vymezoval také pojem etnos, etnický, etnicita apod.

odráží v určité variabilitě či alternativním používání pojmů národnostní a etnické menšiny kupř. v právní vědě nebo historiografii, s nímž se setkáme i v následujících studiích.¹⁶

Ke klíčovým otázkám menšinové politiky patří asimilace a integrace menšin. Tyto pojmy se v americkém diskurzu do značné míry překrývají, v evropském chápou odlišně: zatímco asimilace se pojí s jednostrannou změnou menšiny, jejím rozpuštěním a přeměnou na většinu, integrace je spojena s komplikovanějšími a oboustrannými vztahy. Analyticky můžeme rozlišit individuální a kolektivní rovinu asimilace či integrace a odlišit jejich dobrovolnou a nucenou podobu. Rozdílné mohou být dimenze, ve kterých se asimilace či integrace uskutečňuje, např. kulturní, pracovní, právní či politická sféra.¹⁷

V současnosti se rozlišují tři základní modely asimilačních a integračních procesů. Prvním z nich je jednostranná asimilace, v jejímž rámci příslušníci menšin pozbývají svoji specifičnost a přebírají charakteristiky příslušníků většiny. Koncepce tzv. tavícího kotlíku (melting pot) představuje mnohostranný proces, ve kterém dochází k výměně kulturních charakteristik mezi příslušníky různých skupin. V rámci kulturního pluralismu koexistují různé skupiny vedle sebe. Tento model je nejčastěji spojen s konceptem multikulturalismu, dominantním v Evropě od 60. do 80. let. Absence tlaku na integraci a určitou formu asimilace však vedla k tomu, že imigranti zůstávali spíše v izolaci a multikulturalismus v praxi vedl spíše k izolacionismu. Revidovaná verze multikulturalismu proto klade důraz na nutnost participace na určitých páteřních hodnotách, resp. aktivitách (zejména práce) a kompetencích (zvláště vzdělání) a integrační snahy jsou chápány jako snahy o začlenění marginalizovaných v těchto oblastech.¹⁸

Otázky asimilace a integrace se tak stávají součástí konceptu sociální exkluze (vytlačení) a inkluze (začleňování), který se objevuje v poslední čtvrtině 20. století. Sociální exkluze je považována za „proces (resp. průběžný výsledek procesu), během něhož jsou jednotlivci či celé skupiny vytěšňováni na okraj společnosti a je jim omezován nebo zamezen přístup ke zdrojům, které jsou jinak ostatním členům společnosti dostupné“.¹⁹ Odmítnutí zjednodušení sociálního vytlačení pouze na ekonomickou dimenzi (chudobu) vytváří prostor pro přijetí vhodnějších nástrojů a komplexních strategií zacílených na různé formy exkluze, tj. vytlačení ze standardů většinové společnosti, které jsou pro menšinovou problematiku relevantnější než pouhá chudoba a materiální deprivace. Cílem inkluzivních veřejných politik je tyto procesy vyrovnávat a umožnit participaci na běžných většinových aktivitách co nejširšímu okruhu občanů, resp. obyvatel. Klíčovými oblastmi začleňování z pohledu veřejných politik je trh práce a vzdělávací systém.²⁰

V rámci středoevropské regionu do roku 1989 podle našeho názoru převládaly asimilační procesy. Vedle dobrovolné asimilace či integrace části příslušníků menšin (např.

Avšak není také potřeba v ústavním řádu rušit pojem „etnický“, protože jde o pojem, který je běžný v odborné literatuře (sociální i kulturní antropologie, historie ap.).“ Důvodová zpráva k ustanovení § 2 menšinového zákona, online: www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=28648 (cit. 10. 7. 2021).

16 Ve složených přídavných jménech k národnostní problematice se pak používá výhradně předpona „etno“ či pojem „etnické“ (např. etnoregionální, etnodemografické, interetnické).

17 JANÁK ml. – JANÁK – HLAVIENKA, 17.

18 BARŠA, Pavel: *Politická teorie multikulturalismu*, Brno 2003, 29–36.

19 RŮŽIČKA, Michal – TOUŠEK, Laco: Sociální exkluze: její prostorové formy a měnící se podoby, in: ŠUBRT, Jiří a kol., *Soudobá sociologie VI (Oblasti a specializace)*, Praha 2014, 121.

20 Podrobněji viz JANÁK ml. – JANÁK – HLAVIENKA, 18–19.

prostřednictvím smíšených manželství) se setkáváme zejména s různými nepřímými asimilačními tlaky, o jejichž vliv se dodnes vedou spory, nechyběly ovšem ani snahy o nucenou asimilaci (např. romského etnika). Za výraz integračních snah lze považovat poskytnutí určitých organizačních, kulturních a jazykových práv (nikoliv ovšem rozsáhlejší správní autonomii či právo na vlastní politické zastoupení) omezenému počtu režimem uznávaných menšin. Asimilační a integrační strategie přitom mohly koexistovat vedle sebe. Např. vůči Romům v Československu byla uplatňována především asimilační politika, zatímco v případě dalších uznaných menšin existovaly už tehdy integrační prvky směřující k podpoře udržení jejich jazykové a kulturní identity.

Po pádu komunistických režimů, zejména po vstupu jednotlivých zemí do Evropské unie, v nich silí integrační procesy i úsilí o uplatňování menšinových práv u stávajících menšin, v souvislosti s revidovanou verzí multikulturalismu pak i koncepční snahy o integraci cizinců, resp. příslušníků nově vznikajících národnostních menšin.

MIGRAČNÍ PROCESY

Při úvahách o evropských migracích v moderní době Klaus J. Bade konstatoval, že mezi „jednotlivými formami a strukturami migračních procesů a migračního chování byly plynulé přechody“ a vzájemně se ovlivňovaly, takže jakýkoliv pokus o jejich typologii či „utřídění“ se vyznačuje vysokou mírou abstrakce.²¹ Snahy o typologické i terminologické utřídění migrací vznikaly v rámci celé řady společenskovědních disciplín, jejichž přístupy, metody a terminologie se do nich promítaly. Výsledkem jsou často značné rozdíly, které umocňuje ještě používání dobové terminologie, nicméně alespoň orientační roztřídění migračních procesů, s nimiž se setkáváme ve sledovaném období a regionu, podle několika základních kritérií považujeme za užitečné.

Z prostorového hlediska se jednalo o migrace vnější, mezinárodní, při nichž (i)migranti v hostitelské zemi setrvávají určitou dobu, podle definice Organizace spojených národů minimálně jeden rok, a vnitřní, tj. vnitrostátní. Mezinárodní migrace se podle směru pohybu dělí na emigraci (vystěhovalectví) a imigraci (přistěhovalectví). Jestliže se migranti po čase přesunou do jiné země, jedná se o sekundární migraci, za jejíž alternativu lze považovat dle našeho názoru i přesuny v rámci vnitřních migrací v jedné zemi. Pokud později dojde k návratu emigrantů nebo jejich potomků do vlasti, jedná se o reemigraci. Tento pojem se částečně překrývá s repatriací, což je vrácení těch, kdo neemigrovali dobrovolně (např. uprchlíků, vojáků a válečných zajatců, lidí nuceně nasazených na práci aj.) zpět do vlasti, obvykle na státní náklady a prostřednictvím státem organizovaných hromadných akcí, nebo vrácení občanství. Velké státem organizované repatriační a reemigrační akce probíhaly ve středoevropském regionu zejména v prvních letech po druhé světové válce.²²

Další tradiční hledisko představuje dělení migračních procesů podle jejich příčin, resp. hlavních motivů, na politické a hospodářské, resp. sociálně ekonomické. Mezinárodní politické migrace motivované svetonázorovými, náboženskými, politickými, etnickými, nacionalistickými či rasistickými důvody jsou však většinou důsledkem nějakého přinucení. Pokud si migrant uchovává svobodu rozhodnutí, jedná se o nepřímé donucení

21 BADE, 8–9.

22 JANÁK ml. – JANÁK – HLAVIENKA, 19–20.

(např. útěk), když je násilně či pod hrozbou násilí přemístěn (vyhnán, odsunut, vysídlen či přesídlen), jde o přímé donucení; za specifický případ těchto migrací lze ve 20. století označit etnické čistky.²³

Mezi hospodářskými (ekonomickými) migracemi můžeme orientačně rozlišit např. profesně nebo sociálně motivované migrace včetně migrací za obživou jako existenční nutností. Jejich extrémním případem jsou od sklonku 20. století útky vyvolané ztrátou či zničením ekonomické existenční základny válkou či etnickou čistkou nebo ekologickou katastrofou. Podle vzorce migračního chování lze rozlišit jednak dočasné (pracovní a kvalifikační) a „definitivní“ (vystěhovalectví, přistěhovalectví) migrace, přičemž při přechodu od dočasných k definitivním formám zpravidla vzniká řetězová migrace, tj. postupný příchod nových migrantů do cílové oblasti jednotlivě či ve skupinách, jednak lokální a cirkulární migrace. V prvním případě se obvykle jedná o pobyt jednorázový a vázaný na určité pracovní místo (např. na základě prohlášení či náboru zaměstnavatele), považovaný v Evropské unii za dočasnou migraci, při níž se předpokládá úmysl migranta vrátit se zpět domů nebo odejít do jiné země. Ve druhém se jedná o opakovaný pohyb migrantů oběma směry, takže emigranti během svého života střídavě (vícekrát) dočasně žijí a pracují v obou zemích. Střídá se tedy jejich emigrace a reemigrace a dochází k cirkulární migraci. Na bázi dlouhodobé a relativně stabilní cirkulární migrace (transmigrace) či přistěhovaleckých a vystěhovaleckých procesů se pak formovaly migrační systémy, jejichž četnost narůstá ve druhé polovině 20. století. Migrační systémy migranty často přivádějí do společenství krajanů, což však může vést až k vytvoření imigrantských enkláv odmítajících plnou asimilaci a vzniku etnických subekonomik. V těchto souvislostech je třeba připomenout formální rozlišení migrací legálních a ilegálních, které ve střední, resp. středovýchodní Evropě nabývají po roce 2000 na intenzitě zejména u pracovní (ekonomicky) motivovaných migrací.²⁴

Na počet i demografickou strukturu obyvatelstva mají velký vliv i vnitřní (národní) migrace. Vnitrostátní přesuny obyvatelstva mohou být dobrovolné nebo mít podobu nuceného přemístění či přesídlení, které používaly ve 20. století především totalitní režimy – sovětský v době stalinismu, tj. v letech 1928–1953 především vůči vlastnímu lidu, nacistický v letech 1938–1945 vůči obyvatelstvu na okupovaných územích, často ve spojení s nucenou prací, masovými represemi nebo etnickými čistkami.²⁵ V zemích středoevropského regionu se pak ve sledovaném období objevují oba typy vnitřních migrací, přičemž např. v Československu se objevují různé formy nucených vnitřních migrací Němců, Maďarů i dalších skupin obyvatelstva ve druhé polovině 40. a v první polovině 50. let 20. století, kdy se týkaly i skutečných či domnělých odpůrců komunistického režimu; některé rysy přinucení však vykazují např. různé snahy o asimilaci Romů od sklonku 50. let do konce normalizace.²⁶

23 Podrobněji DVOŘÁK, Tomáš: *Vnitřní odsun 1947–1953. Závěrečná fáze „očisty pohraničí“ v politických a společenských souvislostech poválečného Československa*, Brno 2013, 20–23.

24 Podrobněji JANÁK ml. – JANÁK – HLAVIENKA, 20–21.

25 Ruský historik a geograf Pavel Poljan rozlišil šest kategorií nucených migrací v Sovětském svazu včetně válečných zajatců a odsouzených, srov. POLJAN, Pavel M.: *Ně po svojej vole... Istorija i geografijska prinuditel'nyh migracij v SSSR*, Moskva 2001, 47. K nuceným migracím a etnickým čistkám v letech 1938–1944 např. THER, Philipp: *Temná strana národních států. Etnické čistky v moderní Evropě*, Praha 2017, 87–137.

26 O tzv. rozptylu Němců podrobně pojednává DVOŘÁK, 61–153, přehled základní literatury o nu-

MIGRAČNÍ PROCESY NA ÚZEMÍ ČESKÉ REPUBLIKY VE SLEDOVANÉM OBDOBÍ

Na závěr se pokusíme orientačně naznačit hlavní etapy migračních procesů, které ovlivnily vývoj národnostní struktury na území dnešní České republiky v letech 1945–2020.²⁷ Pro období let 1945–1947 je ze zahraničních migrací příznačný odsun Němců, který negativně poznamenal především pohraničí, a státem podporovaná rozsáhlá reemigrace krajanů z Polska, Čechů z Volyně i rumunského Banátu, Slováků z Rumunska a Maďarska i menších skupinek ze západní Evropy a Latinské Ameriky. Od sklonku roku 1946 přicházeli i najatí zemědělství dělníci z Bulharska, později z Rumunska a Polska, v roce 1947 i menší skupina Italů. Reemigranti i dočasní pracovní imigranti byli umísťováni hlavně v pohraničí, kam mířily i dobrovolné vnitřní migrace z českých zemí a ze Slovenska, odkud sem směřovaly i nucené migrace maďarského obyvatelstva.

Další etapu představuje období od konce čtyřicátých do poloviny šedesátých let 20. století, jemuž dominuje několik vln velkých vnitřních migrací ze Slovenska, vyvolaných zejména industrializačními procesy. Na přelomu čtyřicátých a padesátých let ještě do Československa přicházejí Řekové a Makedonci, kteří během občanské války v Řecku stáli na straně komunistů, naopak odcházejí poslední zbytky zahraničních dělníků. Do roku 1953 slovenští imigranti přicházejí především do ostravsko-karvinského revíru, v dalších letech do celé ostravské průmyslové oblasti a tyto přesuny kulminují v první polovině 60. let, kdy se pro slovenské migrace stal tehdejší Severomoravský kraj jednou ze tří nejdůležitějších migračních oblastí v českých zemích.

Slovenské migrace pokračovaly i v dalším období, i když v 70. a 80. letech už s nižší intenzitou, přičemž např. na Ostravsku počátkem 90. let podle některých odhadů 20 % slovenské menšiny tvořili Romové a 5 % Maďaři. Od poloviny 60. let se také v důsledku tzv. politiky rozptylu, tj. přemístění části romských rodin ze Slovenska, a živelné neřízené migrace počet Romů v českých zemích rychle zvyšoval, i když početní stav romské menšiny nelze z výsledků sčítání lidu zjistit, neboť asi dvě třetiny z nich se hlásily ke slovenské a další k české národnosti. V 60. letech začíná a v dalším desetiletí vrcholí zaměstnávání desetitisíců polských pracovníků v českém průmyslu, které v 80. letech nahradili Vietnamci a Kubánci. Řada Polek pracujících v textilkách v severních a východních Čechách zde však zůstala ve smíšených manželstvích natrvalo a ve druhé polovině 80. let velmi rychle vzrostl i počet zaměstnanců polských podniků pracujících na investiční výstavbě v Československu, který v roce 1989 činil cca 33 tisíc osob.

Charakter migrací po pádu železné opony ovlivnil průběh politické i ekonomické transformace, vznik České republiky k 1. lednu 1993 a její vstup do Evropské unie v roce 2004 i proměna z tranzitní země od druhé poloviny 90. let v zemi cílovou. Pro změny národnostní

ceném přesídlování v Československu v letech 1945–1953 tamtéž, 441–449. Tzv. rozptyl Němců již dříve zachytil např. STANĚK, Tomáš: *Odsun Němců z Československa*, Praha 1991, 261–267, 358–363; TÝŽ: *Německá menšina v českých zemích 1948–1989*, Praha 1993, 56–83 aj. Ke změně legislativy a povinnému usídlení kočujících osob koncem 50. let, tzv. politice rozptylu od poloviny 60. let i integračním snahám a koncentraci Romů v období normalizace viz např. PAVELČÍKOVÁ, Nina: *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*, Praha 2004, 57–122 aj.

27 Další výklad vychází z JANÁK, Dušan – KOLÁŘ, Ondřej – HLAVIENKA, Lubomír: *Migrační procesy a proměny národnostní struktury obyvatelstva od vzniku Československa do současnosti*, in: JANÁK, Dušan a kol., 46–60.

struktury byly rozhodující mezinárodní migrace, v jejichž rámci dominovaly ekonomické migrace. Za klasické politické emigranty bychom mohli označit jen disidenty a odpůrce nedemokratických režimů (např. z Běloruska nebo Ruska) žádající o politický azyl a uprchlíky před etnickými čistkami a politickými či nacionalistickými represemi za občanské války v Jugoslávii či v zemích třetího světa, u nichž ovšem hrají obvykle důležitou roli i ekonomické důvody (ztráta obživy či zničení ekonomické existenční základny). Připomeňme i reemigraci českých občanů, kteří po únoru 1948 nebo okupaci Československa v srpnu 1968 (včetně individuálních migrací do roku 1989) emigrovali na Západ, intenzivní zejména v první polovině 90. let.

Po roce 1989 se však výrazně rozšířila především legální i nelegální ekonomická imigrace cizinců. Migrační výměna se Slovenskem nabyla po rozdělení Československa mezinárodní charakter a v devadesátých letech 20. století představovali slovenští občané nejsilnější skupinu imigrantů. Poté je vystřídali Ukrajinci, v jejichž případě ovšem převažovala krátkodobá, často ilegální pracovní migrace. Jednalo se o migrační model založený na cirkulační migraci, v jehož rámci se vytvořil tzv. klientský systém, tj. způsob organizace práce pro migranty z postsovětského prostoru, nadstavbově propojený s organizovaným zločinem. K tradičně nejsilnějším imigračním skupinám patřili dále občané Vietnamu, Polska a Německa a Ruska, nověji i Mongolska, kteří jsou dnes po Vietnamcích v celostátním měřítku druhou nejpočetnější asijskou menšinou, či Moldávie. V rámci ekonomické migrace je třeba zmínit i státem řízenou imigraci ze zemí východní Evropy, která zahrnovala jak reemigraci českých krajanů, tak získávání odborníků pro českou ekonomiku a služby.

Naproti tomu po rozdělení Československa podstatně klesl vliv vnitřních migrací. Jejich prostorové rozložení souvisí s tím, že zahraniční imigranti preferovali většinou jako cílové destinace velká města, případně jejich zázemí, kde je dobrá šance na získání zaměstnání (kupř. Ukrajinci směřovali v celorepublikovém měřítku hlavně do Prahy). Vnitřní migrace z regionů zasažených ekonomickou transformací a úpadkem tradičního, zejména těžkého průmyslu, se spolu s přirozenou asimilací podepsaly i na poklesu polské a slovenské menšiny a změnách jejich prostorového rozložení.

ZÁVĚR

Cílem úvodní studie bylo objasnit základní pojmy a teoretická východiska související s národnostní problematikou ve středoevropském regionu ve sledovaném období a upozornit na difference při jejich aplikaci či používání. První část pojednává o různých koncepcích střední a středovýchodní Evropy a jejich uplatnění v českém i mezinárodním prostředí. Ve druhé podkapitole jsou charakterizovány národnostní a etnické menšiny i variabilní aplikace národnosti a etnicity v různých společenskovedních oborech, základní koncepce a modely asimilace a integrace menšin ve vztahu ke středoevropskému regionu i současný koncept sociální exkluze a inkluze uplatňující se v menšinové politice. Další část textu je věnována připomenutí hlavních forem vnějších (mezinárodních) i vnitřních (národních) migrací, jejich motivů a vzorců chování v rámci politické a ekonomické (hospodářské) migrace i rozdílů mezi dobrovolnou a nucenou migrací. Jejich výskyt ve sledovaném regionu je ilustrován na závěrečném orientačním přehledu hlavních migračních procesů na území České republiky v letech 1945–2020.

PRAMENY A LITERATURA

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

Důvodová zpráva k ustanovení § 2 menšinového zákona, online: www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=28648 (cit. 10. 7. 2021).

LITERATURA

- BADE, Klaus J.: *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí*, Praha 2004.
- BARŠA, Pavel: *Politická teorie multikulturalismu*, Brno 2003.
- CZARNOCKI, Andrzej: Europa Środkowa, Europa Środkowowschodnia – geopolityczne a historyczno-kulturowe rozumienie pojęć, in: *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K: Politologia*, 1, 1994, 2, 23–35.
- DVOŘÁK, Tomáš: *Vnitřní odsun 1947–1953. Závěrečná fáze „očisty pohraničí“ v politických a společenských souvislostech poválečného Československa*, Brno 2013.
- ERIKSEN, Thomas H.: *Etnicita a nacionalismus: antropologické perspektivy*, Praha 2012.
- HAVELKA, Miloš: Konotace pojmu „střední Evropa“ v českém prostředí (Přednáška pro české a německé studenty na kompaktním semináři „Střední Evropa“ Friedricha Naumanna a „Nová Evropa“ T. G. Masaryka: dva koncepty pro Evropu na konci první světové války“, Praha 1998), in: HAVELKA, Miloš – CABADA, Ladislav (eds.), *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*, Plzeň 2000, 96–100.
- HAVELKA, Miloš: Střední Evropa: konstrukce – iluze – realita aneb o středoevropských pojetích střední Evropy, in: *Svět literatury*, 17, 2007, 37, 197–213.
- HAVELKA, Miloš: Wo liegt die Mitte?, in: VOGT, Theodor M. – SOKOL, Jan – MIKOLAJCZYK, Beata (eds.), *Peripherie in der Mitte Europas. Schriften des Collegium Pontes*, Frankfurt am Main 2009, 91–98.
- HLOUŠEK, Vít: „Habsburská tradice“, demokratizace střední Evropy a její kritické body, in: FLALA, Petr – STRMISKA, Maxmilian (eds.), *Víceúrovňové vládnutí: teorie, přístupy, metody*, Brno 2005, 7–24.
- HLOUŠEK, Vít: Pojem střední Evropa, jeho proměny a milníky politického vývoje, in: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, Řada historická*, 56, 2007, C54, 25–39.
- JANÁK, Dušan – KOLÁŘ, Ondřej – HLAVIENKA, Lubomír: Migrační procesy a proměny národnostní struktury obyvatelstva od vzniku Československa do současnosti, in: JANÁK, Dušan a kol., *Národnostní menšiny a migrace v Českém Slezsku a na severní Moravě ve 20. a 21. století*, Opava 2021, 39–60.
- JANÁK, Dušan ml. – JANÁK, Dušan – HLAVIENKA, Lubomír: Menšiny a migrace: základní pojmy a východiska výzkumu, in: JANÁK, Dušan a kol., *Národnostní menšiny a migrace v Českém Slezsku a na severní Moravě ve 20. a 21. století*, Opava 2021, 11–26.
- KŘEN, Jan: *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005.
- KUČEROVÁ, Irah: *Střední Evropa. Komparace vývoje středoevropských států*, Praha 2015.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina: *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*, Praha 2004.
- POLJAN, Pavel M.: *Ně po svojej vole... Istorija i geografija prinuditel'nych migracij v SSSR*, Moskva 2001.
- RUPNIK, Jacques: *Jiná Evropa*, Praha 1992.
- RŮŽIČKA, Michal – TOUŠEK, Laco: Sociální exkluze: její prostorové formy a měnící se podoby, in: ŠUBRT, Jiří a kol., *Soudobá sociologie VI (Oblasti a specializace)*, Praha 2014, 117–141.

- STANĚK, Tomáš: *Německá menšina v českých zemích 1948–1989*, Praha 1993.
- STANĚK, Tomáš: *Odsun Němců z Československa*, Praha 1991.
- SZÜCZ, Jenő: *Tri historické regióny Europy*, Bratislava 2001.
- THER, Philipp: *Temná strana národních států. Etnické čistky v moderní Evropě*, Praha 2017.
- TRÁVNÍČEK, Jiří: Zrození střední Evropy z ducha ..., in: TRÁVNÍČEK, Jiří (ed.), *V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém*, Brno 2009, 243–304.
- WANDYCZ, Piotr S.: *Střední Evropa v dějinách. Od středověku do současnosti*, Praha 1998.
- ZENDEROWSKI, Radosław – JANÁK, Dušan: Does the name matter? Central Europe and Central-Eastern Europe in different variations and configurations. A comparative analysis of the Polish and Czech discourses, in: *Politeja*, 15, 2018, 6, 231–257.

NÁRODNOSTNÁ PROBLEMATIKA A MIGRÁCIA V ČESKOSLOVENSKU 1948– 1989

Štefan Šutaj

ABSTRACT

NATIONAL ISSUES AND MIGRATION IN CZECHOSLOVAKIA 1948–1989

The present study deals with key problems of the nationality issues in Czechoslovakia during the communist regime (1948–1989) in connection with migratory movements in the Czechoslovak state, marginally also in connection with migratory movements in relation to the abroad. In this context, it also mentions the post-war effort to build the nation-state of Czechs and Slovaks and the efforts to displace Germans and Hungarians from Czechoslovakia, as well as the efforts to ensure the return of Czechs and Slovaks back to Czechoslovakia. The study does not address the issue of political emigration; it addresses issues mainly in connection with ethnic groups that were part of the ethnic structure in Czechoslovakia.

In the chronological framework, it pays special attention to the events that influenced migratory movements in the period under review (political decisions of the ruling Communist Party, collectivization of agriculture, industrialization, migration from poor areas of eastern and southern Slovakia to the Czech lands). Within the given scope, the study also deals with the migration of ethnic minorities (the Romani, Ruthenians, Hungarians) from Slovakia to the Czech lands and the relationship between Czechs and Slovaks.

KEYWORDS:

migration, national issues, national minorities, communist regime in Czechoslovakia

ÚVOD

Ludské dejiny sú dejinami migrácií, aj násilných presunov obyvateľstva, vysídľovania, či vyhánania obyvateľstva na základe etnickej príslušnosti. Výnimkou nie sú ani dejiny 20. storočia. Obdobie po skončení druhej svetovej vojny patrí k obdobiu, kedy došlo k najväčším migračným pohybom v 20. storočí v Európe, čím štáty a ich obyvatelia reagovali aj na výsledky vojny a politické a hospodárske zmeny. Vytvorili sa nové ohniská migrácií obyvateľstva, vojsk, zajatcov, vysídľencov a utečencov, migračných vln obyvateľstva z politických, etnických či rasových dôvodov.¹ Cieľom predloženého článku je sledovať postavenie národnostných menšín v Československu v súvislosti s migračnými pohybmi medzi slovenskou a českou časťou republiky, najmä v období po nástupe komunistického režimu.

Z hľadiska pohybu obyvateľstva v Československu a jeho okolí môžeme evidovať dva hlavné typy sťahovania: vonkajšie (do zahraničia a zo zahraničia) – kontinentálne a zá-morské a vnútorné.

VONKAJŠIE MIGRÁCIE:

Migrácia československých občanov do zahraničia nemala národnostný kontext, resp. tento v migračných procesoch nezohrával významnejšiu úlohu.

Jedinou výnimkou, týkajúcou sa obdobia rokov 1948–1989 bola migrácia židovského obyvateľstva. To po skúsenostiach s riešením židovskej otázky počas vojny a problémami s reštitúciami židovského majetku v Československu a s akceptovaním navrátiť sa židov z koncentračných táborov, volilo okrem asimilácie s väčšinovým obyvateľstvom (sťahovanie sa do iných miest, zmeny mena, prijatie kresťanstva...) migráciu do židovského štátu Izrael. V rokoch 1948–1949 odišlo z Československa do Izraela asi 30 tisíc občanov. V ďalších rokoch sa už socialistické štáty pod vplyvom ZSSR stavali nepriaznivo k Izraelu a migrácia už nebola dovolená.²

Pokiaľ ide o migráciu (emigráciu) príslušníkov národnostných menšín do zahraničia, v jednotlivých emigračných vlnách mala predovšetkým politický charakter.³ Len bezprostredne po skončení vojny išlo napr. o osoby maďarskej národnosti, ktoré ušli pred represívnymi opatreniami československých úradov alebo pred stíhaním ľudovými súdmi.⁴

1 Ich prehľad nájdeme napr. v prácach: ŠTEFANČÍK, Radoslav: Migrácia v Európe v II. Polovici 20. storočia, in: ŠTEFANČÍK, Radoslav – LENČ, Jozef (eds.), *Migračná politika národných štátov*, Trnava 2011, 9–33; ŠMIGEL, Michal – KMEŤ, Miroslav: Výmeny obyvateľstva v strednej a východnej Európe v kontexte druhej svetovej vojny (na pozadí percepcie a názorov), in: ŠAPOSOVÁ, Zlatica – ŠUTAJ, Štefan (eds.), *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*, Prešov 2010, 50–66; THER, Philippe: *Temná stránka národných štátů. Etnické čistky v moderní Evropě*, Praha 2017; ONUFRÁK, Alexander: Migrácia v Európe po druhej svetovej vojne v kontexte európskej integrácie, in: ŠUTAJ, Štefan (ed.), *Zmeny hraníc a pohyb obyvateľstva v Európe po druhej svetovej vojne*, Košice 2020, 40–61.

2 NOSKOVÁ, Helena: Maďari a české země. Ztráta tolerance v autoritativním režimu Československa, in: NOSKOVÁ, Helena (ed.), *K problémům menšin Československa v letech 1945–1989*, Praha 2005, 174.

3 Pozri napr. ŠTEFANČÍK, Radoslav: Emigrácia z Československa v období studenej vojny v modeli push a pull faktorov, in: *Studia Politica Slovaca*, 8, 2015, 1, 31–48.

4 L. Gyurgyík odhadol ich počet na šesť tisíc. GYURGYÍK, László: Zmeny v demografickej, sídelnej

V ďalších rokoch mali odchody do cudziny, resp. Maďarska skôr epizódnu úlohu. Odchody súviseli predovšetkým so spájaním rodín rozdelených výmenou obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom. Druhou skupinou sa stávali študenti z radov príslušníkov národnostných menšín, či stážisti, ktorí v rámci kultúrnych dohôd komunistických režimov mohli študovať na vysokých školách v „materskej“ krajine. Časť z nich sa už do krajiny pôvodu nevrátila. Buď si našli lepšie uplatnenie v „materskej“ krajine a v mnohých prípadoch, išlo predovšetkým o mladých ľudí, si založili rodiny v krajine, v ktorej študovali a zostali v nej pracovať. V 80. rokoch podľa demografa Lászlóa Gyurgyika bola vonkajšia migrácia veľmi nízka a mala podobu migrácie za prácou. Ročne emigrovalo do Maďarska okolo 90 osôb a prisťahovalo sa asi 50 osôb maďarskej národnosti. Od roku 1970, po zrušení cestovných doložiek k pasom v roku 1970 a uvoľnení pohybu osôb medzi niektorými socialistickými krajinami, tak ako aj v neskoršom období, je však potrebné rátať s fenoménom skrytej migrácie (ľudia sú reálne v cudzej krajine, ale štatisticky sú evidovaní v pôvodnej krajine).⁵ Nástupom komunistického režimu, aj keď nie jeho zásluhou, sa ukončilo obdobie československým štátom organizovaných migrácií obyvateľstva do susedných štátov. Resp. získalo iný charakter (toleroval sa odchod príslušníkov nemeckej menšiny do NDR; spájanie rodín presídlencov v rámci výmeny obyvateľstva). Pohyb pracovnej sily v rámci socialistického tábora v 50. rokoch neexistoval. V neskoršom období bol obmedzený a bol skôr regionálne zacielený. Bola podpísaná dohoda s Maďarskom o presune robotníkov na pracovné pozície na juhu Slovenska, ich počet však nepresiahol 1000 osôb ročne. Osobitne môžeme spomenúť migráciu Poliakov za prácou do priemyselných oblastí v severných Čechách a v severnej Morave v 70.–80. rokoch. Uskutočňovala sa na základe medzivládnych dohôd z rokov 1961, 1972 a dohôd, ktoré sa každoročne predlžovali od roku 1984. V roku 1974 sa to týkalo okolo 20 tisíc osôb a v neskorších rokoch spolu so sezónnymi robotníkmi v poľnohospodárstve išlo až o 45 tisíc osôb.⁶

Po nástupe komunistických režimov v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy oproti predvojnovému obdobiu, či západnému svetu, bolo špecifikom, že bola prakticky eliminovaná pracovná migrácia do západoeurópskych krajín a zámorského sveta. *„Sprievodnými jarmi implementácie tejto politiky do praxe boli reštrikčné opatrenia rôzneho druhu, počnúc obmedzovaním vycestovať vlastným občanom do zahraničia, cez odoberanie cestovných dokladov politicky nespohľadlivým osobám štátnymi orgánmi, až po dôslednú ochranu štátnych hraníc.“*⁷

a sociálnej štruktúre Maďarov na Slovensku, in: FAZEKAS, József – HUNČÍK, Péter (eds.), *Madaři na Slovensku 1984–2004. Súhrnná správa od zmeny režimu po vstup do Európskej únie*, Šamorín 2008, 194. Paradoxne táto skupina „politických“ previnilcov sa v prvej fáze povojnového revanšu zachránila pred vysídlením. Nastupujúci komunistický režim ich však zaradil medzi nepriateľov ľudovodemokratického režimu a trvalo dlhšie, kým im umožnil získať (ba v niektorých prípadoch im aj vnútil) československé štátne občianstvo. (Podrobnejšie viď. ŠUTAJ, Štefan: Košice a problémy etnicity po druhej svetovej vojne, in: ŠUTAJOVÁ, Jana – ŠUTAJ, Štefan – KACEROVÁ, Barbara (eds.), *Stredoeurópske súvislosti národnostného vývoja na začiatku 21. storočia*, Prešov 2019, 147–166.

5 GYURGYÍK, 184.

6 BOUŠKOVÁ, Petra: *Pracovní migrace cizinců v České republice v 70. až 90. letech*, 1998, online: <http://web.mvcr.cz/archiv2008/azyl/integrace2/nks01/prispevek4.pdf> (cit. 12. 10. 2018).

7 ONUFRÁK, 46–47.

Aj zvláštna tajná správa Štatistického úradu československého o pohybe obyvateľstva v Československu z roku 1952 uvádzala, že sťahovanie cez hranice štátu, a to tak vysťahovalectvo ako aj prisťahovalectvo, bolo také nepatrné, že nemalo žiadny význam pre nárast a úbytok obyvateľstva. V roku 1950 sa z cudziny podľa nej vrátilo 2702 osôb a odišlo 376 československých štátnych príslušníkov.⁸ Oficiálne československé štatistické výkazy však nezaznamenávali ilegálnu migráciu (emigráciu), ktorá dosahovala v celoštátnom meradle významné počty. Pracovnú migráciu čiastočne suplovala druhá emigračná vlna utečencov pred nastupujúcim komunizmom, ktorá tiež postupne odznievala a nahradila ju tretia emigračná vlna, ktorá začala v polovici 60. rokov a pokračovala v rokoch 1968–1970 a aj v čase normalizácie. Tieto migračné vlny však nemali etnický, ale rýdzo politický kontext.

Migrácia zo zahraničia do Československa nesúvisela v rokoch 1948–1989 s národnostnou problematikou. Jej príčiny boli vo svetovej politike (grécka kríza – občianska vojna, udalosti súvisiace s podporou národnooslobodzovacích hnutí vo svete a podpora „rozvojových“ krajín). Československo dovážalo lacnú pracovnú silu z Vietnamu, Kuby aj iných „rozvojových“ krajín, ktoré socialistické Československo podporovalo. V 80. rokoch sa to týkalo už významnej skupiny osôb z Vietnamu (okolo 27 tisíc) a Kuby (okolo 23 tisíc).⁹

Predmetom toho príspevku však nie je problém emigrácie, ani pracovnej migrácie do Československa, ale problém migračných procesov v súvislosti s národnostnou problematikou v Československu.

VNÚTORNÉ MIGRÁCIE:

V jednotnom československom štáte 1948–1989 môžeme sledovať predovšetkým sťahovanie medzi českými krajinami a Slovenskom a druhou líniou je migrácia medzi jednotlivými regiónmi vo vnútri českých krajín a Slovenska (sťahovanie z vidieka do miest, premiestňovanie obyvateľstva pri budovaní vodných priehrad, vojenských priestorov..).

Môžeme sa dotknúť len „mechanických aspektov pohybu obyvateľstva“ – teda migrácii v súvislosti s etnicitou, aj to len okrajovo. Nemôžeme venovať pozornosť demografickým, sociálnym, regionálnym, vzdelanostným aspektom a typom osídlenia menšín. Je to však náročná, zložitá a komplexná téma historicko-demografická, pre ktorú na tomto mieste nie je priestor. Dôsledná analýza by si vyžadovala koncentrovaný a hĺbkový výskum.

Sledovanie migračných pohybov na základe štatistických údajov medzi jednotlivými regiónmi je problematické, lebo etnický faktor je prevažne maskovaný prebiehajúcou asimiláciou a prispôbovaním sa presídlencov etnicky dominantnému obyvateľstvu. Týka sa to tak Slovákov v českých krajinách, ako aj Maďarov či Ukrajincov, Rusínov aj Rómov. V priebehu desaťročných cyklov sčítania obyvateľstva sa etnický charakter

8 Archiv Ministerstva zahraničných vecí ČR v Praze (AMZV ČR), fond (f.) Generální sekretariát Jana Masaryka a Vladimíra Clementisa (GS-A), karton (k.) 117, Zvláštní zpráva o pohybu obyvatelstva v roce 1950.

9 BOUŠKOVÁ, (cit. 10. 12. 2020).

prebiehajúcej migrácie eliminuje, pretože predpokladáme čiastočnú štatistickú asimiláciu migrujúceho obyvateľstva. Demograf László Gyurgyík zmeny v národnostnej štruktúre prisudzuje skôr politickým aspektom (dôsledky reslovakizácie, povojnovej protimaďarskej politiky, asimilačné procesy, zmiešané manželstvá, prispôbovanie sa väčšine zo strany úradníkov a inteligencie, redukcia siete národnostných škôl), nie sociálno-ekonomickým faktorom a migračným procesom v rámci štátu alebo v rámci socialistického tábora. Za najvýznamnejší faktor označuje zvyšovanie počtu zmiešaných manželstiev. Z „*nezanedbateľných urbanizačných faktorov*“ zdôrazňuje predovšetkým sťahovanie sa obyvateľstva z vidieka do miest. V prípade maďarskej menšiny zdôrazňoval proces starnutia maďarskej populácie aj nepriaznivý vývoj vzdelanostnej štruktúry.¹⁰

DÔSLEDKY VOJNY A MIGRAČNÉ SKÚSENOSTI

Migračné pohyby, ktoré boli dôsledkom vojnových udalostí teda neobišli ani Československo a osobitne Slovensko. V období rokov 1938–1950 došlo k významným zmenám v etnickom zložení obyvateľstva na Slovensku. Počet obyvateľov poklesol o 104 000. Tento pokles súvisel s vojnovými stratami, masovými deportáciami židovského obyvateľstva do koncentračných táborov, nútenou emigráciou českého obyvateľstva po vzniku Slovenského štátu aj so znížením natality. Demografi odhadujú vojnové straty obyvateľstva na 111 000 (19 tisíc priame vojnové straty, 67 tisíc deportovaných židov, 25 tisíc straty v dôsledku vyššej úmrtnosti počas vojny).¹¹ Pod tlakom horthyovského režimu muselo okupované územie v rokoch 1938–1939 opustiť približne 100 tisíc obyvateľov slovenskej a českej národnosti. V rokoch 1944 odišlo zo Slovenska pri evakuácii podľa rôznych zdrojov 70–120 tisíc obyvateľov nemeckej národnosti,¹² neskôr na základe rozhodnutia Postupimskej konferencie odišlo ďalších vyše 32 tisíc obyvateľov nemeckej národnosti.¹³

V kontexte predchádzajúcej analýzy migrácií je potrebné pripomenúť predovšetkým dve motivácie československej migračnej politiky bezprostredne po druhej svetovej vojne, ktoré mali pomôcť naplneniu ideálu budovania Československa ako „národného“ štátu Čechov a Slovákov:

1. SNAHA O NÁVRAT KRAJANOV ZO ZAHRANIČIA,

ktorí by: posilnili národný charakter československého štátu; zachránili by sa pred postupnou asimiláciou, ktorá im z národného hľadiska v cudzine hrozila; nahradili by úbytky obyvateľstva, ktoré Československo utrpelo v dôsledku vojnových udalostí, v dôsledku realizovaného transferu Nemcov, výmeny obyvateľstva s Maďarskom a nešťastným osudom židovského obyvateľstva v čase druhej svetovej vojny.

10 GYURGYÍK, 155–198.

11 MATLOVIČ, René: *Geografia obyvateľstva Slovenska so zreteľom na rómsku minoritu*, Prešov 2005, 57.

12 GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, Soňa – OLEJNÍK, Milan: *Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953*, Bratislava 2004, 42.

13 Tamtiež, 120.

Súbežne s tým, s predpokladanou tendenciou v etnickej politike vo svete a predpokladom, že inoetnické skupiny v národných štátoch budú postupne asimilované, prijali československé štátne orgány koncepciu návratu krajanov zo zahraničia, ktorí v predchádzajúcich storočiach migrovali do iných štátov (USA, Argentína, Francúzsko...), alebo po rozpade monarchie a po vzniku nástupníckych štátov po prvej svetovej vojne zostali v iných štátnych útvaroch (Rumunsko, Maďarsko, Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov). Do tejto kategórie spadali aj optanti zo Zakarpatskej Ukrajiny, ktorých časť, aj keď nie vo veľkom počte, bola po druhej svetovej vojne osídlená na južnom Slovensku (na Ukrajinu sa vysťahovalo viac ako 12 tisíc optantov z radov Rusínov).¹⁴ V rokoch po druhej svetovej vojne sa presídlilo do Československa viac ako 200 tisíc Čechov a Slovákov. Podľa Záverečnej správy reemigrácie prišlo 71 787 osôb z Maďarska, 38 859 z Volyne, 21 117 z Rumunska, 12 915 z Francúzska, 11 117 z Rakúska, 19 341 z Poľska, 5197 z Juhoslávie, 4059 z Nemecka, 3721 zo ZSSR (okrem Volyne), 1166 z Južnej Ameriky, 16 423 z iných štátov – 136 z USA, 56 z Kanady, 774 z Argentíny, 30 z Brazílie, 10 z Uruguaja, 27 z Číny, 35 z Indie, 10 z Iránu, 3 z Japonska, 27 z Palestíny, 9 z Turecka, 11 z Tahiti, 4 z Austrálie.¹⁵

Návrat krajanov, Čechov a Slovákov, bol súčasťou vládneho programu prvej československej vlády.

2. SNAHA O VYSÍDLLENIE NEMECKEJ A MAĎARSKEJ MENŠINY

V dôsledku toho bola politickým postulátom snaha o poslovenčenie juhu Slovenska: osídlenie južného pohraničia Slovenska Slováckmi ako obrana proti snahe o revíziu hraníc opierajúcu sa o kompaktné osídlenie regiónu obyvateľmi maďarskej národnosti; vysťahovanie Maďarov.

O svoje práva a majetky sa hlásili aj kolonisti, ktorí sa usadili na južnom Slovensku za predmníchovskej republiky a po obsadení tohto územia horthyovským Maďarskom boli prinútení opustiť svoje domovy.

V českých krajinách boli osídlení „náboristi“ v rámci vysídľovania Maďarov do Čiech v rokoch 1946–1947, ktorí sčasti zostávali v nových sídliskách a štát sa usiloval presvedčiť ich, aby zostali na týchto miestach natrvalo. Osídľovací úrad pre Slovensko v obežníku z 22. apríla 1948, ktorý zakazoval svojvoľné opúšťanie pracovísk v Čechách a to nielen pre „náboristov“, ale aj – čo je osobitne zaujímavé – pre slovenských reemigrantov z Rumunska a presídlencov z Maďarska, ktorí boli vzhľadom na nedostatok ubytovacích kapacít a voľnej poľnohospodárskej pôdy taktiež umiestňovaní v Čechách a neboli spokojní s takýmto riešením svojej situácie po návrate do pôvodnej vlasti. V niektorých okresoch (Sokolov, Kaplice) tvorili významný potenciál pracovných síl.¹⁶ Nebol dostatok finančných prostriedkov ani dostatok ľudí, ktorí by zabezpečovali eskortovanie, a najmä eskortovanie strácalo zmysel, pretože z Čiech utekali stále ďalší a ďalší Maďari.

14 BARNOVSKÝ, Michal: Historické súvislosti opcie a presídlenia Rusínov-Ukrajincov v roku 1947, in: GAJDOŠ, Marian. (ed.), *Čo dala – vzala našim rodákom optácia*, Košice – Prešov 2002, 16–17.

15 Údaje uvádza VACULÍK, Jaroslav: *Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v letech 1945–1950*, Brno 1993, 22.

16 VACULÍK, Jaroslav: K výměně obyvatelstva mezi Československem a Maďarskem, in: SÁPOSOVÁ – ŠUTAJ (eds.), *Povojnové migrácie*, 95–106.

Zhruba v tomto období bol na Ministerstve vnútra pripravený materiál „Zakořenění Maďarů“ ktorý rozoberal možnosti, ako zabezpečiť asimiláciu Maďarov, ktorí boli deportovaní do Čiech na základe dekrétu prezidenta republiky č. 88/1945 Sb. Medzi prostriedkami, ktoré mali byť použité boli uvedené: predĺženie pobytu v českých krajinách osôb už povolaných podľa dekrétu prezidenta republiky č. 88/1945 Sb; rozptýlenie do teraz na južnom Slovensku bývajúcich Maďarov; čiastočná náhrada za majetok týchto osôb zanechaný na južnom Slovensku; nadobudnutie československého štátneho občianstva; zmena národnosti; prídelenie domu a pôdy v menšom rozsahu v českých krajinách; prídelenie na južnom Slovensku zanechanej pôdy slovenským poľnohospodárom.

V tomto období sa ešte predkladatelia materiálu domnievali, že je možné vhodnou kombináciou ponúkaných „výhod“ zabezpečiť, aby sa do konca júna 1948, o československé štátne občianstvo a trvalý pobyt v Čechách uchádzala väčšina Maďarov, ktorí boli deportovaní do Čiech v rokoch 1946–1947. Predpokladali, že k dobrovoľnému presídleniu do Čiech „presvedčia“ aj ďalších obyvateľov maďarskej národnosti, ktorí ešte žili na juhu Slovenska.¹⁷ Väčšina týchto obyvateľov sa však počas rokov 1948–1950 vrátila do svojich bydlísk na území Slovenska.

NÁRODNOSTNÁ PROBLEMATIKA A MIGRÁCIA MEDZI SLOVENSKOM A ČESKÝMI KRAJINAMI

Národnostná problematika v období 1948–1989 bola v prvom rade vnímaná cez vzťah Čechov a Slovákov. Slováci v českých krajinách však v sledovanom období neboli považovaní za národnostnú menšinu. Dôležitú úlohu vo vnútornej migrácii zohrávalo osídľovanie oblastí, z ktorých boli vysťahovaní Nemci predovšetkým v českých krajinách a na Morave.¹⁸ V „ťažení“ Slovákov do českých krajín môžeme vymedziť v povojnových rokoch tri vlny. V roku 1947 kedy sa končila prvá vlna povojnovej migrácie zo Slovenska pracovalo v Čechách okolo 110 tisíc obyvateľov zo Slovenska, predovšetkým z chudobných oblastí východného Slovenska.¹⁹

Druhú vlnu z 50. rokov môžeme označiť ako industrializačnú. Industrializácia a industrializačná migračná politika komunistického režimu, nemala mať prvoplánovo etnický charakter, ale v konečnom dôsledku ho mala. Stereotypný pohľad na zamestnaneckú štruktúru sa premietol do náboru pracovných síl zo Slovenska do Čiech (Slovákov, Maďarov, „Rusínov-Ukrajincov“), ktoré malo pomôcť obyvateľstvu priemyselne vyspelých okresov a krajov. Jeho výsledkom bol nedostatok pracovných síl na slovenskom pracovnom trhu. V roku 1950 sa české pohraničné oblasti stali prijímateľmi východoslovenskej chudoby, rusínskej populácie a prebytkov pracovnej sily z meniaceho sa poľnohospodárstva z juhu Slovenska. V zvláštnej správe o pohybe obyvateľstva sa uvádzalo, že najvýznamnejší prírastok v roku 1950 zaznamenal Ústecký kraj, kde sa zo Slovenska

17 Národní archiv v Praze (NA), f. Ministerstvo vnitra, k. 30, inventární číslo 25, Zakořenění Maďarů.

18 Tejto problematike bola v českej a nemeckej historiografii venovaná veľká pozornosť: WIEDEMANN, Andreas: „*Pojď s námi budovat pohraničí!*“ *Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952*, Praha 2016, a iné, ale našou úlohou nie je suplovať tento výskum.

19 PETRÁŠ, René: *Menšiny v komunistickém Československu. Právní a faktické postavení národnostních menšin v českých zemích v letech 1948–1970*, Praha 2007, 110.

pristahovalo 5992 osôb a vystaľovalo sa 1812 osôb. Zároveň je potrebné uviesť, že najväčší úbytok obyvateľstva zaznamenali Prešovský kraj (z 1000 obyvateľov sa vystaľovalo 21,5) a Nitriansky kraj (z toho však boli dotované predovšetkým početné prírastky obyvateľstva Bratislavy). Z Prešovského kraja sa do Ústeckého vystaľovalo 2498 osôb (do Košického 2176 osôb). K najvýznamnejšie krajom s migračným prírastkom patrilo začiatkom 50. rokov aj Ostravsko, kde v roku 1950 pribudlo 16 819 osôb, z nich bolo 2517 zo Slovenska. Ak posúdime pomer pristahovaných a vystaľovaných z Ostravska, ešte viac vynikne skutočnosť, že u pristahovalcov z českých krajín a Moravy bol rozdiel (migračné saldo) +5598 osôb (zostali na Ostravsku) a zo Slovenska +1602 osôb, čo svedčilo o stabilnejšom postavení pristahovalcov zo Slovenska (v prípade Ostravska však ich časť tvorili pristahovalci z Kysúc a Oravy). Celkovo sa v roku 1950 vystaľovalo zo Slovenska do českých krajín 30 096 osôb a na Slovensko sa pristahovalo 15 246 osôb. O ich etnicite však nemáme spoľahlivé informácie.²⁰ Kým v roku 1930 bolo v Čechách 44 tisíc osôb zo Slovenska, v roku 1950 to už bolo 285 tisíc, v roku 1970 to bolo 321 tisíc a v roku 1989 až 419 tisíc.²¹ Samozrejme tieto čísla nezahŕňali asimilačné straty.

Neproporcionalita v profesijnej a zamestnaneckej štruktúre obyvateľstva na Slovensku bol paradox, prejavujúci sa migráciou českých odborníkov na Slovensko pre zabezpečenie priemyselného výstavby v 60. rokoch, pri výstavbe priemyselných megaprojektov ako boli Východoslovenské železiarne, Chemko Strážske, Chemlon Humenné, Hliníkareň v Žiari nad Hronom a ďalšie. Tieto podniky síce vylepšili priemyselnú štruktúru Slovenska, ale v konečnom dôsledku mali devastujúce účinky na prírodu a zdravie populácie, ktoré sa prejavujú dodnes a nie sú ich schopné riešiť slovenské úrady ani 30 rokov po povolení komunistického režimu.

Podľa V. Průcha sa v rokoch 1950–1967 vystaľovalo zo Slovenska do českých krajín 417 tisíc osôb a opačne 265 tisíc. Išlo teda o úbytok 152 tisíc osôb za sledované obdobie.²²

POSTAVENIE NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN PO FEBRUÁRI 1948²³

Pre postavenie národnostných menšín v rokoch boli 1948–1989 typické: zrovnoprávnenie obyvateľstva niektorých národnostných menšín vonkajšími znakmi (štátne občianstvo, národnostné školstvo, kultúrne inštitúcie), postupné zrovnoprávnenie v diskriminácii so slovenským obyvateľstvom (napr. postup voči kulakom a opozícií, prenasledovanie triednych nepriateľov a tzv. buržoáznych nacionalistov), zavádzanie prvkov pozitívnej diskriminácie založené na princípoch proletárskeho internacionalizmu

20 AMZV ČR, f. GS-A, k. 117, Zvláštní zpráva...

21 PETRÁŠ, 34.

22 PRŮCHA, Václav: Zmírňování rozdílů v ekonomické úrovni mezi Slovenskem a českými zeměmi v letech 1948–1967, in: *Česko-Slovenská historická ročenka 1998*, Brno 1998, 178.

23 V nasledujúcom texte venujeme pozornosť maďarskej, čiastočne „ukrajinsko-rusínskej“ a rómskej menšine na Slovensku, iné menšiny v Československu (napr. nemeckú, poľskú, grécku či nové menšiny) spomenieme len v celkovom kontexte rokov 1948–1989, pretože na konferencii sa nimi zaoberali iné referáty.

(výber úradníkov, ktorí ovládajú maďarský a ukrajinský jazyk, sledovanie zastúpenia obyvateľstva maďarskej a ukrajinskej národnosti v národných výboroch, dvojazyčné úradovanie, národnostné školstvo, podpora maďarskej a ukrajinskej kultúry atď.) Diferencovaný prístup sa uplatnil voči nemeckej menšine. Začiatkom 50. rokov síce mohli získať štátne občianstvo, ale režim sa usiloval systematicky znižovať počet Nemcov asimiláciou a dokonca benevolentne posudzoval žiadosti obyvateľstva nemeckej národnosti o vysťahovanie z republiky. Podobne sa postupovalo aj voči židom, ktorých pozícia bola komplikovaná zložitým medzinárodnopolitickým vývojom a vlnami antisemitizmu, ktoré viedli nielen znižovaniu počtu židovského obyvateľstva, ale aj likvidácii a devastácii historického dedičstva súvisiaceho s touto komunitou (cintoríny, synagógy).

V krajinách s komunistickým režimom sa v tomto období stali záležitosti národnostných menšín záležitosťou štátu, na území ktorého menšiny žili. Najmä v 50. rokoch existovalo úsilie spojiť problematiku likvidácie triedneho nepriateľa, s rozptylom obyvateľstva maďarskej národnosti, ktoré nevyhovovalo triednym a bezpečnostným kritériám nového režimu. Nová komunistická politika sa tvorila ako súbeh vnútropolitických a zahraničnopolitických faktorov, kde hlboko zakorenenú politiku povojnového nacionalizmu a národne orientovanú politiku, režim len postupne vymieňal za centralisticky podfarbený internacionalizmus.

Predstavitelia komunistickej strany od začiatku deklarovali, že chcú vytvárať „socialistické národy“ na územiach, ktoré ovládajú a táto tendencia pretrvávala až do 60. rokov. V „boji“ socialistického patriotizmu a proletárskeho internacionalizmu v československej politickej praxi v 50. rokoch dominoval proletársky internacionalizmus (na rozdiel napr. od maďarskej línie, kde národný prvok zohrával tradične významnejšiu úlohu),²⁴ ktorý eliminoval národné línie socialistického režimu spolu s likvidáciou slovenských „buržoáznych“ nacionalistov. Krátke vzopnutie socialistického patriotizmu medzi slovenskými komunistami a komunistickými reprezentáciami menšín, ktoré prišlo v polovici 60. rokov, bolo zatlačené čiastočne do úzadia normalizačnou líniou a tým, že nové komunistické intelektuálne elity začali presadzovať ako víziu budúcnosti „zblížovanie“ národov, ktorého výsledkom mal byť československý národ ako špecifická forma politického zjednotenia národov a národností žijúcich na území československého štátu. V týchto koncepciách bol pohyb obyvateľstva v rámci štátnych hraníc (vrátane vysielania brancov do inonárodného prostredia a pracovnej mobilizácie) súčasťou štátnej a straníckej politickej línie, napomáhajúcej zblížovaniu národov a národností.

Podľa niektorých autorov práve vyrovňovanie rozdielov medzi oboma časťami štátu viedlo k postupnému znižovaniu vnútornej migrácie medzi nimi.²⁵

Po politických rozhodnutiach KSČ vláda a zákonodarné orgány ČSR po nastolení komunistického režimu prijali opatrenia na odstránenie niektorých diskriminačných noriem voči obyvateľom maďarskej národnosti. Bol prijatý zákon o navrátení československého štátneho občianstva týmto obyvateľom, rozhodnutie o postupnom návrate osôb odsunutých na práce do Čiech v rokoch 1945–1948, ukončenie výmeny obyvateľstva

24 KOPEČEK, Michal: Historický výskum národných hnutí a koncept socialistického patriotizmu v Československu, Maďarsku a stredo-východnej Európe v rokoch 1956–1970, in: *Forum historiae*, 7, 2013, 11, 23.

25 KUČERA, Milan – PAVLÍK, Zdeněk: Czech and Slovak demography, in: MUSIL, Jiří (ed.), *The end of Czechoslovakia*, Budapest – London – New York 1995, 37.

medzi ČSR a Maďarskom, vyňatie pôdy drobných vlastníkov spod konfiškácie a pod. Postupne sa upustilo aj od dodržiavania výsledkov reslovakizačnej akcie.

Tak ako majoritné obyvateľstvo, ani menšiny nemali možnosť oponentúry nariadení komunistickej strany a štátu. Napriek tomu boli vytvorené pre niektoré menšiny kultúrne inštitúcie (napr. Csemadok, Kultúrny zväz ukrajinských pracujúcich..), národnostné školstvo, literatúra, knižnice, tlač a pod. Maďarské spoločenstvo bolo silne postihnuté tým, že v povojnovej výmene obyvateľstva bola odsúvaná predovšetkým inteligencia (učitelia, kňazi), ktorí boli považovaní za nositeľov maďarskej iredenty. Dôsledky sa prejavili v podobe nekvalitnej výučby a v nižšom podiele osôb so stredoškolských a vysokoškolským vzdelaním medzi obyvateľstvom maďarskej národnosti, oproti majoritnej populácii.

Zmeny po prevrate vo februári 1948 výrazne ovplyvnili aj postavenie „Rusínov-Ukrajincov“. Negatívny dopad na ich vývoj mali napr: kolektivizácia poľnohospodárstva, násilná dekatolizácia, priebeh ukrajinizácie, ktorá politicky, personálne i materiálne nebola dostatočne pripravená. Paradoxne, súbežne s priebehom ukrajinizácie, sa útočilo proti tzv. ukrajinským buržoáznym nacionalistom.²⁶ To všetko sa negatívne podpísalo aj na poklese počtu občanov tejto národnosti. K 1. marcu 1950, v porovnaní so sčítaním obyvateľstva v roku 1930, bol zaznamenaný pokles ich počtu o 42,9 %.²⁷ V nasledujúcich rokoch sa nepodarilo zastaviť asimiláciu a pokles počtu „Rusínov-Ukrajincov“ bol ešte výraznejší.

Okrem toho asimilačné procesy urýchlili aj ďalšie faktory: 1. podobnosť slovenských dialektov, ktorými rozprávajú „Rusíni-Ukrajinci“ a Slováci, žijúci na východnom Slovensku; 2. podobnosť náboženská (gréckokatolícke vyznanie je rovnako rozšírené medzi Slovákmi ako aj medzi „Rusínmi-Ukrajincami“); 3. interetnické manželstvá, v ktorých sa slovenčina stáva komunikačným prostriedkom etnicky zmiešaných domácností.²⁸ Svoju úlohu však zohrala aj migrácia za prácou, ktorá už nevedla do tradičných lokalít za oceánom, ale bola už od začiatku 50. rokov presmerovaná do českých krajín.

Komunistický režim ovplyvnil aj ďalší vývoj rómskeho etnika. Rómovia neboli považovaní za národnostnú menšinu, pričom po celé obdobie komunistického režimu prevládala snaha o ich asimiláciu a integráciu do majoritnej spoločnosti. Už v 50. rokoch boli obmedzené možnosti ich etnokultúrneho a etnoemancipačného rozvoja. Pokusy o domáhanie sa etnických práv v období socializmu boli potláčané a nebolo im umožnené pokúsiť sa vlastnými silami ovplyvňovať svoj osud. Boli prijaté opatrenia, ktoré podporovali asimilačné prístupy štátu k tomuto etniku. Potláčala sa osobitosť Rómov. Pokračovala likvidácia živností rómskych remeselníkov, hudobníkom boli odobrané licencie. V roku 1948 boli odmietnuté snahy o vytvorenie Združenia slovenských Cigánov.²⁹ V českých krajinách bolo v čase druhej svetovej vojny rómske etnikum zlikvidované. Hneď po vojne začali do Čiech prúdiť migranti z chudobných východoslovenských osád. V roku 1947

26 BARNOVSKÝ, Michal: K otázke tzv. ukrajinského buržoázneho nacionalizmu na Slovensku, in: *Historický časopis*, 44, 1996, 1, 64–82.

27 GAJDOŠ, Marian – KONEČNÝ, Stanislav: *Postavenie Rusínov-Ukrajincov na Slovensku v rokoch 1948–1953*, Praha 1994, 30–37.

28 GAJDOŠ, Marian (ed.), *Vývoj a postavenie ukrajinskej národnosti na Slovensku v období socializmu*, Košice 1989.

29 Podrobnejšie: JUROVÁ, Anna: *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku*, Bratislava 1993.

ich napočítali 16 752.³⁰

Tvrdým zásahom do migračných zvyklostí Rómov bol zákon č. 74/1958 Zb zo 17. októbra 1958 o trvalom usídlení kočujúcich osôb, ktorým sa likvidovalo kočovníctvo podľa vzoru zákona prijatého v ZSSR v roku 1956. Na základe zákona sa uskutočnil súpis kočujúcich v ktorom bolo 46 500 osôb, z nich 19 567 sa nachádzalo v českých krajinách. Tieto osoby sa museli, za pomoci národných výborov usadiť tam, kde ich zachytil súpis.

Voči ostatným Rómom sa opatrenia v rokoch 1962–1965 vykryštalizovali do koncepcie rozptylu a odsunu z miest ich silnej koncentrácie. Cieľom bolo zlikvidovať osady, dostať deti do škôl a mužov zapojiť do pracovného procesu. Pokračovala tým asimilačná politika voči Rómom, bez akceptovania štatútu menšiny. Rozptyl sa uskutočňoval na území Slovenska, ale aj vysídľovaním (dobrovoľným, či násilným) do českých krajín. Podnikoví náborári často lákali Rómov, ale ponúkané výhody mali ďaleko od reality. Odtiaľ ich úrady neraz vracali, lebo pre nich nemali pripravené pracovné a ubytovacie podmienky. Problém sa neriešil, len sa prenášal do nových oblastí, kde predtým neexistoval.³¹

Až v udalostiach „predjaria“ sa razantnejšie objavila požiadavka akceptácie svojbytnosti Rómov. V rokoch 1969–1973 pôsobil Zväz Cigánov-Rómov. Ani snahy „reprezentácie“ Rómov, ktorí sa obracali na najvyššie stranické a štátne orgány, vstúpil do tvorby kultúrnej politiky neboli akceptované. V oblasti školstva a vzdelávania stranické orgány napriek pokusom pedagógov odmietli používanie rómskeho jazyka v školách. Školská politika bola asimilačná, neakceptujúca etnokultúrne odlišnosti a špecifiká rómskych žiakov. Štát postupne prijímal celú škálu náhradných opatrení v sociálnej sfére, aby rómske deti dostal do školy, (bezplatné stravovanie, učebné pomôcky, neskôr aj sankcie proti rodičom, ktorí nezabezpečili dochádzku detí do školy). Direktívne opatrenia síce priniesli zvýšenie počtu Rómov so stredoškolským a vysokoškolským vzdelaním,³² zároveň sa však asimilačná politika prejavila v zvyšovaní počtu pologramotných, neopodstatnenom opakovaní nižších ročníkov a zaradovaní rómskych žiakov do osobitných školských zariadení.

Aj keď oficiálna politika rozptylu skončila v roku 1968, migrácia Rómov do Čiech pokračovala a trvale sa zvyšovali prírastky tohto obyvateľstva v českých krajinách. České orgány považovali neustálu a silnú migráciu za prekážku úspešnej integrácie a obviňovali slovenské orgány z riadeného a núteného rozptylu.³³

Povojnový vývoj znamenal pre toto etnikum jeho kultúrnu a sociálnu retardáciu. Napriek snahe o integráciu Rómov do majoritnej spoločnosti ich dôsledkom je súčasná sociálna a kultúrna degenerácia rómskych komunít a regiónov.

Významný vplyv na etnické zmeny v obciach južného Slovenska mali hospodárske zmeny po roku 1948. Industrializácia pohltila veľké množstvo ľudí, ktorí sa rozišli do miest, do rôznych krajov Slovenska, ale aj do Čiech. Kolektivizácia poľnohospodárstva vyhnala z dedín, nielen južného Slovenska, veľkú časť pôvodného obyvateľstva. Kým v slovenských oblastiach v rokoch 1949–1953 sa začala uskutočňovať prvá etapa

30 PETRÁŠ, 113.

31 JUROVÁ, Anna: *Rómska menšina na Slovensku v dokumentoch (1945–1975)*, Košice 2008, 1–40.

32 BAČOVÁ, Viera: Sociálno-ekonomické postavenie cigánskych obyvateľov a cigánskych rodín v SSR, in: *Ekonomika práce*, 8, 1989, 5, 1–12.

33 JUROVÁ, *Rómska menšina*, 1–40.

kolektivizácie, na prinavrátených územiach bola v tom čase na 90 % realizovaná. Dediny s väčšinou obyvateľstva maďarskej národnosti väčšinou vstúpili do družstiev už v prvých rokoch kolektivizácie z obavy pre ďalšími represáliami. V roku 1961 bolo v južných okresoch Slovenska viac ako 95 % kolektivizovanej pôdy. Odklon od poľnohospodárstva, výstavba nových podnikov, s následným vplyvom na spôsob života obyvateľstva, znižovanie počtu viacgeneračných rodín, využívanie niektorých výhod centrálnej bytovej výstavby, zmeny v štruktúre zamestnanosti a socio-profesijnej orientácie obyvateľstva, vzrast vzdelanostnej úrovne, následne ovplyvnili aj etnickú skladbu obcí južného Slovenska. Migračné procesy sa zosilnili najmä v období po roku 1970. Odklon od poľnohospodárstva, výstavba nových priemyselných podnikov, s následným vplyvom na spôsob života obyvateľstva, znižovanie počtu viacgeneračných rodín, využívanie výhod centrálnej bytovej výstavby, zmeny v štruktúre zamestnanosti a profesijnej orientácie obyvateľstva, aj vzrast vzdelanostnej úrovne ovplyvnili početnosť a etnickú skladbu obcí južného Slovenska.³⁴

Slovensko bolo po roku 1948 rezervoárom pracovných síl. Voľné kapacity boli v poľnohospodárstve na juhu aj na severovýchode Slovenska, v možnosti zamestnať dovtedy ženy, ktoré zostávali tradične v domácnosti. Slovensko sa podieľalo na prírastku nových pracovných síl 70 %, ale v národnom hospodárstve vznikalo iba 25 % nových pracovných príležitostí. Okrem presťahovania sa do Čiech mnohí dochádzali na práce zo Slovenska týždenne³⁵ (týždňovky), a to nie iba z pohraničných oblastí.

V 50. rokoch, najmä po roku 1952, kedy československá vláda a po nej aj Zbor povereníkov na Slovensku prijali uznesenia k problematike menšín, sa realizovali jednotné opatrenia voči národnostným menšinám (mimo nemeckej, židovskej a rómskej) založené na uplatňovaní kultúrnych a jazykových práv, ale bez zodpovedajúcej právnej kodifikácie. Ústava z 9. mája 1948 vychádzala z centralistických princípov. Nenaplnila ani ambície národne orientovaných slovenských komunistov. Očakávaná predovšetkým „Rusínov-Ukrajincov“ na zabezpečenie národnostných práv v novej ústave (napr. existencia Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny) sa nenaplnili. Ústava neartikulovala ani existenciu menšín a formálne zabezpečovala základné občianske práva pre všetkých občanov, právne garancie a zákony nadväzujúce na ústavu z roku 1920 neboli do novej legislatívy recipované. Zdôvodňovalo sa to tým, že národnostné práva a nediskriminácia na základe etnickej príslušnosti je v novom ľudovodemokratickom režime garantovaná samotnou jeho podstatou a tým, že diktatúra proletariátu a komunistická strana je garantom zabezpečenia národnostných práv. Ústava z roku 1960 veľmi stručne charakterizovala ústavné práva pre maďarskú, poľskú a ukrajinskú menšinu. O nemeckej menšine sa nezmieňovala.³⁶

Aj v „predjarí“, v čase pripravovaných reforiem spoločnosti sa národnostná problematika stala predmetom vážnych konfrontácií. Ideologická komisia ÚV KSČ sa rozhodla v marci 1965 o vypracovaní materiálu k národnostnej otázke, ktorý bol predložený na zasadanie ÚV KSČ 21. marca 1967 pod názvom *Tendencie rozvoja národnostných*

34 KISS, József: Postavenie maďarskej menšiny v kontexte česko-slovenských vzťahov, in: *Česko-Slovenská historická ročenka 2002*, Brno, 2002, 57–74.

35 LONDÁK, Miroslav: *Rok 1968 a ekonomická realita Slovenska*, Bratislava 2007, 39–40.

36 Ústavný zákon ze dne 11. července 1960, č. 100 Sb., Ústava Československé socialistické republiky, online: <http://www.psp.cz>. Ústava Československej socialistickej republiky (cit. 10. 12. 2020).

vztahov a riešenie národnostnej otázky v ČSSR. Ideologická komisia vytvorila pracovnú skupinu (Vasil Biľak – predseda pracovnej skupiny a členovia: Peter Colotka, Július Lörincz, Jaroslav Kozel, Michal Pecho, Štefan Barták, Jiří Grospič, Janáček, Ján Kulko, Július Šefránek) v ktorej pôsobili štyri pracovné podskupiny (všeobecnoteoretická, ekonomická, kultúrna a štátoprávna), v ktorých pracovalo viac ako 90 „súdruhov“ českej, slovenskej, maďarskej, ukrajinskej a poľskej národnosti. Pripravili podkladový materiál v rozsahu viac ako 1000 strán a dokument v rozsahu 126 strán predložili ideologickej komisii.³⁷ Materiál predložený ÚV KSČ vychádzal z princípu dvoch základných línií národnostnej problematiky: rozvoja a zblížovania. Okrem dominantných ideologických aspektov sa riešili problémy školstva, kultúry ako hlavných prostriedkov zblížovania a riešenie sociálno-ekonomických problémov regiónov, v ktorých žili príslušníci národnostných menšín (odstraňovanie historicky vzniknutých rozdielov a ekonomické vyrovňovanie Slovenska a českých zemí) s dôrazom na štátoprávne usporiadanie Československa. Medzioblastné vyrovňovanie medzi českými krajinami a Slovenskom tvorilo základ ekonomickej analýzy. Migračné vnútroštátne pohyby obyvateľstva sa v uzneseniach, ani rozboroch komunistickej strany neobjavili. Aj ekonomické analýzy sa zastavili na úrovni snahy rozdeliť jednotný československý ekonomický priestor na Slovensko a české krajiny. Pre slovenské ekonomické reprezentácie to bola dôležitá úloha a problém pohybu obyvateľstva reflektujúci etnický faktor bol z hľadiska tejto analýzy nielen marginálny, ale priamo nulitný. Národnostná otázka bola chápaná predovšetkým ako problém česko-slovenský a prezentoval sa do podoby ekonomického rozvoja, posilňovania a budovania veľkých priemyselných centier (Bratislava, Košice, Dubnica, Považská Bystrica...). Menšinová problematika sa však v dokumente vnímala nie ako ekonomický, ale predovšetkým jazykový a kultúrny problém. Jedine v oblasti školstva, aj to bez bližšieho zdôvodnenia, sa objavila úloha uskutočniť rozbor a pripraviť návrhy pre možnosti vytvorenia škôl so slovenským vyučovacím jazykom v Čechách a s českým vyučovacím jazykom na Slovensku, ak tam žijú koncentrované skupiny obyvateľstva z tohto etnika. Do výsledného dokumentu sa iba v tabuľkách na konci textu dostala, bez osobitnej analýzy, problematika sociálnej a ekonomickej príslušnosti obyvateľstva patriaceho k vybraným národnostným menšinám.

Dominantne bola po celé obdobie problematika menšín vnímaná ako k otázka kultúry a školstva. Pokiaľ ide o ekonomickú situáciu obyvateľstva a migračné pohyby, politika komunistickej strany sa zužovala na problematiku „socialistickej industrializácie“ a zdôrazňovali sa predovšetkým úspechy v budovaní priemyselných a potravinárskych podnikov na území obývanom aj menšinami (Iodenice v Komárne, Elektrosvit Nové Zámky, Tlmače, Kovosmalt Filakovo, Duslo Šaľa, VSS v Košiciach a drevárske a nábytkárske podniky).³⁸

Aj postoje k tomuto dokumentu boli dôvodom pre eskaláciu konfliktu medzi dogmatickým pohľadom A. Novotného a reformným pohľadom slovenských politikov a ekonómov. Alexander Dubček na zasadnutí ÚV KSČ 26. septembra 1967 kritizoval

37 NA, f. Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného (KSČ-ÚV-AN), k. 201, Tendencie rozvoja národnostných vzťahov a riešenie národnostnej otázky v ČSSR.

38 NA, f. KSČ-ÚV-AN, k. 130, O výsledcích politiky KSČ v práci mezi obyvatelstvem maďarské národnosti v ČSSR z 8. 3. 1961.

nízke investície do priemyslu na Slovensku a to, že Antonín Novotný dal v lete 1967 pripraviť dokument, v ktorom sa zdôrazňovalo, že industrializácia Slovenska je skončená a že je potrebné ďalšie akcie na priemyselňovanie štátu realizovať s pomocou vnútornej migrácie a presunu asi 100 tisíc ľudí zo Slovenska do českých krajín, čím by rozsah migrácie zo Slovenska dosiahol okolo pol milióna osôb.³⁹ Slováci tvorili v českých krajinách v roku 1961 2,9 % obyvateľstva a v roku 1980 to už bolo 3,5 % obyvateľstva. Od tohto obdobia štatisticky počet Slovákov českých krajinách klesal a v roku 1991 sa ich prihlásilo k slovenskej národnosti 314 877 a tvorili 3,1 % obyvateľstva.⁴⁰ K rómskej národnosti sa v roku 1991 prihlásilo v českých krajinách 32 903 obyvateľov.⁴¹

Pod vplyvom francúzskej školy priestorového oblastného rozvoja aj slovenskí ekonómovia Pavol Turčan a Ján Ferianc v polovici 60. rokov uvažovali o tom, že deficity v štruktúre priemyselnej výroby na Slovensku by sa mohli eliminovať vytváraním koncentrovaných priemyselných oblastí aj za cenu zvýšenej migrácie z neperspektívnych oblastí.⁴² Uvažovali však v reláciách Slovenska, aj keď inkriminované oblasti sa týkali sídelných oblastí maďarskej a rusínskej a ukrajinskej menšiny a nie o migrácii do českých krajín.

V tom čase sa pod vedením Pavla Machonina uskutočnil prvý výskum socialistickej stratifikácie spoločnosti, ktorý ukázal zásadné rozdiely v českej a slovenskej spoločnosti a závery hovorili o dvoch samostatných socio-kultúrnych oblastiach. Výsledky nabúrali nielen mýtus o rovnostárskej spoločnosti, ale aj o uplatňovaní vedúcej úlohy robotníckej triedy.⁴³

Reformné hnutie v polovici 60. rokov vytvorilo podmienky pre aktivizáciu reprezentácií národnostných menšín, ktoré sa však nachádzali v rozdielnej situácii. V súlade s posilňovaním kritického a reformného trendu v spoločnosti a hľadaním humánnejšej a ľudskej podoby socializmu. Právne zakotvenie národnostných práv do roku 1968 fakticky neexistovalo. Najmä predstavitelia maďarskej menšiny, reprezentovaní funkcionármi Csemadoku sa usilovali, aby sa pri vzniku federácie usporiadalo aj štátoprávne postavenie československých Maďarov a ostatných národností na základe princípu samosprávy.⁴⁴ Predstavitelia národnostných zväzov navrhovali pomerné zastúpenie vo verejnej správe a v štátnej moci, reorganizáciu krajov a okresov, utvorenie siete autonómnych maďarských škôl, vytvorenie ministerstva pre národnosti alebo sekretariátu

39 LONDÁK, Miroslav: *Ekonomika na Slovensku po štyridsiatich rokoch komunizmu*, in: LONDÁK, Miroslav – MICHÁLEK, Slavomír (eds.), *20 rokov samostatnej Slovenskej republiky. Jedinečnosť a diskontinuita historického vývoja*, Bratislava 2013, 203–204. A. Novotný to označil zo strany Dubčeka za prejav slovenského nacionalizmu.

40 NOSKOVÁ, Helena: *O pôvodu Slovákov v Čechách*, Praha 2001; ŠRAJEROVÁ, Oľga: Slováci v České republike. Historický pohľad na Slováky v českých zemích v letech 1918–1995, in: GABAL, Ivan a kol., *Etnické menšiny ve střední Evropě*, Praha 1999, 139–149.

41 *Národnostní menšinová politika České republiky*, Praha 2003.

42 LONDÁK, Miroslav: *Ekonomika na Slovensku na prahu roka 1968*, in: LONDÁK, Miroslav a kol., *Rok 1968. Eto vaše delo*, Bratislava 2008, 76.

43 BUNČÁK, Ján – DŽAMBAZOVIČ, Roman – SOPÓCI, Ján: Vývoj sociálnej stratifikácie slovenskej spoločnosti v posledných dvoch desaťročiach, in: LONDÁK, Miroslav – MICHÁLEK, Slavomír (eds.), *20 rokov samostatnej Slovenskej republiky. Jedinečnosť a diskontinuita historického vývoja*, Bratislava 2013, 570–610.

44 PETRÁŠ, 287.

pre národnostné menšiny a oddelenia pri krajinských národných výboroch, zriadenie výboru pre menšiny pri Slovenskej národnej rade a v Národnom zhromaždení, dvojazyčné nápisy. Navrhovali tiež návrat k pôvodnej územnosprávnej organizácii južných okresov Slovenska, zlepšenie zastúpenia v národných výboroch a ako dôležité videli aj odsúdenie princípu kolektívnej zodpovednosti a právne úpravy z rokov 1945–1948 diskriminujúce maďarské obyvateľstvo na Slovensku.⁴⁵

Príprava zákona o národnostných menšinách bola súčasťou prípravy zákona o československej federácii. Zároveň so zákonom o federalizácii štátu bol prijatý aj zákon č. 144/1968 Sb. o národnostiach.⁴⁶ Ústavný zákon z hľadiska požiadaviek menšín a ich reprezentácií definoval postavenie národností ako subjektu podieľajúcom sa na budovaní štátu, akceptoval kolektívnu identitu menšín v Československu a tým vytváral formálne podmienky pre dožadovanie sa kolektívnych práv zadefinovaných v ďalších bodoch ústavného zákona.⁴⁷ Oproti pôvodnému návrhu, publikovanému v tlači bol oklieštený. Nedefinoval jednoznačne princíp samosprávnosti, ale aj to umožňovalo reprezentantom maďarskej, ukrajinskej a rusínskej národnosti, odvolávajúc sa na ústavný zákon a Akčný program KSČ z apríla 1968, pri ďalších návrhoch vychádzať z tohto princípu. Nenaplnila sa tiež ambícia menšín zadefinovať v ústavnom zákone princíp proporcionálneho zastúpenia v štátnych riadiacich štruktúrach, ktorý bol v ústavnom zákone zadefinovaný podstatne voľnejším princípom primeraného zastúpenia. Nenaplnila sa tiež ambícia maďarských reprezentácií o deklaratívnom odsúdení povojnovej protimaďarskej legislatívy. Prijaté zákony o federácii a národnostiach vstúpili do platnosti 1. januára 1969.⁴⁸

Zákon predpokladal prijatie ďalších zákonov (jazykový zákon, zákon o národnostných menšinách, o zastúpení v národných výboroch, o národnostných komisiách...). Zákony mali byť prijímané na federálnej aj na národnej úrovni. Zákon o národnostiach stanovoval princípy rovnoprávnosti v oblasti politiky, ekonomiky aj kultúry, ale deklarovalo sa, že budú nasledovať ďalšie kroky, rokovania o prijatí vykonávacích noriem, čo otváralo dvere pre optimizmus reformných reprezentácií maďarskej menšiny. Vykonávacie zákony a predpisy však nikdy neboli prijaté a tak zákon zostal bezzubý, jeho aplikácia problematická a v československej súdnej praxi ani nebola možnosť dožadovať sa naplnenia zákona pretože neexistovali ústavné ani správne súdy.⁴⁹

Slovenskú reprezentáciu v komisiách pre napĺňanie prijatých zákonov

45 Podrobnejšie ŠUTAJOVÁ, Jana: *Zákon o národnostiach a Rada vlády Slovenskej socialistickej republiky pre národnosti (predstavy a realita)*, Košice 2019, 51–66.

46 Podrobnejšie: ŠUTAJ, Štefan: Maďarská menšina na Slovensku – snahy o štátoprávne zakotvenie menšinovej problematiky do augusta 1968, in: *Človek a spoločnosť*, 16, 2013, 4, online: <<http://www.saske.sk/cas/zoznam-rocnikov/2013/4/6062> (cit. 10. 12. 2020).

47 Ústavný zákon ze dne 27. října 1968, č. 144 Sb., o postavení národností v Československé socialistické republice. Sbírka zákonů Československé socialistické republiky, ročník 1968, částka 41, 42–43. V zákone už bola uvedená aj nemecká národnosť. Rómovia však boli vnímaní len ako sociálna a nie etnická skupina a zákon sa o nich nezmieňoval. Pri rokovaní pracovných skupín bola rómska problematika vyčlenená pre prácu osobitnej komisie pre cigánsku otázku pod vedením etnografky E. Horváthovej.

48 Ústavný zákon ze dne 27. října 1968, č. 144 Sb., o postavení národností v Československé socialistické republice. Sbírka zákonů Československé socialistické republiky, ročník 1968, částka 41, online: <http://zbierka.sk/zz/predpisy> (cit. 10. 12. 2020).

49 MIKULE, Vladimír: Národnostní menšiny v České republice z pohledu českého práva, in: GABAL a kol., 50–70.

o národnostiach už napr. tvorila nová generácia marxistických teoretikov národnostnej otázky (Viliam Plevza, Juraj Zvara, Ivan Bajcura, Pavol Uram...), ktorí po roku 1970 prešli normalizačným sitom, boli pripútaní k straníckej politike príslušnosťou k budujúcim sa teoretickým pracoviskám strany (Vysoká škola politická, Ústav dejín ÚV KSS, ústavy marxizmu-leninizmu na vysokých školách). Pokiaľ ide o zástupcov maďarskej menšiny aj tam boli reformní predstavitelia nahradení normalizáciou potvrdeným marxistickým jadrom z prostredia škôl a pracovníkov národných výborov. Bola prehodnotená činnosť národnostných organizácií a ich predstaviteľov za posledné dva roky a celý proces bol koordinovaný s výmenou straníckych legítimácií KSČ.⁵⁰ Súbežne s touto čístkou prebiehala aj „očista“ od „previnilcov“ a nepohodlných ľudí v štátnej správe. V júni 1970 bol odvolaný maďarský podpredseda SNR Rezső Szabó a funkcia ministra bez kresla, ktorý mal na starosti národnosti László Dobosa, bola zrušená. Na základe uznesenia Predsedníctva ÚV KSS z 23. februára 1971 a následným uznesením vlády SSR z 28. apríla 1971 boli kultúrne zväzy – Matica slovenská, Csemadok a KZUP vylúčené z Národného frontu a zaradené do pôsobnosti Ministerstva kultúry SR.

Ani v normalizačnom období a v posledných rokoch komunizmu nebola menšinová problematika dostatočne aktuálna. V sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch pokračovali snahy o asimiláciu inorečového obyvateľstva. Existovali pokusy o obmedzovanie dvojazyčných názvov obcí, obmedzenia sa týkali tlače a médií, ale tiež školstva. Na druhej strane pokračovali vnútorné migrácie predovšetkým do českých krajín. Pokiaľ ide o Slovákov v Čechách, migrácia kulminovala v osemdesiatych rokoch a počet presídľujúcich sa znižoval až začiatkom 90. rokov. Súbežne s tým klesal záujem o slovenskú kultúru a školstvo v Čechách. V tom čase kulminovala aj migrácia Rómov do českých krajín. Ich predstavitelia sa zároveň aktivizovali a pokúšali sa o vytváranie organizovaných štruktúr.⁵¹

V roku 1978 vznikol Výbor na ochranu práv maďarskej menšiny v Československu. Prvotným cieľom bola obrana maďarského školstva proti asimilačným snahám režimu. Hlásilo sa k nemu 20–30 aktivistov a v jeho čele bol Miklós Duray. Ten sa stal aj jedným zo signatárov Charty 77. V podaniach, memorandách a listoch kritizoval rôzne aspekty postavenia maďarskej menšiny v Československu. Napr. znižovanie počtu maďarských národnostných škôl, rozsah používania maďarského jazyka, zákaz používania miestnych názvov a zemepisných pomenovaní v maďarskom jazyku, používanie maďarských krstných mien a priezvisk podľa maďarského pravopisu, prístup k maďarskej kultúre a kontaktov s príbuznými v Maďarsku, zrušenie národnostného odboru pri SNR, národnostného sekretariátu pri Predsedníctve vlády SSR a pod. Výbor sa pretvoril do širšej platformy a jeho Memorandum 1988 sa stalo dôležitým dokumentom pre formovanie cieľom občianskej vzbury v roku 1989. Existovali však aj ďalšie občianske iniciatívy na úseku športu, školstva, literatúry.⁵²

50 Všeobecná čistka v komunistickej strane sa realizovala prostredníctvom výmeny straníckych legítimácií vyhlásenej ÚV KSČ 28. – 30. januára 1970. Na Slovensku bolo zbavených členstva 53 206 ľudí, t.j. 17,5 % členov strany. (MARUŠIAK, Juraj: Slovenská spoločnosť a normalizácia, in: PEK-NÍK, Miroslav (ed.), *Česká a slovenská spoločnosť v období normalizace – Česká a slovenská spoločnosť v čase normalizácie*, Bratislava 2003, 116.)

51 PETRÁŠ, 360–362.

52 Podrobnejšie o týchto aktivitách: TÓTH, Károly: Vývoj systému inštitúcií maďarskej menšiny, in: FAZEKAS, József – HUNČÍK, Péter (eds.), *Maďari na Slovensku 1984–2004. Súhrnná správa od zmeny režimu po vstup do Európskej únie*, Šamorín 2008, 267–270.

Maďarská menšina v celom období po roku 1948 mala nepriaznivé demografické ukazovatele. Pre celú spoločnosť sa uplatňoval „medzigeneračne sa presadzujúci model tzv. východoeurópskeho správania“, ⁵³ medzi obyvateľstvo maďarskej národnosti v časti regiónov pretrvávali princípy jednotnosti, typický bol nízky vek dožitia a z toho aj iných demografických ukazovateľov vyplýval nepriaznivý populačný vývoj. Ten však bol maskovaný dokončievajúcimi kompenzáciami násilnej povojnovej štatistickej asimilácie, ktorý sa prejavoval pri sčítaniach v rokoch 1950–1980. Podľa Gyurgyíka sa v 80. rokoch vysťahovalo ročne do Čiech okolo 500 osôb maďarskej národnosti a na Slovensko sa prisťahovalo okolo 240–400 osôb maďarskej národnosti. Väčšinou išlo o pracovnú migráciu. Počet vysťahovaných bol každoročne vyšší ako prisťahovaných. Najvyšší rozdiel bol v roku 1988 (253) a najnižší v roku 1990 (53). V 80. rokoch v dôsledku migrácie do Čiech sa počet Maďarov na Slovensku znížil asi o 1500 osôb. ⁵⁴

ZÁVER

Situácia národnostných menšín sa na Slovensku menila po komunistickom prevrate vo februári 1948 v duchu nových ideologických postulátov vládnucej strany. Celý model komunistického riešenia menšinovej problematiky sprevádzali niektoré charakteristické prvky: nekonceptnosť; podriadenie základným dogmám marxisticko-leninského riešenia národnostnej problematiky; podriadenie princípu triedneho boja; riešenia boli prijímané na základe rozhodnutí stranických (komunistických) orgánov; riešenie prostredníctvom uznesení štátnych orgánov, bolo obyčajne bez legislatívneho ukotvenia. V rámci reforiem, ktoré sa realizovali v polovici 60. rokov sa síce vytvorili nové podmienky vydaním ústavného zákona o národnostiach z roku 1968, ale v normalizačných rokoch komunistický režim nedokázal pretaviť vytvorený legislatívny rámec do konkrétnych opatrení v prospech obyvateľstva, ktoré sa hlásilo k národnostným menšinám. Prevažoval, v závislosti od obdobia, kultúrno-jazykový, resp. sociálno-ekonomický, resp. formálno-byrokratický pohľad na menšinovú problematiku, nad ktorými dominovala tendencia realizovať asimilačnú menšinovú politiku. V rámci tohto modelu sa udiali aj migračné pohyby obyvateľstva.

53 RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka: Současné změny charakteru reprodukce v České republice a mezinárodní situace, in: *Demografie*, 38, 1996, 2, 77–89.

54 GYURGYÍK, 183.

PRAMENE A LITERATÚRA

ARCHÍVNE PRAMENE

Archiv Ministerstva zahraničných vecí ČR Praha

Fond Generální sekretariát Jana Masaryka a Vladimíra Clementisa

Národní archiv Praha

Fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného

Fond Ministerstvo vnitra

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

BOUŠKOVÁ, Petra: *Pracovní migrace cizinců v České republice v 70. až 90. letech, 1998*, online: <http://web.mvcr.cz/archiv2008/azyl/integrace2/nks01/prispevek4.pdf> (cit. 12. 10. 2018).

ŠUTAJ, Štefan: Maďarská menšina na Slovensku – snahy o štátoprávne zakotvenie menšinovej problematiky do augusta 1968, in: *Človek a spoločnosť*, 16, 2013, 4, online: <<http://www.sas-ke.sk/cas/zoznam-rocnikov/2013/4/6062> (cit. 10. 12. 2020).

Ústavní zákon ze dne 11. července 1960, č. 100 Sb., Ústava Československé socialistické republiky, online: <http://www.psp.cz>. Ústava Československé socialistické republiky (cit. 10. 12. 2020).

Ústavní zákon ze dne 27. října 1968, č. 144 Sb., o postavení národností v Československé socialistické republice. Sbírka zákonů Československé socialistické republiky, ročník 1968, částka 41, online: <http://zbierka.sk/zz/predpisy> (cit. 10. 12. 2020).

LITERATÚRA

BAČOVÁ, Viera: Sociálno-ekonomické postavenie cigánskych obyvateľov a cigánskych rodín v SSR, in: *Ekonomika práce*, 8, 1989, 5, 1–12.

BARNOVSKÝ, Michal: Historické súvislosti opcie a presídlenia Rusínov-Ukrajincov v roku 1947, in: GAJDOŠ, Marian. (ed.), *Čo dala – vzala našim rodákom optácia*, Košice – Prešov 2002, 8–18.

BARNOVSKÝ, Michal: K otázke tzv. ukrajinského buržoázneho nacionalizmu na Slovensku, in: *Historický časopis*, 44, 1996, 1, 64–82.

BUNČÁK, Ján – DŽAMBAZOVIČ, Roman – SOPÓCI, Ján: Vývoj sociálnej stratifikácie slovenskej spoločnosti v posledných dvoch desaťročiach, in: LONDÁK, Miroslav – MICHÁLEK, Slavomír (eds.), *20 rokov samostatnej Slovenskej republiky. Jedinečnosť a diskontinuita historického vývoja*, Bratislava 2013, 570–610.

GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, Soňa – OLEJNÍK, Milan: *Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953*, Bratislava 2004.

GAJDOŠ, Marian (ed.), *Vývoj a postavenie ukrajinskej národnosti na Slovensku v období socializmu*, Košice 1989.

GAJDOŠ, Marian – KONEČNÝ, Stanislav: *Postavenie Rusínov – Ukrajincov na Slovensku v rokoch 1948–1953*, Praha 1994.

GYURGYÍK, László: Zmeny v demografickej, sídelnej a sociálnej štruktúre Maďarov na Slovensku, in: FAZEKAS, József – HUNČÍK, Péter (eds.), *Maďari na Slovensku 1984–2004. Súhrnná správa od zmeny režimu po vstup do Európskej únie*, Šamorín 2008, 155–198.

- JUROVÁ, Anna: *Rómska menšina na Slovensku v dokumentoch (1945–1975)*, Košice 2008.
- JUROVÁ, Anna: *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku*, Bratislava 1993.
- KISS, József: Postavenie maďarskej menšiny v kontexte česko-slovenských vzťahov, in: *Česko-Slovenská historická ročenka 2002*, Brno, 2002, 57–74.
- KOPEČEK, Michal: Historický výskum národných hnutí a koncept socialistického patriotizmu v Československu, Maďarsku a stredo-východnej Európe v rokoch 1956–1970, in: *Forum historiae*, 7, 2013, 11, 17–35.
- KUČERA, Milan – PAVLÍK, Zdeněk: Czech and Slovak demography, in: MUSIL, Jiří (ed.), *The end of Czechoslovakia*, Budapest – London – New York 1995, 15–39.
- LONDÁK, Miroslav: *Rok 1968 a ekonomická realita Slovenska*, Bratislava 2007.
- LONDÁK, Miroslav: Ekonomika na Slovensku na prahu roka 1968, in: LONDÁK, Miroslav a kol., *Rok 1968. Eto vaše delo*, Bratislava 2008.
- LONDÁK, Miroslav: Ekonomika na Slovensku po štyridsiatich rokoch komunizmu, in: LONDÁK, Miroslav – MICHÁLEK, Slavomír (eds.), *20 rokov samostatnej Slovenskej republiky. Jedinečnosť a diskontinuita historického vývoja*, Bratislava 2013, 196–212.
- MARUŠIAK, Juraj: Slovenská spoločnosť a normalizácia, in: PEKNÍK, Miroslav (ed.), *Česká a slovenská spoločnosť v období normalizácie – Česká a slovenská spoločnosť v čase normalizácie*, Bratislava 2003, 109–154.
- MATLOVIČ, René: *Geografia obyvateľstva Slovenska so zreteľom na rómsku minoritu*, Prešov 2005.
- MIKULE, Vladimír: Národnostní menšiny v České republice z pohľadu českého práva, in: GABAL, Ivan a kol., *Etnické menšiny ve střední Evropě*, Praha 1999, 50–70.
- Národnostní menšinová politika České republiky*, Praha 2003.
- NOSKOVÁ, Helena: *O původu Slováků v Čechách*, Praha 2001.
- NOSKOVÁ, Helena: Maďari a české země. Ztráta tolerance v autoritativním režimu Československa, in: NOSKOVÁ, Helena (ed.), *K problémům menšin Československa v letech 1945–1989*, Praha 2005, 87–112.
- ONUFRÁK, Alexander: Migrácia v Európe po druhej svetovej vojne v kontexte európskej integrácie, in: ŠUTAJ, Štefan (ed.), *Zmeny hraníc a pohyb obyvateľstva v Európe po druhej svetovej vojne*, Košice 2020, 40–61.
- PETRÁŠ, René: *Menšiny v komunistickém Československu. Právní a faktické postavení národnostních menšin v českých zemích v letech 1948–1970*, Praha 2007.
- PRŮCHA, Václav: Zmírňování rozdílů v ekonomické úrovni mezi Slovenskem a českými zeměmi v letech 1948–1967, in: *Česko-Slovenská historická ročenka 1998*, Brno 1998, 178.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka: Současné změny charakteru reprodukce v České republice a mezinárodní situace, in: *Demografie*, 38, 1996, 2, 77–89.
- ŠMIGEL, Michal – KMEŤ, Miroslav: Výmeny obyvateľstva v strednej a východnej Európe v kontexte druhej svetovej vojny (na pozadí percepcie a názorov), in: SÁPOSOVÁ, Zlatica – ŠUTAJ, Štefan (eds.), *Povojsnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*, Prešov 2010, 50–66.
- ŠRAJEROVÁ, Oľga: Slováci v České republice. Historický pohľad na Slováky v českých zemích v letech 1918–1995, in: GABAL, Ivan a kol., *Etnické menšiny ve střední Evropě*, Praha 1999, 139–149.
- ŠTEFANČÍK, Radoslav: Emigrácia z Československa v období studenej vojny v modeli push a pull faktorov, in: *Studia Politica Slovaca*, 8, 2015, 1, 31–48.
- ŠTEFANČÍK, Radoslav: Migrácia v Európe v II. Polovici 20. storočia, in: ŠTEFANČÍK, Radoslav – LENČ, Jozef (eds.), *Migračná politika národných štátov*, Trnava 2011, 9–33.

- ŠUTAJ, Štefan: Košice a problémy etnicity po druhej svetovej vojne, in: ŠUTAJOVÁ, Jana – ŠUTAJ, Štefan – KACEROVÁ, Barbara (eds.), *Stredoeurópske súvislosti národnostného vývoja na začiatku 21.storočia*, Prešov 2019, 147–166.
- ŠUTAJOVÁ, Jana: *Zákon o národnostiach a Rada vlády Slovenskej socialistickej republiky pre národnosti (predstavy a realita)*, Košice 2019.
- THER, Philippe: *Temná stránka národných štátů. Etnické čistky v moderní Evropě*, Praha 2017.
- TÓTH, Károly: Vývoj systému inštitúcií maďarskej menšiny, in: FAZEKAS, József – HUNČÍK, Péter (eds.), *Maďari na Slovensku 1984–2004. Súhrnná správa od zmeny režimu po vstup do Európskej únie*, Šamorín 2008, 267–293.
- VACULÍK, Jaroslav: *Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v letech 1945–1950*, Brno 1993.
- VACULÍK, Jaroslav: K výměne obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom, in: SÁPOSOVÁ, Zlatica – ŠUTAJ, Štefan (eds.), *Povoynové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*, Prešov 2010, 95–106.
- WIEDEMANN, Andreas: „*Pojď s námi budovať pohraničí!*“ *Osídľovanie a proměna obyvateľstva bývalých Sudet 1945–1952*, Praha 2016.

NÁRODNOSTNÉ MENŠINY A MENŠINOVÁ POLITIKA V STREDOEURÓPSKÝCH KRAJINÁCH SOVIETSKEHO BLOKU DO ROKU 1989

Ivan Halász

ABSTRACT

NATIONAL MINORITIES AND MINORITY POLICY IN THE CENTRAL EUROPEAN COUNTRIES OF THE SOVIET BLOC UNTIL 1989

The study focuses on three Central European countries of the former Eastern bloc that was led by the Soviet Union after 1945 (Czechoslovakia, Hungary, and Poland). In the first post-war years, these country states were in a different foreign policy situation, depending on their position among the victorious or defeated countries. However, this difference soon disappeared, and from 1948, it no longer played any crucial role. Initially, the dynamics of their internal minority policies were different. After 1945, Czechoslovakia and Poland implemented a very restrictive nationality policy, which was eased only gradually. In Czechoslovakia, paradoxically, it was the onset of the communist dictatorship that eased harsh measures against non-Slavic minorities. As it was the only country in the region where larger minorities were preserved, a legal framework for their existence was finally created here in 1968 – a comprehensive national law was passed during federalization. The official internationalist ideology of the Soviet regime, which was proud of its own solution to nationality issues, had a positive effect on resolving the minority issue. Unlike Yugoslavia and Romania, ethno-regional autonomy did not arise in Central Europe, but major linguistic, educational and cultural rights were guaranteed. The above-mentioned Czechoslovak law even declared the principle of proportional representation within representative bodies. In ethnically homogeneous Poland, these issues resonated less. In Hungary, the dynamics of guaranteeing rights changed and it was often assumed that socialism would automatically resolve national issues over time. This idea was not foreign to other countries in the region.

KEYWORDS:

minority policy, internationalism, nationalism, nationalities, socialism, Soviet Union, Central Europe

ÚVOD

Stredná a východná Európa patrila v minulosti tradične medzi multietnické regióny. Dúsledky tohto faktu sa začali v politike a legislatíve osobitne prejavovať po zrode myšlienky národného štátu, ktorá so sebou priniesla aj uvažovanie o rozličných formách územnej alebo personálnej autonómie. Vzájomné vzťahy medzi jednotlivými národmi a národnosťami sa zároveň vždy dynamicky vyvíjali. Skupiny, ktoré boli napríklad dominantné v 19. storočí, sa neskôr mohli veľmi ľahko ocitnúť v menšinovom postavení. Nie náhodou sa preto legislatíva určená na reguláciu vzťahu národnej väčšiny a menšiny postupne stala súčasťou každodenného života alebo aspoň politickej agendy v širokom priestore na východ od Labe.

Osobitne veľký zlom v národnostnom vývoji celého stredoeurópskeho regiónu znamenala najprv prvá a potom druhá svetová vojna. V roku 1918 sa síce pod vplyvom porážky rozpadli viaceré mnohonárodnostné ríše, ale samotný problém menšín nezanikol. Nové štáty boli preto často etnicky podobne heterogénne, ako monarchie, ktoré im predchádzali. V dôsledku druhej svetovej vojny, protizidovského holocaustu, vysídľovania Nemcov, ako aj rozličných výmien obyvateľstva v rámci strednej Európy však došlo už aj k výraznej etnickej homogenizácii jednotlivých krajín regiónu. Pritom v medzivojnovom Československu a Poľsku žili pred rokom 1939 ešte niekoľkomiliónové národnostné menšiny. Medzi najväčšie a najproblematickejšie komunity patrili miestni Nemci, resp. v Československu aj Maďari a v Poľsku Ukrajinci.

STAV PRED ROKOM 1945

V medzivojnovom období, ktoré inak všade charakterizoval čoraz menej skrývaný antisemitizmus a nacionalizmus, postavenie národnostných menšín upravovali predovšetkým mierové zmluvy a na ich základe podpísané menšinové (minoritné) dohody. Ich signatármi boli okrem nových a porazených štátov aj víťazné dohodové mocnosti. Prvú takúto zmluvu víťazné mocnosti podpísali s Poľskom, ktoré však postupne prejavovalo čoraz menšiu ochotu tieto záväzky aj dodržiavať. Situácia bola o niečo lepšia v Československu, ktorého minoritná zmluva vychádzala taktiež z poľského vzoru.

Maďarsko nemuselo podpísať osobitnú menšinovú zmluvu, ale určité menšinové záväzky pre krajinu vyplývali z trianonskej mierovej zmluvy, podpísanej 4. júna 1920. Potrianonské Maďarsko bolo síce etnicky podstatne homogénnejšie než staré Uhorsko, kde Maďari predstavovali len približne polovicu obyvateľstva, avšak aj v období medzi dvoma svetovými vojnami v krajine žilo ešte niekoľko stotisíc príslušníkov rozličných národnostných menšín (predovšetkým Nemcov a Slovákov). Postupne sa do popredia dostávala aj tzv. židovská otázka, ktorá tragicky vyvrcholila v roku 1944.

Osobitné zmluvy o ochrane menšín uzatvárali dohodové veľmoci predovšetkým so svojimi regionálnymi spojencami – t. j. s Poľskom, Československom, Kráľovstvom Srbov, Chorvátov a Slovincov (t. j. s neskoršou kráľovskou Juhosláviou), Rumunskom, Gréckom a na krátku dobu samostatnej existencie aj s Arménskom.¹ Vďaka týmto zmluvným záväzkom boli národnostné menšiny pod medzinárodno-právnou ochranou, ktorú

1 PETRÁŠ, René: *Menšiny v meziválečnom Československu*, Praha 2009, 88–89.

stelesňovala predovšetkým Spoločnosť národov, na ktorú sa vtedy bolo možné obracať.² Legislatíva viacerých štátov dokonca umožňovala vznik aj viac-menej etnoregionálnych autonómnych útvarov (napríklad Sliezska v rámci Poľska a Podkarpatskej Rusi v rámci Československa). Napriek tomuto sa situáciu v národnostnej otázke jednotlivým štátom nepodarilo stabilizovať. Svoju rolu tu zohral silnejúci väčšinový aj menšinový nacionalizmus, revizionizmus porazených štátov, ako aj čoraz silnejšie autoritatívne tendencie, ktoré charakterizovali región od druhej polovice dvadsiatych rokov 20. storočia.

SOVIETSKY ZVÄZ A NÁRODNOSTNÁ OTÁZKA³

V dôsledku druhej svetovej vojny sa skoro celý stredoeurópsky región dostal na niekoľko desaťročí do sféry vplyvu Zväzu sovietskych socialistických republík (ZSSR). Mnohonárodnostnú krajinu od konca roku 1917 viedli bolševici, ktorí predstavovali radikálne krídlo socialistického hnutia. Samotný Vladimír Iljič Lenin sa podobne ako mnohí iní socialisti tradične zaujímal o národnostnú otázku. Pred októbrom 1917 napísal skoro sto prác, článkov a polemík na túto tému.⁴ Josif Vissarionovič Stalin bol zase ľudovým komisárom pre národnosti.⁵ Národnostný aspekt sovietskej politiky a ideológie vôbec nie je možné podceňovať, lebo sa stal súčasťou sakralizovaného „leninského dedičstva“, ktoré po desaťročia spoluvytváralo identitu celého sovietskeho štátneho zriadenia. Netreba zabudnúť ani na fakt, že otvorenosť voči národnostiam a emancipačný prístup k ich právam bol dôležitou zbraňou bolševikov v boji s ich bielo-gvardejskými protivníkmi, ktorí boli vo veľkej väčšine stúpencami obnovy imperiálneho Ruska.

Kľúčovú úlohu v koncepcii riešenia národnostnej politiky bolševikov zohrala myšlienka práva národov na sebaurčenie, ktoré sa v roku 1903 dostalo aj do programu Všeruskej sociálno-demokratickej robotníckej strany. Lenin už vtedy podčiarkol, že uznanie práva národov na sebaurčenie ešte neznamená, že by z hľadiska vývoja bolo vhodné, aby všetky národy aj skutočne realizovali toto svoje právo.⁶ Skôr preferoval rozličné formy federácie a autonómie. Dekrét o mier, ako jeden z prvých a zásadných ústavných dokumentov prijatých novou sovietskou mocou začiatkom novembra 1917, vychádzal z uznania práva národov na sebaurčenie. Totožný prístup charakterizoval aj známu Deklaráciu práv národov Ruska, ktorá bola prijatá novou sovietskou vládou (Radou ľudových komisárov) už 15. novembra 1917 (podľa starého kalendára 2. novembra).⁷

Federalistické a autonomistické prvky pri budovaní štátu a riešení národnostnej otázky sa presadzovali teda už od začiatku roku 1918, hoci samotný Sovietsky zväz vznikol oficiálne až v decembri 1922. Jeho vzniku predchádzal pomerne známy spor medzi

2 SEIDL-HOHENVELDERN, Ignaz: Mezinárodní právo veřejné, 3. vydání, Praha 2006, 27–29.

3 V trejto podkapitole sú využité myšlienky a časti z článku HALÁSZ, Ivan: Ruská revolúcia, federalizmus a práva národnostných menšín, in: *Právnik*, 1917, 11, 949–960.

4 KRAUSZ, Tamás: *Bolsevizmus és a nemzetek kérdése*, Budapest 1989.

5 BRITOVŠEK, Marjan: *Stalinův termidor*, Praha 1991, 162–174.

6 NAGY, Károly: *Nemzetközi jog*, Budapest 1999, 71.

7 Tamže, 72.

tzv. federalistami a autonomistami. Podľa „autonomistickej“ koncepcie, ktorú reprezentoval Stalin, mali jednotlivé sovietske republiky (Bielorusko, Ukrajina, Zakavkazsko) vstúpiť do federalizovaného sovietskeho Ruska. Lenin však s touto predstavou nesúhlasil. Presadzoval, aby Sovietsky zväz vznikol ako „zväzok samostatných a rovnoprávných republík“, ktoré by sa mali spojiť, a nielen jednoducho vstúpiť do najväčšej jednotky. Spor nakoniec vyhral Lenin.⁸

V dvadsiatych rokoch 20. storočia sa v rámci sovietskeho štátu vytvorila komplikovaná sieť rozličných federalizovaných a autonómnych útvarov. V prípade ZSSR išlo v podstate o viacstupňovú federáciu s určitými asymetrickými prvkami vo vnútri jednotlivých zväzových republík. Prirodzene existenciu skutočného federalizmu relativizoval fakt vedúcej úlohy komunistickej strany a tzv. „diktatúry proletariátu“, ktorá sa čoskoro zmenila na diktatúru jednej veľmi dobre organizovanej strany a nakoniec vyústila do despotickej diktatúry J. V. Stalina. Tá bola paradoxne známa častými represiami nielen proti celým sociálnym skupinám, ale občas aj proti celým národným a etnickým spoločenstvám.

Sovietska národnostná politika bola najveľkorysejšia práve na svojom začiatku. Vtedy prebiehala politika tzv. „korenizácie“, ktorej cieľom bolo vytvoriť jazyk, identitu a inštitucionálnu infraštruktúru, resp. vedúce kádre pre väčšinu významnejších národnostných spoločenstiev. Túto politiku prerušil veľký stalinský zvrat pred koncom druhého desaťročia 20. storočia. Začiatok politiky intenzívnej industrializácie a urbanizácie mal veľký vplyv na celkovú kultúrnu homogenizáciu práve sa rodiacej sovietskej spoločnosti. Politická moc reálne už nebrala do úvahy záujmy a citlivosť menšinových národnostných spoločenstiev, ruština sa presadzovala v čoraz väčšej miere a politika „korenizácie“ sa rýchlo stala minulosťou. Čoskoro začali aj represie voči celým národom a národnostiam. Asi najtragickejšou udalosťou bol veľký hladomor na Ukrajine, ktorý zasiahol aj priľahlé ruské oblasti a obeť si vyžiadal dokonca aj v Kazachstane.

Počas prvých rokov existencie sovietskej moci sa však riešenie národnostnej otázky natoľko hlboko zapísalo do identity celého systému, že napriek všetkým imperiálnym a nacionalistickým tradíciám formálne nikdy nedošlo k zásadnej revízii viacstupňového sovietskeho federalizmu a komplikovaného systému národnostných autonómií. Ich pôvodný obsah sa však skoro úplne vytratil a minimálne do nástupu k moci Nikity Chruščova sa priveľmi nerešpektovala požiadavka, aby čelní predstavitelia zväzových a autonómnych republík boli príslušníkmi titulárnych národov. Jednotlivé zväzové republiky mali vždy podľa vzoru sovietskej ústavy aj republikové ústavy.⁹

O tom však, že pravdepodobne už nešlo o srdcovú záležitosť stalinského režimu, svedčí aj fakt, že Sovietsky zväz nedokázal zvrátiť celkový odklon od koncepcie menšinových práv, ku ktorému došlo v dôsledku druhej svetovej vojny vo sfére medzinárodného práva.¹⁰ Moskva sa pritom na rozličných medzinárodných fórach a rokovaniach pomerne intenzívne venovala tejto otázke, a to hlavne s antikolonialistickým podtextom, ktorý chcela využiť na oslabenie západných štátov. To sa jej vcelku aj podarilo. O tom svedčí aj zakomponovanie práva národov na sebaurčenie do Charty OSN v roku 1945. Toto právo sa dokonca objavilo hneď v článku 1. odsek 2. Charty, v ktorom sa

8 SERVICE, Robert: *Lenin*, Praha 2002, 399–400.

9 ISAJEV, Igor: *Istorija gosudarstva i prava*, Moskva 1996, 484.

10 AZUD, Ján: *Tricet let OSN*, Praha 1976, 76.

uvádza, že cieľom OSN je rozvíjanie priateľských vzťahov medzi národmi na základe princípov rovnoprávnosti a sebaurčenia národov. Charta však tento pojem podrobnejšie nekonkretizovala.

Pre Sovietsky zväz sa vytvorila komplikovanejšia situácia počas rokovania Valného zhromaždenia OSN pred prijatím Všeobecnej deklarácie ľudských práv v decembri 1948. Vtedy sa už začala studená vojna, čo bolo cítiť na postoji jednotlivých delegácií. ZSSR sa pri záverečnom hlasovaní o spomínanom dokumente spolu so sovietskym Bieloruskom a Ukrajinou (tie mali vlastné členstvo v rámci OSN), Československom, zväzovou Juhosláviou a Poľskom nakoniec zdržali hlasovania. Okrem týchto štátov sa hlasovania zdržala ešte Juhoafrická únia a Saudská Arábia. Hlasovanie skončilo pomerom 48 hlasov za prijatie Všeobecnej deklarácie a osem krajín sa zdržalo. Nikto z vtedajších členov OSN nehlasoval proti. Jednou z oficiálnych príčin zdržanlivého postoja Sovietskeho zväzu a jeho spojencov bola práve otázka nedostatočnej ochrany práv národnostných menšín a absencia jasného deklarovania práva národov na sebaurčenie. Zo strany ZSSR však vôbec nešlo o úprimnú snahu, ale skôr o nájdenie prostriedkov, ako urýchliť dekolonizáciu a získať globálny vplyv.¹¹ Koniec koncov o relatívnom rešpektovaní práva národov na sebaurčenie a štátov na svoju suverenitu svedčí aj neskoršie potlačenie povstania a reforiem v NDR, MLR a ČSSR. Samotné tradičné a autochtónne národnostné menšiny v Európe pre ZSSR neboli dôležité, hoci v rámci svojho impéria sa Moskva snažila udržiavať určité *modus vivendi*.

SITUÁCIA V POVOJNOVEJ STREDNEJ EURÓPE

Hoci na medzinárodnom poli sa Sovietsky zväz neangažoval v prospech zachovania medzivojnových medzinárodných štandardov ochrany národnostných a etnických menšín, v priestore, ktorý získal pod priamu kontrolu, zväčša nepovolil jednostranný nacionalistický kurz. Namiesto toho sa snažil svojich satelitov inšpirovať a motivovať v prospech „leninského riešenia“ národnostnej otázky. Pravdou však je aj to, že ZSSR mal v tejto sfére občas aj postranné úmysly a politickú motiváciu.

Citlivou a zároveň politicky šikovne využiteľnou záležitosťou bola napríklad otázka štátnej príslušnosti národnostne zmiešaného Sedmohradska, na ktoré si robili nárok dve krajiny, ktoré po roku 1945 patrili do sféry sovietskeho vplyvu: Maďarsko a Rumunsko. Moskva sa rozhodla celé Sedmohradsko ponechať v rámci Rumunska, ale maďarskej menšine nakoniec cez rumunskú legislatívu zabezpečila určité národnostné práva. Zaujímavým prejavom vplyvu tejto politiky bolo vytvorenie Maďarskej autonómnej oblasti v Rumunsku v roku 1952, ktoré sa udialo pod taktovkou Stalina a jeho aparátu. Táto oblasť v pôvodnej podobe existovala do roku 1960, keď bola čiastočne transformovaná na Marošsko-maďarskú autonómnu oblasť. Nakoniec bola zrušená počas veľkej rumunskej reformy verejnej správy v roku 1968, ktorá namiesto 17 veľkých oblastí vytvorila 40 menších územných jednotiek s obmedzenými kompetenciami.¹²

11 O postoji sovietskej delegácie pozri dokumenty OSN z 10. decembra 1948. *Hundred and Eighty-third Plenary Meeting*. A/RES/217(III)C a A/PV 183 10. Dec.1948.

12 BOTTONI, Stefano: *Sztálin a székegyeknek. A Magyar Autonóm Tartomány Története (1952–1960)*, Csíkszereda 2008.

ČESKOSLOVENSKO

Komunistická národnostná politika inšpirovaná Sovietskym zväzom nakoniec zmiernila aj mimoriadne represívnu národnostnú politiku povojnového Československa, ktorá bola realizovaná na základe prezidentských dekrétov (t. j. tzv. Benešových dekrétov). Treba tu však treba pripomenúť, že v prvých povojnových rokoch aj komunisti podporovali nacionalistickú a protimenšinovú (rozumej protinemeckú a protimaďarskú) politiku, občas ju dokonca aj radikalizovali. Bol to jednak dôsledok všeobecného povojnového trendu a spoločenskej atmosféry, jednak následok snahy o vytvorenie zdania vlasteneckej sily, ako aj o vyložení politický kalkul. Odklon od tejto politiky po roku 1948 mal taktiež predovšetkým mocenské a stabilizačné príčiny (aspoň v rámci vlastného režimu).

Povojnová československá „dekrétová politika“ bola namierená bola predovšetkým proti neslovanským menšinám, t. j. proti Nemcom a Maďarom. Jej súčasťou bolo odopretie štátneho občianstva, konfiškácia majetku a pokiaľ možno aj vysídlenie z územia republiky. To sa však podarilo realizovať len v prípade nemeckej menšiny, k vysídleniu Maďarov totiž spojenci nedali jednoznačný súhlas. Preto v rokoch 1947–1948 došlo „len“ k bilaterálnej výmene obyvateľstva (dobrovoľná bola len v prípade Slovákov) a k deportáciám Maďarov do skoro prázdneho českého pohraničia. Dokonca v duchu zmenej komunistickej politiky došlo po roku 1948 k obnoveniu niektorých národnostných práv na území republiky. Tu však okrem vzniku tzv. asymetrického modelu riešenia slovenskej otázky, ktoré bolo skôr dôsledkom Slovenského národného povstania a vnútorného československého vývoja než produktom národnostnej politiky sovietskeho typu, nedošlo ani k využitiu princípu územnej autonómie. V autonómii po vojne najviac dúfali Ukrajinci-Rusíni, ktorí boli ako slovanská menšina spolu s Poliakmi v lepšej situácii. Ukrajinskej národnej rade Prjaševščiny sa však nepodarilo dosiahnuť také postavenie, aké mala SNR. Postavenie poľskej menšiny pomerne skoro (okrem iného) riešila bilaterálna československo-poľská medzinárodná zmluva, ktorá v mnohom načrtla neskoršie hlavné smery československej národnostnej politiky.¹³

Pred rokom 1948 patrila problém postavenia poľskej menšiny medzi citlivé otázky. Niektoré československé strany (napríklad národní socialisti) dokonca uvažovali aj o odsune Poliakov alebo aspoň o ich intenzívnej asimilácii. Poliáci však v ČSR mali občianske práva, zachovali si vlastné školstvo a prirodzene neboli považovaní za porazený národ. Tešínsky Poliáci boli preto v roku 1947 pomerne sebavedomí a niektorí z nich počítali aj so zmenami hraníc. Zmien sa však obávali na československej strane. Nakoniec bola v záujme upokojenia situácie v roku 1947 podpísaná vyššie už spomenutá bilaterálna medzištátna zmluva, ktorá mala aj dodatkový protokol. V tom sa zmluvné strany zaviazali chrániť poľskú menšinu v ČSR a českú, resp. slovenskú menšinu v Poľsku. Zmluva teda zabezpečila možnosť národnostného kultúrneho a hospodárskeho rozvoja. Niektoré časti zmluvy sa síce nepáčili časti českého obyvateľstva, ale k zmenám hraníc v tejto časti štátu nedošlo. Postavenie Poliakov ako štátom uznannej menšiny sa potom postupne stabilizovalo.¹⁴

13 O ustanoveniach bilaterálnej dohody z 10. marca 1947 pozri PETRÁŠ, René: Menšinová otázka v českých zemích v letech 1939–1948, in: PETRÁŠ, René – PETRŮV, Helena – SCHEU, Harald Christian (eds.), *Menšiny a právo v České republice*, Praha 2009, 101.

14 Tamže, 101.

Ustanovenia dotýkajúce sa práv národnostných menšín sa nakoniec dostali do tzv. socialistickej ústavy z roku 1960. Podľa jej 25. článku mal štát občanom maďarskej, ukrajinskej a poľskej národnosti zabezpečiť všetky možnosti a prostriedky ku vzdelávaniu v materinskom jazyku a kultúrnemu rozvoju. Medzi ustanoveniami o Slovenskej národnej rade sa zase v 74. článku (písm. g.) hovorilo o tom, že úlohou SNR je v duchu rovnoprávnosti zabezpečovať priaznivé podmienky pre všestranný rozvoj občanov maďarskej a ukrajinskej národnosti. V roku 1968 v rámci federalizácie Československa bol prijatý ústavný zákon č. 143/1968 Sb., o postavení národností. Taxáciu menšín doplnil aj o Nemcov. Na jeho vypracovaní participovali aj predstavitelia menšín a to predovšetkým Maďarov organizovaných v spoločenskej organizácii Csemadok. K zmenám v jeho texte dochádzalo do poslednej chvíle. Zmeny sa snažili eliminovať niektoré sľuby, ktoré boli predtým dané menšinám. Menšiny si preto nakoniec nevedeli vytvoriť vlastné verejnoprávne orgány a k určitým obmedzeniam došlo aj v sfére celoštátneho používania vlastného úradného jazyka.¹⁵

Tento zákon v každom prípade československým občanom maďarskej, nemeckej, poľskej a ukrajinskej (rusínskej) národnosti, primerane záujmom ich národného rozvoja, zabezpečil právo na vzdelanie vo vlastnom jazyku, na všestranný kultúrny rozvoj, ďalej právo používať svoj jazyk v úradnom styku v oblastiach, kde dané národnosti žijú, právo spolčovať sa v národnostných kultúrnych spoločenských organizáciách, ako aj právo na tlač a informácie vo vlastnom jazyku. Dôležité bolo aj to, že zákon deklaroval právo občanov slobodne sa rozhodnúť o svojej národnosti, ako aj právo národností na to, aby boli primerane svojej početnosti zastúpené v zastupiteľských zboroch a orgánoch.¹⁶

Toto právo by v prípade pluralitnej demokracie nebolo také ľahké zabezpečiť, ale v podmienkach špecifického socialistického zastupiteľského „korporativizmu“, ktorý sa snažil zabezpečiť reprezentáciu rozličným spoločenským segmentom, nespôsobilo väčšie problémy. V rokoch 1969 až 1989 komunistické vedenie viac-menej rešpektovalo tento princíp. V roku 1986 napríklad vo Federálnom zhromaždení bolo 19 predstaviteľov maďarskej, štyria ukrajinskej, traja poľskej a dvaja nemeckej národnosti. V dvesto člennej Českej národnej rade bol jeden reprezentant nemeckej a jeden poľskej národnosti. V 150 člennej Slovenskej národnej rade zase zasadalo šesťnásť Maďarov a traja Ukrajinci.¹⁷

Problémom československého národnostného zákona bolo skôr to, že neboli k nemu vydané vykonávacie právne predpisy. Okrem toho od 70. rokov 20. storočia došlo v rámci komunistickej strany na Slovensku k určitej „nacionalizácii“. Tá ešte neznamenala takú reštrikčnú formu „národného komunizmu“, k akej došlo vo vtedajšom Bulharsku a Rumunsku, ale predsa len sa podpísala pod menším počtom národnostných škôl a škôlok, resp. iných kultúrnych ustanovizní s menším rozpočtom. Od roku 1986 sa začali na prístupe k najväčšej národnosti prejavovať aj antagonizmy dvoch „bratských“ socialistických štátov ohľadne vodného diela Gabčíkovo-Nagymaros, resp. rozdiely v dynamike politických zmien. To je však už iný príbeh.

15 POPÉLY, Árpád: *Fél évszázad kisebbségben. Fejezetek a szlovákiai magyarság 1945 utáni történetéből*, Somorja 2014, 240–241.

16 GRONSKÝ, Ján: *Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa. III. díl 1960–1989*, Praha 2007, 215–216.

17 Tamže, 216.

MAĎARSKO

Povojsnové Maďarsko bolo politicky v značne odlišnej situácii ako obnovené Česko-slovensko lebo išlo totiž o porazenú krajinu, ktorá mala aj formálne obmedzenú suverenity. Prvé protinemecké opatrenia boli vlastne prijaté ešte sovietskymi orgánmi. Išlo o vojenský rozkaz o mobilizácii celého práceschopného nemeckého obyvateľstva, ktorý sovietske vedenie prijalo bez najmenšieho ohľadu na práve sa formujúcu dočasnú vládu premiéra Bélu Miklósa Dálnokiho v Debrecíne. Značnú časť takto mobilizovaných Nemcov potom poslali na prácu v Sovietskom zväze. O tom sa však v rozkaze nehovorilo, pritom rozkaz sa dotkol približne 330 tisíc osôb.¹⁸

V prvých povojnových rokoch došlo v zmysle rozhodnutia spojencov aj k čiastočnému odsunu nemeckého obyvateľstva z Maďarska, ktoré sa dotýkalo predovšetkých tých Nemcov, ktorí sa ešte pred vojnou hlásili k nemeckej národnosti, resp. členov Volksbundu a vojakov nemeckých ozbrojených síl. Odsun podporovala aj väčšina koalíčných politických strán, medzi ktorými boli najaktívnejší komunisti a Národná roľnícka strana. Tá totiž aj takto chcela získať čo najviac pôdy pre pripravovanú pozemkovú reformu. Najväčšie pochybnosti mali sociálni demokrati a skeptická bola aj časť maľoroľníkov. Voči realizovanému spôsobu odsunu protestovala katolícka cirkev (napr. kardinál József Mindszenty) a viacerí demokratickí intelektuáli (napr. István Bibó). Veľa sa hovorilo o diferenciácii medzi Nemcami a snažili sa zachrániť predovšetkým tých Nemcov, ktorí sa pred vojnou už čiastočne asimilovali, resp. počas vojny sa výraznejšie neangažovali.

Odsun Nemcov intenzívne podporovala aj Spojenecká kontrolná komisia na čele s maršalom Klimentom Vorošilovom, ktorá mala veľký vplyv v okupovanej krajine. Nemci boli rozlične diskriminovaní a nemohli sa zúčastniť ani volieb. Na odsun mala vplyv aj pripravovaná československo-maďarská výmena obyvateľstva, lebo úrady potrebovali miesto na prijatie vysídlenecov. V jej rámci z krajiny dobrovoľne odišlo asi 70 tisíc Slovákov a prišlo asi 100 tisíc Maďarov zo Slovenska. Spolu bolo vysídlených približne 170 tisíc Nemcov. Ich celkový počet sa v krajine zmenšil asi na polovicu.¹⁹

Práve československo-maďarské vzťahy boli v tomto období najviac problematické. Výrazne lepšie boli vzťahy s Rumunskom. Najlepšie postavenie mali vtedy za antifašistické národnosti vyhlásení Slováci a Juhoslovania, ktorí si mohli na vlastnú reprezentáciu založiť aj spoločenské zväzy (pôvodne Antifašistický front Slovanov v Maďarsku, ktorý sa neskôr rozdelil na juhoslovanský a slovenský demokratický zväz). Juhoslovania mali dobré postavenie, ktoré však radikálne zmenila propaganda proti J. B. Titovi a proces s L. Rajkom. Slovenský zväz bol tolerovaný, ale nebol populárny pre jeho účasť na výmene obyvateľstva, ktorá bola vo väčšinovej verejnosti veľmi nepopulárna. Nakoniec boli oba zväzy po úplnom získaní moci komunistami zrušené a boli založené nové spoločenské zväzy. Svoj zväz dostala aj rumunská menšina. Tieto organizácie mohli síce prostredníctvom Vlasteneckého ľudového frontu podávať kandidátne listiny do volieb, ale nemali vytvorené ani miestne základné organizácie. Takto sa totiž dali ľahšie kontrolovať a riadiť.

V roku 1950 vrátili úrady Nemcom občianstvo a k nemu patriace práva. Ich politická emancipácia však bola postupná a volebné právo získali až v roku 1953.

18 Nemzetiségi viszonyok és nemzetiségi politika Magyarországon 1945–1989, s. 1, online: www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek (20. 9. 2021).

19 Tamže, 10.

Komunistická menšinová politiky v prvých rokoch svojej samostatnej existencie vychádzala z koncepcie automatizmu. V jeho zmysle sa mala národnostná otázka vyriešiť postupne a automaticky v procese veľkých spoločenských zmien, ktoré iniciovala práve komunistická strana. Dovtedy sa mali rešpektovať určité národnostné rozdiely a špecifiká. Väčšina dôležitých právnych noriem preto obsahovala aspoň krátku vetu o určitom garantovaní jazykových práv v rozličných úradných alebo procesných konaniach.²⁰

Tejto koncepcii napomáhala aj to, že veľká väčšina príslušníkov menšín bola už čiastočne asimilovaná alebo mala dvojitú identitu. Predtým aktívne slovanské menšiny sa zase v tieni sovietsko-juhoslovanského konfliktu alebo už spomínanej výmeny obyvateľstva báli príliš angažovať. Viacerí Slováci sa totiž báli, že ich môže postihnúť osud ako Maďarov na Slovensku. Tieto obavy mali vplyv na výsledky sčítania ľudu z roku 1949, ktoré priniesli výrazný pokles osôb priznávajúcich sa k svojmu národnostnému pôvodu.²¹ To sa prejavilo aj na klesajúcom počte žiakov slovenských škôl, ktoré na určitý čas práve vtedy dostali viac slovenský charakter. Trend sa potom znovu zmenil a národnostné jazyky sa vyučovali v mnohých školách len doplnkovo.

Vznikli teda dva druhy menšinových škôl – s vyučovacím jazykom danej národnosti (tých bola menšina) a školy s možnosťou učiť sa aj jazyk vlastnej menšiny. V školskom roku boli pomery medzi prvou a druhou kategóriou nasledovné: 5 : 119 v prípade Slovákov, 20 : 40 v prípade Juhoľanov (to bola vtedy oficiálna kategória) a 11 : 11 v prípade Rumunov. Pomaly sa rozbiehala aj výuka nemčiny, ale nemčina sa nestala vyučovacím jazykom škôl.²²

Na jar v roku 1956 sa národnostnou otázkou zaoberal Politický výbor (tzv. politbyro) komunistickej strany, ktorý navrhol, aby sa namiesto pojmu národnosť používal výraz národná menšina. V názve národnostných zväzov zase malo byť doplnené prídavné meno demokratický. Vedúci pracovníci stranického a administratívneho aparátu na územiách s národnostnou menšinou mali v rámci možností ovládať jej národnostný jazyk. Politický výbor diskutoval aj o možnosti reprezentácie menšín v parlamente a iných zastupiteľských zboroch. Konkrétnym výsledkom v roku 1956 bolo ešte otvorenie nemeckého gymnázia a zabezpečenie prípravy pedagógov v tomto jazyku. Tieto zmeny sa uskutočnili ešte pred revolučnými udalosťami z jesene toho roku. Počas povstania boli národnosti väčšinou opatrné, a preto zostali aj viac-menej pasívne.²³

Na začiatku režimu Jánosa Kádára došlo k obnove vedúcich kádrov na čele národnostných zväzov a zmenili aj názvy jednotlivých národnostných tlačových orgánov. Národnostné zväzy pripojili k Vlasteneckému ľudovému frontu a ich generálni tajomníci sa stali členmi celoštátnej rady tohto frontu. Predstavitelia nemeckej a juhoslovanskej národnosti sa prostredníctvom kandidátnej listiny dostali v roku 1958 aj do parlamentu. V tomto roku sa politický výbor strany znovu venoval problematike národností. Za úspešnú považoval dovtedajšiu školskú politiku, rozšíriť chcel rozhlasové vysielanie v národnostných jazykoch a zvýšiť úroveň tlače. Rozhodol aj o dvojazyčných názvoch a nápisocho v oblastiach, kde národnosti tvorili väčšinu.

20 Tamže, 13.

21 Tamže, 11.

22 Tamže, 12–14.

23 Tamže, 14.

V školskom roku 1960/1961 však došlo k negatívnym zmenám v školstve. Ministerstvo zrušilo školy s národnostným vyučovacím jazykom, ktoré sa stali dvojazyčnými školami, kde sa len niektoré (hlavne humanitné) predmety učili v jazyku národností. K presunom kompetencií došlo aj v rámci ministerstva školstva. Režim vtedy podporoval skôr folklór a menej národnostné školstvo. Tieto zmeny posilnili asimilačné trendy v prostredí národností.²⁴

Od 70. rokov 20. storočia sa v rozličných straníckych, zväzových a štátnych dokumentoch čoraz častejšie spomínala úloha národností ako mostu smerom k ostatným susedným štátom. Tu sa vychádzalo z jednej štúdie Friedricha Engelsa. Pomerne často sa zdôrazňoval aj návrat k leninskej národnostnej politike. Tieto princípy Kádár spomenul aj vo svojej reči na XI. kongrese Maďarskej socialistickej robotníckej strany v roku 1975. Vedenie štátu začalo postupne a opatrne spájať problematiku vlastnej národnostnej politiky s otázkou maďarských menšín v okolitých štátoch. Rumunskí a československí susedia však odmietali takéto spájanie a skrytý princíp reciprocity. V Maďarsku sa už nezdôrazňovala dovtedy populárna myšlienka automatizmu a dôraz sa začal klásť na zachovanie vlastnej národnostnej identity. V tomto období už väčšina generálnych tajomníkov národnostných demokratických zväzov bola poslancami parlamentu, kam sa dostali cez kandidátnu listinu Vlastneckého ľudového frontu.²⁵

V 80. rokoch 20. storočia začala predovšetkým nemecká menšina hrať určitú úlohu v postupnom zblížovaní Maďarska a Nemeckej spolkovej republiky, kde žila väčšina vysídlencom. Toto zblížovanie malo predovšetkým ekonomické pozadie. Nemecké kontakty totiž hrali čoraz dôležitejšiu úlohu v ekonomike krajiny s veľkým štátnym dlhom. Trend spolupráce posilnili aj štátne návštevy na najvyššej úrovni. Nemecký postoj zaktivizoval aj Rakúsko. Z oboch krajín začala prúdiť rozličná pomoc pre nemeckú menšinu. V postupne sa liberalizujúcom spoločenskom diskurze však domáce národnosti a ich práva nehrali výraznejšiu úlohu, verejnú mienku krajiny totiž podstatne viac zaujímali práva Maďarov v susedných štátoch.²⁶

Maďarská ľudová republika síce v období socializmu neprijala špecifický menšinový zákon, ale národnostné práva sa dostali aj do ústavného textu. Text ľudovodemokratickej ústavy z roku 1949 nebol ešte priveľmi podrobný. Hovoril len o tom, že zákony budú prísne trestať diskrimináciu na základe pohlavia, náboženstva a národnosti. Okrem toho pre všetky národnostné menšiny v krajine deklaroval možnosť vzdelávania sa vo vlastnom jazyku a možnosť pestovať vlastnú kultúru.

Tento text doplnila ústavná novela obsiahnutá v zákone číslo I. z roku 1972. Podobne ako v minulosti deklarovala občiansku rovnoprávnosť a zákaz diskriminácie, okrem toho však deklarovala aj rovnoprávnosť všetkých národností žijúcich na území ľudovej republiky a garantovala im právo na používanie materinského jazyka, právo na vzdelávanie sa v tomto jazyku, ako aj právo zachovať si a pestovať vlastnú kultúru. Novelizovaný zákon o radách (obdoba sovietskych alebo národných výborov) stanovil, že tieto orgány v rámci svojej činnosti musia uplatňovať aj národnostné práva. Myšlienka národnostnej územnej autonómie však nevznikla – väčšina národností žila totiž roztrúsená po celej krajine.²⁷

²⁴ Tamže, 17–18.

²⁵ Tamže, 22–23.

²⁶ Tamže, 28.

²⁷ KUKORELLI, István: A nemzetiségek jogállása a rendszerváltozás éveiben – kísérletek orszá-

POLSKO

Poľsko bolo síce v roku 1945 oficiálne víťazným štátom antifašistickej koalície, ale jeho situácia bola pravdepodobne ešte komplikovanejšia, ako postavenie porazeného Maďarska. Tento fakt súvisel hlavne s tým, že z pohľadu ZSSR išlo o kľúčový štát celého regiónu, ktorý si Moskva chcela pevne pripútať. Zároveň si však bola vedomá existencie poľského odporu voči ruskej imperiálnej a neskôr sovietskej štátnosti. Akceptovať musela aj geopolitický význam Poľska. Okrem toho sa hranice krajiny radikálne zmenili oproti pomerom pred rokom 1939. Poľsko bolo na základe rozhodnutia veľmocí a predovšetkým ZSSR svojim spôsobom čiastočne posunuté smerom na západ. Namiesto jeho východných území, ktoré si privlastnil veľký východný sused, dostalo na západe územia na úkor porazeného Nemecka. Z veľkej časti išlo síce o bohaté, ale v dôsledku vojny a povojnových udalostí zničené a vyľudnené oblasti, ktoré bolo potrebné znovu osídliť vlastnými ľuďmi – t. j. poľskými utečencami z východu, ako aj vnútornou migráciou.

Povojnové Poľsko bolo aj z národnostného hľadiska úplne iným štátom, než predvojnová multietnická krajina. V dôsledku holokaustu a neskoršej emigrácie do Izraelu sa skoro úplne stratila predtým niekoľkomiliónová židovská komunita. Časť Nemcov z vlastnej vôle ušla pred približujúcou sa Červenou armádou, druhú časť vyhnali, prípadne vysídlili z krajiny v dôsledku rozhodnutí Postupimskej konferencie lídrov antifašistických veľmocí z augusta 1945. V Poľsku sa vysídľovanie týkalo viac ako päť a pol milióna Nemcov z východného Brandenburska, Pomoranska, Pruska a Sliezska.²⁸

V prvých povojnových rokoch došlo na základe bilaterálnych dohôd s východným susedom k výmene obyvateľstva, resp. repatriácii Poliakov z východu do nového Poľska a poľských Bielorusov, Litovcov a Ukrajincov do jednotlivých zväzových republík ZSSR. Okrem toho poľská vláda v rámci operácie Visla, ktorá bola namierená proti ukrajinským nacionalistickým povstalcovi, presídlila značnú časť obyvateľstva ukrajinskej národnosti na západ krajiny.

K určitému obratu došlo po zasadnutí politického výboru štátostrany v roku 1968. Na princípoch národnostnej politiky nechceli nič zmeniť, ale v jej realizácii došlo k zmenám. V rámci ministerstva školstva vtedy obnovili samostatné národnostné oddelenie a väčší dôraz kládli aj na dvojjazyčné nápisy. Novinkou bolo očakávanie, že aj národnosti budú nápomocné pri budovaní prihraničných vzťahov so susednými krajinami. Umožniť chceli aj intenzívnejšie zahraničné cesty do susedných krajín.²⁹

Podľa súpisu obyvateľstva z februára 1946 v obnovenom Poľsku stále ešte žilo približne dva a pol milióna osôb inej ako poľskej národnosti. Tento počet sa v nasledujúcom desaťročí znížil približne na 650 tisíc osôb. Politika poľskej vlády a štátostrany bola vtedy zameraná predovšetkým na vytvorenie etnicky homogénneho Poľska, čo sa im aj podarilo dosiahnuť.³⁰

Obdobie od konca druhej svetovej vojny do pádu komunistického režimu poľská odborná literatúra z pohľadu národnostnej politiky rozdeľuje na tri výrazné obdobia.

ggyűlési képviselőtök szabályozására, in: *Parlamenti Szemle*, 3, 2018, 1, 6–7.

28 DAVIES, Normann: *Lengyelország története*, Budapest 2006, 857–858.

29 Tamže, 19.

30 CHODUBSKI, Andrzej: 70 lat do różnorodności. Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce, in: *Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość*, 13, 2016, 396.

O prvom z nich, ktoré pripadá na roky 1944 až 1950, už bola reč. Charakterizovali ho veľké nútené alebo dobrovoľné presuny obyvateľstva, líšiaceho sa od štátotvornej alebo inak povedané titulárnej väčšiny. V druhom období, ktoré trvalo od roku 1950 až do roku 1956, tieto pohyby síce už prestali, ale do popredia sa dostala asimilácia a skrývanie inej etnickej identity, resp. jej zatlačenie do súkromnej sféry. Posledné obdobie poľskej socialistickej menšinovej politiky začalo v roku 1956 a pretrvalo až do konca komunistického režimu. Politická moc vtedy povolila národnostné zväzy, ktoré mali v rámci budovania poľského ľudovodemokratického socializmu reprezentovať jednotlivé väčšie národnosti. Najprv vzniklo Bieloruské spoločensko-kultúrne tovaryšstvo (spolok), ktorý bol veľmi aktívny vo sfére folklóru, hudby, organizovania menšinových kultúrnych podujatí. Neskôr sa stal vzorom pre ostatné podobné organizácie. Asimilácia sa vyslovene už nevyžadovala, ale viac-menej pokračovala. Netreba zabudnúť, že národnostné jazyky sa v ľudovodemokratickom Poľsku na školách učili maximálne ako nepovinné a fakultatívne predmety.³¹ Poľsko neprijalo ani špeciálne vnútorné komplexné právne normy, ktoré by sa vzťahovali na menšinovú problematiku. Preto vlastne menšinovú legislatívu predstavovali hlavne tie medzinárodno-právne normy OSN, ktoré podpísalo a ratifikovalo aj Poľsko (napríklad Všeobecnú deklaráciu ľudských práv alebo dve konvencie OSN o ľudských právach z roku 1966). V poľskej ústave z roku 1952 sa však národnosti nespomínali, hoci sa ústavný text často odvolával na poľský národ a jeho nezávislosť.

Osobitnú kapitolu predstavovala otázka pozostatkov zdecimovanej židovskej komunity. Tá však nebola považovaná za skutočnú národnostnú menšinu. Celá otázka sa mimoriadne spolitizovala koncom 60. rokov 20. storočia po tzv. marcových študentských nepokojoch. Vládna a stranická politika v boji voči študentským predákom a celému hnutiu začala používať okrem antirevizionistických, protiliberálnych a protiintelektuálnych hesiel aj antisemitizmus. Občas ho síce zabalili do protisionistických hesiel, ale masy obyčajných ľudí si tieto emócie dekodovali skôr v tradičnom duchu. Na jar sa začalo postupné prepúšťanie osôb židovského pôvodu z intelektuálnych a iných prestížnych zamestnaní. Frakčné boje zúrili aj v rámci štátostrany. Pod vplyvom antisemitskej propagandy z krajiny nakoniec emigrovalo približne 15 000 osôb. Väčšinou pritom išlo o dávno asimilované osoby, z ktorých niektoré hrali dôležitú úlohu v predchádzajúcich desaťročiach.³²

Celkovo možno povedať, že aj výraz „národ,“ ktorý nebol príliš populárny v komunistickej spisbe, sa v tejto ústave objavoval pomerne často. V 8. kapitole, ktorá sa venovala základným právam a povinnostiam občanov, sa v článku 67. ods. 2. nachádzala všeobecná antidiskriminačná klauzula, ktorá zabezpečovala rovnaké práva okrem iného aj bez ohľadu na pôvod, národnosť, rasu a náboženstvo. V 1. ods. článku 81. potom ústavodarca ešte deklaroval, že poľskí občania majú rovnaké práva v štátnej, politickej, hospodárskej, sociálnej a kultúrnej sfére, a to bez rozdielu národnosti, rasy a konfesie. Zákon mal zároveň trestať narušenie tohto princípu a zvýhodňovanie určitých skupín na základe národnosti, rasy a konfesie. 2. ods. článku 81. ešte zakázal rozsievanie nenávisťi, rozoštvávanie a ponižovanie ľudí na základe národnostných, rasových a konfesionálnych rozdielov.

31 Tamže, 398.

32 PACZKOWSKI, Andrzej: *Fél évszázad Lengyelország történetéből 1939–1989*, Budapest 1997, 246–247.

ZÁVER

V troch stredoeurópskych socialistických štátoch existovali podobné ideologické východiská pre národnostnú politiku a legislatívu, ale ich dynamika bola rozdielna. V prvých povojnových sa robili výrazné rozdiely medzi slovanskými (akoby automaticky aj antifašistickými) menšinami, a menšinami porazenými, ktoré boli odsúvané a rozlične diskriminované. Tieto rozdiely vlastne odstránili až komunisti po tom, ako si úplne prisvojili moc. Národnostná otázka a politika pre nich vtedy už nepredstavovala prioritu a viac-menej k nej pristupovali pragmaticky. Občianstvo a určité práva postupne dostali aj Nemci, niekde skôr (Maďarsko), inde neskôr (Československo a Poľsko).

Národnostná legislatíva bola zameraná hlavne na klasické menšinové jazykové a školské práva, územná autonómia sa vtedy v týchto štátoch (na rozdiel od Rumunska a Juhoslávie) nikde nerealizovala. Zvláštnosťou bolo zabezpečenie aspoň formálneho politického zastúpenia v parlamentoch a miestnych radách, národných výboroch v rámci špecifického socialistického parlamentného korporativizmu. Menšiny však mohli zastupovať len oficiálne uznané (a stranou, resp štátom intenzívne kontrolované) menšinové zväzy. Tieto trendy najmenej platili pre Poľsko. K najväčšiemu obratu došlo v Československu, kde po počiatočných tvrdých represiách v roku 1968 prijali národnostný ústavný zákon, hoci bez vykonávacích predpisov.

Paradoxom socialistickej národnostnej politiky inšpirovanej ruskou revolúciou z roku 1917 v krajinách strednej a východnej Európy bolo však predovšetkým to, že s postupným oslabovaním niekedy idealistického, inokedy pragmatického „leninského“ revolučného odkazu, sa od 60. a 70. rokov 20. storočia aj v rámci vládnucej elity skoro všade dostávali do popredia intenzívnejšie nacionalistické tendencie. Tento jav neobišiel ani Sovietsky zväz. Pod vplyvom jeho veľmocenskej pozície, ako aj čínsko-sovietskeho konfliktu, ktorý prebiehal oficiálne v rámci socialistického tábora, sa postupne sformoval ruský neonacionalizmus a to dokonca hneď v dvoch rovinách – v prostredí opozičných disidentov a zároveň aj v prostredí určitých vplyvných častí sovietskej straníckej elity.³³ Tento trend pravdepodobne súvisel aj so slabnúcou revolučnou a modernizačnou legitimitou jednotlivých komunistických režimov, ktorá sa vo väčšine krajín začala prejavovať po roku 1968.

Niektoré komunistické strany sa pokúsili posilniť svoju legitimitu okrem iného aj oživovaním nacionalistických tendencií v prostredí väčšinového národa. Išlo totiž tradične o najjednoduchšiu cestu pomerne ľahko zvýšiť popularitu a legitimitu jednotlivých režimov, minimálne v očiach časti populácie a jej tradičnej inteligencie. Prirodzene, vzhľadom na Sovietsky zväz išlo o veľmi senzitívnu otázku a politiku, ktorá si vyžadovala veľkú opatrnosť zo strany jednotlivých elít. Osobitne citlivá bola táto otázka v krajinách s tradične silným protiruským historickým resentimentom (Maďarsko, Poľsko a čiastočne Rumunsko). Nemecká demokratická republika bola z tohto aspektu v úplne špecifickej situácii. Z tohto dôvodu sa nacionalizácia ideológie a každodennej praxe jednotlivých komunistických režimov neprejavila v jednotlivých štátoch rovnako. Najbrutálnejšie sa prejavila v Rumunsku a Bulharsku v posledných dvoch desaťročiach existencie systému jednej (komunistickej) štátostраны. V Rumunsku došlo k radikálnemu obmedzeniu práv maďarskej menšiny, v Bulharsku začala intenzívna bulharizácia tamjšej tureckej

33 BOFFA, Giuseppe: *Ot SSSR k Rossiji, Mezhdunarodnije otnosenije*, Moskva 1996, 94–104.

menšiny, ktorá nakoniec spôsobila veľký exodus Turkov z Bulharska. Aj čoraz viac sa izolujúce Rumunsko začali postupne opúšťať príslušníci ešte existujúcich tamojších národnostných a konfesijných menšín – predovšetkým Nemci, židia a Maďari.

K negatívnym zmenám vo vzťahu k menšinovému školstvu došlo aj v „normalizujúcom sa“ husákovskom Československu, avšak našťastie tieto zmeny neboli tak drastické ako na socialistickom Balkáne. Nevľúdna až nepriateľská národnostná politika prirodzene začala spôsobovať napätie vo vzájomných vzťahoch oficiálne „bratských“ socialistických národov, ktoré však už po stáročia charakterizovali rozličné etnické animozity. Ich stupňovanie síce nebolo v záujme „metropolitného“ Sovietskeho zväzu, ktorý sa však musel začať venovať krízovým javom na vlastnom území. Táto tendencia sa osobitne otvorene začala prejavovať po začiatku politiky gorbačovskej prestavby (perestrojky) v roku 1985. Hoci to asi nikto neplánoval vopred, perestrojka nakoniec spustila procesy, ktoré priviedli k rozpadu sovietskeho impéria.

PRAMENE A LITERATÚRA

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

Nemzetiségi viszonyok és nemzetiségi politika Magyarországon 1945–1989, s. 1, online: www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek (20. 9. 2021).

LITERATÚRA

AZUD, Ján: *Tricet let OSN*, Praha 1976.

BOFFA, Giuseppe: *Ot SSSR k Rossiji, Mezhdunarodnije otnosenija*, Moszkva 1996.

BOTTONI, Stefano: *Sztálin a székeleyknék. A Magyar Autonóm Tartomány Története (1952–1960)*, Csíkszereda 2008.

BRITOVŠEK, Marjan: *Stalinův termidor*, Praha 1991.

DAVIES, Normann: *Lengyelország története*, Budapest 2006.

GRONSKÝ, Ján: *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. III. díl 1960–1989*, Praha 2007.

HALÁSZ, Ivan: Ruská revolúcia, federalizmus a práva národnostných menšín, in: *Právnik*, 1917, 11, 949–960.

Hundred and Eighty-third Plenary Meeting. A/RES/217(III)C a A/PV 183 10. Dec.1948.

CHODUBSKI, Andrzej: 70 lat do różnorodności. Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce, in: *Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość*, 13, 2016, 395–408.

ISAJEV, Igor: *Istorija gosudarstva i prava*, Moszkva 1996.

KRAUSZ, Tamás: *Bolsevizmus és a nemzeti kérdés*, Budapest 1989.

KUKORELLI, István: A nemzetiségek jogállása a rendszerváltozás éveiben – kísérletek országgyűlési képviseletük szabályozására, in: *Parlamenti Szemle*, 3, 2018, 1, 5–26.

NAGY, Károly: *Nemzetközi jog*, Budapest 1999.

PACZKOWSKI, Andrzej: *Fél évszázad Lengyelország történetéből 1939–1989*, Budapest 1997.

PETRÁŠ, René: *Menšiny v meziválečném Československu*, Praha 2009.

PETRÁŠ, René: Menšinová otázka v českých zemích v letech 1939–1948, in: PETRÁŠ, René – PETRŮV, Helena – SCHEU, Harald Christian (eds.), *Menšiny a právo v České republice*, Praha 2009, 91–104.

POPÉLY, Árpád: *Fél évszázad kisebbségben. Fejezetek a szlovákiai magyarság 1945 utáni történetéből*, Somorja 2014.

SEIDL-HOHENVELDERN, Ignaz: *Mezinárodní právo veřejné*, 3. vydání, Praha 2006.

SERVICE, Robert: *Lenin*, Praha 2002.

MENŠINY A MIGRACE V ČESKÉ REPUBLICE PO ROCE 1989

Jiří Kocian

ABSTRACT

MINORITIES AND MIGRATION IN THE CZECH REPUBLIC AFTER 1989

The topic of minorities and migration in the Czech Republic after 1989 raises a number of important questions for researchers. Many authors point out that political events of international proportions played an important role in the process of the creation of minorities in the Czech lands during the 20th century. In particular, the disintegration and emergence of new states in this area not only changed the official position of some groups settled here, but also led to a specific process of forming new minorities. Political changes after 1989 opened up space for the free movement of people, as well as considerable migratory movements. The Czech Republic also became a space of free movement of persons. Migration, especially of economic and humanitarian nature, naturally also affected gradual changes in the national population composition of the Czech Republic. An ever-increasing group of foreigners (foreign nationals) also live or have lived in the Czech Republic for a long time. Their composition, numbers and motivation to stay permanently or to live temporarily in the Czech Republic for various reasons have been supplemented in recent years by the phenomenon of asylum seeking. The policy of the Czech Republic, in cooperation with the relevant authorities within the European Union, places special emphasis on tackling illegal migration, with regard to the security aspects of migration. The paper is divided into three parts. It focuses on some trends in the field of changes in nationality composition in the Czech Republic after 1989. Attention is paid to the circumstances of preparation and fulfilment of selected legislative norms, which address the area of minority and migration policy in the Czech Republic. It comments on selected statistical data and analyses of an official nature in order to draw attention to the extent to which the Czech Republic has been affected by individual migration waves since the culmination of the European migration (refugee) crisis in 2015 to the present.

KEYWORDS:

Czech Republic, minorities, migration, minority law, migration and asylum policy, illegal migration, refugees

ÚVOD

Politické změny po roce 1989 otevřely v České republice prostor svobodnému pohybu osob, vedly ke specifickému procesu proměny menšinové skladby obyvatelstva a k utváření nových menšin a vedly také k nemalým migračním přesunům. Migrace zejména ekonomické a humanitární povahy zasáhla přirozeně proto i do postupné proměny národnostní skladby v ČR. Příspěvek je rozčleněn do tří částí. Je věnován některým trendům v oblasti proměn národnostní skladby v ČR po roce 1989. Pozornost zaměřuje na okolnosti přípravy a naplňování vybraných legislativních norem, které řešily v ČR oblast menšinové a migrační politiky. Komentuje vybraná statistická data a analýzy úřední povahy s cílem upozornit, do jaké míry zasáhly ČR jednotlivé migrační vlny od vyvrcholení evropské migrační (uprchlické) krize v roce 2015 do současnosti.

NÁRODNOSTNÍ MENŠINY V ČR PO ROCE 1989

Česká republika je místem, kde v minulosti žily a také dnes žijí různé národnostní menšiny. Jejich postavení se měnilo a vyvíjelo, přičemž často jej ovlivňovala tehdejší státní zřízení a vládnoucí politické režimy. Autoři publikace *Menšiny kolem nás* konstatují, že „státní menšinová politika a obecně otázka národnostních menšin sehrávaly v novodobých a moderních dějinách českých zemí vždy významnou, v některých historických obdobích (například v roce 1938) přímo klíčovou roli. S tím ovšem souvisela také řada opatření, která v minulosti dramaticky zasáhla do osudů národnostních menšin a jejich příslušníků, počínaje státem prováděnou asimilací do většinové společnosti až k hromadným nuceným migracím vybraných skupin menšinového obyvatelstva, ať již probíhaly v rámci státu, nebo směřovaly za jeho hranice“. ¹ Zdůrazňují též, že vinou bouřlivého historického vývoje, válečných událostí i různých státem prováděných opatření „tak jenom během 20. století došlo ke značnému překreslení národnostní mapy a významné proměně etnického složení obyvatelstva českých zemí“. ²

Proces etnické a národnostní proměny ovšem probíhá i v současnosti, kdy na jedné straně lze sledovat „výrazný úbytek příslušníků některých tradičních (autochtonních) menšin, jako jsou Němci nebo Poláci, na druhé straně zde vznikají nebo se rozrůstají jiné menšiny, které v českém prostředí zapustily své kořeny teprve v nedávné době, jako například Bělorusové nebo Vietnamci“. ³ Významnou roli v procesu vytváření menšin přitom

1 BEDNÁŘÍK, Petr – KOVAŘÍK, David – MARŠÁLEK, Zdenko – NOSKOVÁ, Helena: *Menšiny kolem nás*, Praha 2020, 7.

2 Tamtéž.

3 Tamtéž; k problematice tzv. nových menšin například viz: HLAVIENKA, Lubomír: Stručná historie a současnost vietnamské menšiny v Československu a v České republice, in: HLAVIENKA, Lu-

na českém území sehrávaly politické události mezinárodního rozsahu, rozpad a vznikání nových států v tomto prostoru, které pak měnily úřední postavení některých zde usazených skupin obyvatelstva. Tak například s rozpadem československé federace a vznikem České republiky se konstituovala jako národnostní menšina také početná komunita zde žijících Slováků.⁴ Někteří příslušníci národů a etnik se státem uznaným statusem menšiny se naproti tomu z různých důvodů hlásí k jiné (nejčastěji většinové české) národnosti, což je zase možné sledovat například u romského obyvatelstva. V této souvislosti je třeba též uvést, „že ne všechny skupiny obyvatel, které žijí v České republice, a přitom se nehlásí k české národnosti nebo nekomunikují v českém jazyce, je možné považovat za příslušníky národnostních menšin. Některé národy a národnosti, jejichž příslušníci také žijí na českém státním území, nejsou z různých důvodů úředně uznáni jako národnostní menšina, a nepožívají tak menšinových práv. Některé skupiny obyvatel pak zase nemají potřebu pěstovat vlastní národní sounáležitost a svou etnicitou se nezabývají. K příslušníkům národnostních menšin se pak rovněž neřadí ani stále početnější skupina cizinců (cizích státních příslušníků) trvale žijících nebo dlouhodobě pobývajících na území České republiky“.⁵

VÝVOJOVÉ TRENDY A AKTIVIZACE NÁRODNOSTNÍCH MENŠIN PO ROCE 1989

Je známo, že politické a společenské změny po roce 1989 v Československu se dotkly všech vrstev tehdejšího obyvatelstva včetně příslušníků národnostních menšin. Pro menšinové obyvatelstvo se tento vývoj stal především možností k dalšímu rozvoji a využití vlastního zviditelnění, podnětem k novým aktivitám i k aktivaci svých příslušníků. V porevoluční době docházelo také k obnově nebo zakládání nových spolků, časopisů a pořádání různých kulturních aktivit. Výrazným znakem nové situace se po roce 1989 stalo například rozčlenění aktivit polské národnostní skupiny na Těšínsku soustředěných do té doby pod záštitu Polského kulturně-osvětového svazu (Polski Związek Kulturalno-Oświatowy, PZKO), založeného v roce 1947. Platformou, kde se rozhodovalo o novém uspořádání polské menšiny, byla Polská sekce Občanského fóra (OF). 3. března 1990 se v Českém Těšíně z její iniciativy uskutečnil I. Slet Poláků. Vzešel z něho nový devítičlenný reprezentativní orgán polské menšiny, tzv. Rada Poláků, která se později transformovala na výkonný orgán Kongresu Poláků. Jak uvádí historik Dušan Janák, kongres sdružuje 31 polských organizací, spolků a sdružení převážně z Těšínska, ale i z Prahy či Brna.⁶ Největší polskou organizací (co se týče počtu členů) však zůstal

bomír – JANÁK, Dušan – KOLÁŘ, Ondřej, *Lidé z daleka. Vietnamci a Mongolové v českých zemích*, Opava 2020, 25–51; NOVÁ, Monika: *Historie a současnost mongolské menšiny v Československu a v České republice*, in: tamtéž, 53–97.

4 K postavení slovenské národnostní menšiny v ČR například viz: NOSKOVÁ, Helena: *Slovenská národnostní menšina v České republice ve dvaceti letech svobody*, in: NOSKOVÁ, Helena – BEDNÁŘÍK, Petr a kol., *Identita národnostních menšin a integrace cizinců střední a východní Evropy ve dvaceti letech svobody*, Praha 2011, 57–70; ŠRAJEROVÁ, Olga – SOKOLOVÁ, Gabriela – HERNOVÁ, Šárka: *Češi, Slovinci a Poláci na Těšínsku a jejich vzájemné vztahy*, Opava 1997.

5 BEDNÁŘÍK – KOVAŘÍK – MARŠÁLEK – NOSKOVÁ, *Menšiny*, 8.

6 JANÁK, Dušan: *Polská menšina na Těšínsku v letech 1945–2016*, in: KOLÁŘ, Ondřej – JANÁK, Dušan a kol., *Polská a německá menšina ve Slezsku a na severní Moravě*, Opava 2019, 46–47.

a zůstává i nadále PZKO, byť nesehrává již dřívější dominantní úlohu. PZKO nadále sdružuje zhruba 12 000 členů v 84 místních organizacích, které působí ve 12 místních obvodech.⁷ Hlavní výbor PZKO reprezentuje tuto organizaci v České republice i v Polsku, organizuje tradiční festivaly, vydává časopisy.

Představitelé některých tradičních menšin pak v často přehnaném očekávání věřili v početní nárůst svého společenství, neboť soudili, že ve svobodných podmínkách se k jejich národnosti přihlásí i lidé, kteří v předlistopadovém období z různých důvodů volili jinou, zejména většinou českou národnost. Taková nenaplněná očekávání měla především německá menšina.⁸ Na druhé straně otevřením hranic začali do Československa proudit cizinci, kteří položili základ pro vznik nových menšinových společenství, nebo zvyšovali počty do té doby spíše marginálních komunit (Rumuni, Ukrajinci aj.).⁹ Jelikož počet státem uznaných národnostních menšin zůstával omezen v předlistopadových platných zákonech, aktivovaly se bezprostředně po „sametové revoluci“ některé ještě tehdy státem neuznané menšiny na základě zákona o právu shromažďovacím z roku 1990, jak tomu bylo v případě Romů, kteří ve stejném roce založili Romskou občanskou iniciativu.¹⁰

Vedle tradičních menšin Poláků a Němců, kteří využili nové situace k obrodě svých národnostních aktivit a k zakládání dalších spolků distancujících se od předlistopadových aktivit (Svaz Němců v Čechách, na Moravě a ve Slezsku), se ovšem o slovo přihlásily další národnostní skupiny do té doby na českém území neaktivní. Například příslušníci maďarské menšiny založili Svaz Maďarů žijících na českém území, vlastní spolkový život začaly v nových liberálních podmínkách organizovat rovněž dříve zakázané nebo neuznané menšiny, jako byli Chorvaté, Řekové, Ukrajinci nebo Rusíni. O národnostní situaci v prvních porevolučních letech vypovídají výsledky sčítání lidu z roku 1991. Na území České republiky (tehdy ještě stále v československé federaci) se tehdy přihlásilo ke slovenské národnosti 314 877 osob, polskou národnost uvedlo 59 383, německou 48 556, romskou 32 903, maďarskou 19 932, ukrajinskou 8 220, ruskou 5 062, bulharskou 3 487, řeckou 3 379, rusínskou 1 926 a chorvatskou 2 017 obyvatel.¹¹

Pro další vývoj národnostních menšin se stala rozhodující legislativní opatření vycházející z mezinárodního práva i domácích nařízení. Po rozpadu federace přejala Česká republika za základ své národnostní a menšinové politiky Listinu základních práv a svobod, která byla uzákoněna ještě v československém zákonodárství v roce 1991. Vznikla také Rada pro národnosti vlády České republiky, která byla ustavena jako poradní,

7 Tamtéž, 47.

8 HLAVIENKA, Lubomír – KOLÁŘ, Ondřej: Německá menšina po roce 1945, in: KOLÁŘ, Ondřej – JANÁK, Dušan a kol.: *Polská a německá menšina ve Slezsku a na severní Moravě*, Opava 2019, 23–30; NOVÁKOVÁ, Irena: Německá menšina po roce 1989, in: NOSKOVÁ – BEDNÁŘÍK a kol., *Identita národnostních menšin*, 41–45.

9 K formování ukrajinské menšiny v ČR po roce 1989 viz: OLÁH, Gábor – JANÁK, Dušan ml.: Ukrajinci v české společnosti po roce 1989, in: KOLÁŘ, Ondřej – JANÁK, Dušan a kol., *Lidé z Východu. Ukrajinci v českých zemích od roku 1918*, Opava 2020, 34–45.

10 Romská občanská iniciativa, online: https://cs.wikipedia.org/wiki/Romská_občanská_iniciativa (cit. 17. 9. 2021); PAVELČÍKOVÁ, Nina: K některým problémům identity Romů v České republice: Střety mezi společenstvím s přežitky tradiční kultury a moderní společností, in: NOSKOVÁ – BEDNÁŘÍK a kol., *Identita národnostních menšin*, 95–103.

11 BEDNÁŘÍK – KOVÁŘÍK – MARŠÁLEK – NOSKOVÁ, *Menšiny*, 21.

iniciativní a koordinační orgán vlády podílející se na přípravě opatření týkajících se práv jednotlivých národností, vzdělávání v mateřském jazyce a pomoci při rozvoji a pěstování vlastní kultury.

Usnesením vlády České republiky č. 63/1994 byl pak přijat Koncept přístupu vlády k otázkám národnostních menšin v České republice. Koncept jako politický dokument svým zaměřením předznamenal východiska k budoucímu formulování politiky národnostních menšin v ČR. Stanovil zejména, že práva národnostních menšin jsou součástí dodržování mezinárodních závazků v oblasti lidských práv a základních svobod, dále vymezil pojem národnostní menšiny a postavení příslušníků národnostních menšin v ČR včetně možnosti užívání mateřského jazyka a rozvíjení kultury národnostních menšin. Koncept měl též důležitý význam na cestě k podpisu mezinárodních právních dokumentů Rady Evropy – Evropské charty regionálních a menšinových jazyků a Rámcové úmluvy o ochraně národnostních menšin.¹² V roce 1997 ratifikovala Česká republika Rámcovou úmluvu o ochraně národnostních menšin a v roce 2000 pak čeští zástupci podepsali Evropskou chartu regionálních a menšinových jazyků.

V souladu s doporučením Rady Evropy byl přijat zákon č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin. Na podkladě tohoto zákona vzniklo Usnesení vlády č. 1034 z 10. října 2001, kterým byla zřízena Rada vlády pro národnostní menšiny jako poradní a iniciativní orgán vlády. O rok později vydala vláda předpisy o poskytování dotací na aktivity národnostních menšin. Členy Rady vlády pro národnostní menšiny jsou zástupci na úrovni náměstků ministrů některých ministerstev, kteří se tak přímo účastní i práce na výběrových dotačních akcích, které jsou ze státního rozpočtu určeny příslušným menšinám. Také na úrovni místních samospráv začaly být zřizovány výbory pro národnostní menšiny, pokud občané obce hlásící se k jiné, než české národnosti dosáhnou stanoveného procenta.¹³

Status národnostní menšiny je v současnosti (rok 2020) přiznán čtrnácti národnostním menšinám, které mají též zastoupení v Radě vlády pro národnostní menšiny: běloruské, bulharské, chorvatské, maďarské, německé, polské, romské, rusínské, ruské, řecké, slovenské, srbské, ukrajinské a vietnamské.¹⁴ Je známo, že „některé národnostní menšiny v České republice ovšem zvláštní ochranu požívají také na základě mezistátních bilaterálních smluv a dohod s příslušnými státy“. Jedná se například o menšinu polskou (č. 416/1992 Sb., Smlouva mezi ČSFR a Polskou republikou o dobrém sousedství, solidaritě a vzájemné pomoci, článek 8), německou menšinu (č. 521/1992 Sb., Smlouva mezi ČSFR a Spolkovou republikou Německo o dobrém sousedství, solidaritě a vzájemné pomoci, článek 20), slovenskou menšinu (č. 235/1993 Sb., Smlouva mezi Českou republikou a Slovenskou republikou o dobrém sousedství, přátelských vztazích a spolupráci, článek 8).¹⁵

12 PETRÁŠ, René – PETRŮV, Helena – SCHEU, Harald Christian (eds.): *Menšiny a právo v České republice*, Praha 2009, 152–153.

13 BEDNAŘÍK – KOVAŘÍK – MARŠÁLEK – NOSKOVÁ, *Menšiny*, 21–22.

14 Podrobněji viz: Národnostní menšiny, online: <https://www.vlada.cz/cz/pracovni-a-poradni-organy-vlady/rnm/mensiny/narodnostni-mensiny-15935/> (cit. 17. 9. 2021).

15 BEDNAŘÍK – KOVAŘÍK – MARŠÁLEK – NOSKOVÁ, *Menšiny*, 22–23.

NÁRODNOSTNÍ MENŠINY V ČR PO ROCE 1989 A POLITIKA STÁTU

Politika státu vůči národnostním menšinám prošla po listopadu 1989 z hlediska legislativní úpravy i praktického výkonu zásadními proměnami. Zásadně se rozšířila dosud značně omezená informovanost o jinoetnických společenstvích v českých zemích. Jako výraznou lze proto posoudit zejména polistopadovou změnu v politice národnostních menšin z hlediska zrušení ideologického dohledu a zásahů do politiky vůči národnostním menšinám.¹⁶ V procesu polistopadových změn se příslušníci národnostních menšin zapojili aktivně do politického dění. Na situaci národnostních menšin reagovala opatření státu především s ohledem na postavení Romů a s ohledem na marginalizaci romské společnosti. Přesto tento proces nebyl jednoduchý, a to zejména i s ohledem na diskuse o kompetencích federálních a národních orgánů. I když na počátku roku 1990 rozhodla tehdejší vláda ČSFR o zřízení Výboru pro národnosti, pro nesouhlasná stanoviska tehdejších republikových vlád pro zřízení federálního orgánu pro národnostní menšiny nedošlo nakonec k ustavení tohoto Výboru. Tato otázka také až do rozdělení federace nebyla dořešena. Také tehdy existující Rada pro národnostní menšiny vlády ČR nevyvíjela v průběhu roku 1990 výraznější činnost, nezaznamenala ani personální změny. V roce 1991 byl schválen nový status této Rady a jmenování byli noví členové, vláda ČR projednával materiály k zásadám politiky vlády ČSFR k romské menšině.¹⁷

S ohledem na komplikované kompetenční spory o vymezení působnosti orgánů republik a federace nelze hledat v politice České republiky vůči národnostním menšinám v letech 1991–1992 systémové přístupy k řešení těchto otázek. Přesto byly v oblasti exekutivy učiněny některé kroky se zaměřením na zajištění fungování sítě škol s polským vyučovacím jazykem v oblasti Těšínska, byla podporována činnost polské, německé, romské, maďarské a ukrajinské menšiny v oblasti kulturních aktivit a vydávání periodického tisku.¹⁸

Po rozdělení federace dostala po roce 1993 problematika národnostních menšin v České republice nové dimenze a reálné proporce. Bylo třeba stanovit i nová politická východiska k problematice národnostních menšin. Zejména zástupci početnějších národnostních menšin poukazovali na absenci právní úpravy, na kterou odkazovala Listina základních práv a svobod.

V odstavci 1 článku 25 Listiny je stanoveno, že: „Občanům tvořícím národnostní nebo etnické menšiny se zaručuje všestranný rozvoj, zejména právo společně s jinými příslušníky menšiny rozvíjet vlastní kulturu, právo rozšiřovat a přijímat informace v jejich mateřském jazyku a sdružovat se v národnostních sdruženích. Podrobnosti stanoví zákon“. Odstavec 2 článku 25 pak navazuje: „Občanům příslušejícím k národnostním a etnickým menšinám se za podmínek stanovených zákonem zaručuje též a) právo na vzdělání v jejich jazyku, b) právo užívat jejich jazyka v úředním styku, c) právo účasti na řešení věcí týkajících se národnostních a etnických menšin“. ¹⁹ Vedoucím motivem tehdy probíhající diskuse bylo, zda s ohledem na Listinu mají mít legislativní opatření

16 PETRÁŠ – PETRŮV – SCHEU (eds.), 149.

17 Tamtéž, 150–151.

18 Tamtéž, 151.

19 Listina základních práv a svobod, online: <https://www.mkcr.cz/listina-zakladnich-prav-a-svobod-395.html> (cit. 17. 9. 2021).

vztahující se k národnostním menšinám podobu samostatného právního předpisu, či se mají novelizovat nebo změnit stávající předpisy. Diskuse o stanovení zásad politiky k národnostním menšinám vyústila v průběhu roku 1993 ve vypracování již citovaného Konceptu přístupu české vlády k otázkám národnostních menšin v České republice, který byl schválen vládním usnesením 9. 2. 1994.²⁰

DISKUSE K PŘIJETÍ ZÁKONA O PRÁVECH PŘÍSLUŠNÍKŮ NÁRODNOSTNÍCH MENŠIN A O ZMĚNĚ NĚKTERÝCH ZÁKONŮ, TZV. MENŠINOVÉHO ZÁKONA

V roce 1998 přijala česká vláda pod vedením Miloše Zemana důležité rozhodnutí přistoupit k přípravě zákona o právech příslušníků národnostních menšin. Jeho příprava probíhala v letech 1999 a 2000 za aktivní účasti příslušníků národnostních menšin, členů tehdejší Rady pro národnosti vlády ČR i zástupců občanských aktivit. Přípravu menšinového zákona provázely nemalé překážky. Rozdílně k přípravě přistupovali zástupci příslušníků národnostních menšin, na druhé straně zástupci státní správy. Spor provázela debata, zda zákon má být uceleným kodexem práv národnostních menšin, či jen upraví ty oblasti národnostní politiky, které nebyly dostatečně ošetřeny ve stávajících právních normách.

Nelehký proces přípravy menšinového zákona ovlivňovala také skutečnost, že souběžně probíhal proces přípravy několika zákonů, které se nedílně dotýkaly i práv národnostních menšin. Tehdy se také dokončovalo projednávání zákonů o obecním zřízení, o krajském zřízení a o hlavním městě Praze, tedy zákonů, které upravují zřizování výborů samosprávy pro záležitosti národnostních menšin, užívání dvojazyčných názvů a označení v obcích s ohledem na menšinové jazyky. Současně probíhala příprava školského zákona a zákona o správním řízení, tedy zákonů, jež se týkají vzdělávání příslušníků národnostních menšin v jejich mateřském jazyce a užívání menšinového zákona ve správním řízení. Tyto procesy dle některých autorů ovlivnily přípravu návrhu menšinového zákona natolik, že vláda nakonec přijala minimalizovanou verzi menšinového zákona, kterou Parlament ČR schválil 10. července 2001 jako zákon o právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů (č. 273/2001 Sb.).²¹

Menšinový zákon upravuje práva příslušníků národnostních menšin a působnost ministerstev, jiných správních úřadů a orgánů územních samosprávních celků. Již bylo poukázáno na to, že zákon přináší vymezení základních pojmů jako národnostní menšina a příslušník národnostní menšiny, a to se zohledněním příslušných norem Rady Evropy. Odborná literatura však připomíná, že i vymezení základních pojmů bylo v rámci legislativního procesu předmětem četných polemických diskusí. Zejména proti sobě stály požadavek na taxativní vyjmenování jednotlivých národnostních menšin žijících v ČR a požadavek na důsledné vymezení definice národnostní menšiny. Proti taxativnímu vyjmenování stál argument, že zákon by mohl být vnímán jako diskriminující, pokud by v něm nebyla vymezená určitá národnostní skupina.²²

20 PETRÁŠ – PETRŮV – SCHEU (eds.), 151–152.

21 Tamtéž, 154; Zákon ze dne 10. července 2001, č. 273 Sb., Zákon o právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů, online: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2001-273> (cit. 17. 9. 2021).

22 PETRÁŠ – PETRŮV – SCHEU (eds.), 154–155.

Dalším důvodem bylo i to, že zákon měl v souladu s legislativním vymezením pojmu národnostní menšina umožnit zahrnout do své kategorie i nově se formující národnostně menšinové společenství. K důležitým ustanovením menšinového zákona patřilo též, že „vláda zřizuje jako svůj poradní a iniciativní orgán pro otázky týkající se národnostních menšin a jejich příslušníků Radu“, respektive Radu vlády pro národnostní menšiny, a že „členy této Rady jsou zástupci národnostních menšin a zástupci orgánů veřejné moci s tím, že nejméně polovinu členů Rady tvoří zástupci národnostních menšin, kteří byli navrženi sdruženími příslušníků národnostních menšin“.²³ V návaznosti na ustanovení zákona pak vláda ČR v únoru 2002 schválila předpis, který stanovil podmínky a způsob poskytování dotací na aktivity příslušníků národnostních menšin a na podporu integrace příslušníků romské komunity. Je známo, že část zástupců národnostních menšin přijala tento zákon s určitými rozpaky. Jednalo se zejména o otázky zřízení samosprávy národnostních menšin či samostatného postupu při volbách do samosprávy, případně též o to, aby byly do menšinového zákona zahrnuty všechny dosavadní právní předpisy týkající se národnostních menšin.²⁴ Výše zmíněným problémům vyplývajícím z diskusí o menšinovém zákoně a postavení a právním zakotvení národnostních menšin věnovala řada právních expertů pozornost i v následujících letech.²⁵

MIGRACE V ČESKÝCH ZEMÍCH PŘED ROKEM 1989

V českých zemích nejsou migrace novým jevem. Uskutečňovaly se v různých politických systémech a měly rozdílnou podobu a úzce souvisely s utvářením a změnami v národnostní struktuře českých zemí. Východiska k pochopení současných migrací je možné hledat v analyzování migrací 20. století, zejména migrací s násilným průběhem.²⁶

Migrace na našem území mají starší historii. Ať se jedná o výrazné etapy středověké kolonizační migrace z oblastí západní Evropy ve 13. století a 16. století či o krátkodobé emigrační vlny vyvolané husitskými válkami v 15. století nebo třicetiletou válkou v 17. století. S nástupem industrializace a urbanizace v průběhu 19. století, jak uvádí sociální geograf Dušan Drbohlav, lze pozorovat nárůst moderní migrace v podobě emigrace.²⁷ Od druhé poloviny 19. století docházelo i k postupné liberalizaci vystěhovalectví, například bylo dostupné pro muže, kteří absolvovali vojenskou službu.²⁸

23 Statut Rady vlády pro národnostní menšiny, online: https://www.vlada.cz/assets/ppov/rnm/141120_iii_statut_rada_nm_zmena_listopad.pdf (cit. 17. 9. 2021).

24 PETRÁŠ – PETRŮV – SCHEU (eds.), 155–156.

25 Na některé problémy upozorňující na určité otazníky v menšinovém zákoně poukázali autoři publikace: PETRÁŠ, René (ed.): *Aktuální problémy právního postavení menšin v České republice. Sborník příspěvků z odborného semináře Menšiny a právo v České republice*, Praha 2010.

26 BEDNAŘÍK, Petr – NOSKOVÁ, Helena – MARŠÁLEK, Zdenko (eds.): *Nucené migrace v českých zemích ve 20. století*, Praha 2018, 7.

27 DRBOHLAV, Dušan a kol.: *Migrace a (i)migranti v Česku. Kdo jsme, odkud přicházíme, kam jdeme?*, Praha 2010, 18–19.

28 K liberalizaci vystěhovalectví a k nástupu pasové a vízové politiky v Rakousku-Uhersku před rokem 1918 viz: RYCHLÍK, Jan: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalická politika 1848–1989*, Praha 2007, 5–11.

Vznik samostatného Československa v roce 1918 ovlivnil na jedné straně výrazněji reemigraci, při níž se do svobodné a samostatné republiky vraceli například krajané z Rakouska a USA. Na druhé straně vzrostla imigrace, když meziválečné Československo přijalo emigranty a běžence z Ruska, kteří utíkali před bolševickým terorem.²⁹ Další politicky podmíněnou imigrační vlnu představovali uprchlíci, kteří přicházeli ve 30. letech z Německa po nástupu nacismu.³⁰

Výraznou proměnou prošla migrační politika na našem území v kontextu nové geopolitické situace v období po druhé světové válce. Celou Evropu zasáhly masivní přesuny obyvatelstva, které se výrazně dotkly též Československa. Dle některých odhadů bylo v ČSR mezi lety 1945–1947 v pohybu přes 5 milionů osob, z toho asi 4 miliony v českých zemích. Během těchto let byly z ČSR odsunuty necelé 3 miliony Němců, přibližně 90 tisíc Maďarů se vrátilo z oblasti jižního Slovenska do Maďarska a asi kolem 50 tisíc osob bylo vystěhováno z Československa na Ukrajinu a dalších částí tehdejšího Sovětského svazu. Odchod německého etnika, který pokračoval i po roce 1948, přispěl nejvýrazněji k národnostní homogenizaci československého, respektive po roce 1993 českého státu. Jak připomíná D. Drbohlav, na základě sčítání lidu z roku 2001 se přihlásilo v roce 2001 k české, moravské či slezské národnosti více než 94 % obyvatel.³¹

Po roce 1945 bylo postupně dosídlováno pohraničí českých zemí, jak domácí populace z ostatních regionů republiky, tak i migranty a krajany ze zahraničí. V letech 1945–1949 přišlo do českých zemí asi 130 tisíc reemigrantů.³²

Komunistický převrat v únoru 1948 přinesl též zásadní přelom v migrační politice. Došlo k izolaci nejen od zbývajících částí světa, ale i kontakty mezi zeměmi sovětského bloku byly omezené a naprosto vzdálené přirozeným vztahům založeným na svobodném pohybu osob.³³ Migrační situace v Československu se tak po roce 1948 odvíjela ve specifickém politickém, ekonomickém a demografickém kontextu. Tento stav byl po roce 1948 v mnohém analogický situaci v ostatních evropských zemích sovětského bloku.³⁴

29 BEDNAŘÍK – KOVAŘÍK – MARŠÁLEK – NOSKOVÁ, 92–93.

30 K osudům uprchlíků z Německa a z Rakouska do první Československé republiky v období od nástupu nacistů k moci v roce 1933 do mnichovské dohody v roce 1938 viz: ČAPKOVÁ, Kateřina – FRANKL, Michal: *Nejisté útočiště. Československo a uprchlíci před nacismem, 1933–1938*, Praha 2008. Autoři se detailně zabývají nejen formulováním a proměnami uprchlické politiky československých úřadů, ale zkoumají také podmínky a realitu života uprchlíků a práci organizací na pomoc uprchlíkům. Zvláštní pozornost věnují také osudům židovských uprchlíků a změnám politiky státu vůči této skupině.

31 DRBOHLAV a kol., 23.

32 Srovnej NOSKOVÁ, Helena – VÁCHOVÁ, Jana: *Reemigrace Čechů a Slováků z Jugoslávie, Rumunska a Bulharska (1945–1954)*, Praha 2000, 5–36; NOSKOVÁ, Helena: *Návrat Čechů z Volyně. Naděje a skutečnost let 1945–1954*, Praha 1999, 5–88; HRADEČNÝ, Pavel: *Řecká komunita v Československu. Její vznik a počáteční vývoj (1948–1954)*, Praha 2000, 7–78; VACULÍK, Jaroslav: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*, Brno 2002.

33 Nastolením komunistického režimu v Československu se zásadně změnil po roce 1948 pohled státních orgánů i na styk s cizinou. Zejména v prvních letech komunistické vlády došlo k zásadnímu omezení svobodného pohybu osob na mezistátní úrovni. Úplné uzavření hranic a naprostá izolace občanů sice nebyla možná, jak uvádí historik Jan Rychlík, nicméně zejména v období let 1948–1956 byly učiněny pokusy se k ní alespoň maximálně přiblížit, a to v podobě přípravy nového zákona o cestovních pasech. RYCHLÍK, 42.

34 DRBOHLAV a kol., 25; RYCHLÍK, 34–35.

ZMĚNY V MIGRAČNÍ POLITICE PO ROCE 1989

Politické změny zahájené v roce 1989 zásadním způsobem ovlivnily další vývoj migrace v českých zemích, respektive v České republice. Mezi nejdůležitější faktory patřil pád „železné opony“ v roce 1989 a následná politická a ekonomická transformace. Dalšími významnými mezníky bylo rozdělení Československa a vznik samostatné republiky k 1. 1. 1993 a vstup České republiky do EU v roce 2004.

Během první poloviny 90. let se Česká republika stala tranzitní zemí s dominantními proudy z Východu na Západ. Postupně se však měnila v zemi cílovou. D. Drbohlav uvádí, že v roce 1990 představovali cizí státní příslušníci asi 0,3 % populace tehdejšího Československa, v roce 2008 dosáhl tento podíl v ČR zhruba 3,9 %, a byl již srovnatelný například s podílem přistěhovalců v Portugalsku, Slovinsku, Itálii či Finsku.³⁵ Základními zdroji o počtech migrantů jsou statistické informace vycházející z údajů ze sčítání lidu, jako přesnější bývají uváděny registry cizinců ministerstva vnitra ČR (dále MV ČR), které bývají pravidelně zpřístupňovány například v publikační řadě *Cizinci v ČR*, kterou každoročně vydává Český statistický úřad. Důležitými předěly z hlediska sledování mezinárodní migrace na území ČR se staly roky 2001 a 2004. V návaznosti na sčítání lidu z roku 2001 byli do statistických přehledů zahrnováni cizinci s vízy nad 90 dnů a od roku 2004 byla ve statistikách vyčleněna kategorie občané Evropské unie a Švýcarska.

Následně byla kategorizace cizinců dále rozšířena na občany EU, Švýcarska, Lichtenštejnska, Norska a Islandu, na občany třetích zemí, na cizince se statutem mezinárodní ochrany (azylem) a na registrované žadatele o mezinárodní ochranu.

V přehledech *Cizinci v ČR* lze též nalézt důležité údaje o ekonomické aktivitě cizinců, ať cizinců zaměstnanců či o poskytnutých živnostenských oprávněních cizincům, jejichž evidenci spravují Ministerstvo práce a sociálních věcí (dále MPSV) a Ministerstvo průmyslu a obchodu (dále MPO).³⁶ V období od roku 1993 do roku 2008 narostl počet cizinců ze 77 668 osob na 440 294. Nejpočetnější skupinu činili dle D. Drbohlava občané Ukrajiny, Slovenska, Vietnamu, Ruska a Polska. U méně početných zastoupených skupin cizinců činil největší nárůst u občanů některých postsovětských republik – především z Moldavska a Kazachstánu. Mezi nejpočetnější skupiny ekonomicky aktivních cizinců patřili občané Slovenska, Ukrajiny, Vietnamu a Polska.³⁷

Významným aspektem migrace v České republice po roce 1989 se stal příchod žadatelů o azyl (od roku 2006 je pojem rozšířen na mezinárodní ochranu). Zájem o azyl ovlivňují jednak politická stabilita a relativně stabilní ekonomická situace v ČR, na druhé straně jsou to válečné konflikty, občanské války a hospodářská zaostalost zemí původu. Významným faktorem migrační politiky je proto nastavení migrační a azylové legislativy. V letech 1993 až 2008 bylo poukazováno na spíše klesající trend v počtu žadatelů o azyl, byť s určitými výkyvy. D. Drbohlav uvádí, že z celkového počtu 87 904 žadatelů o azyl za toto období získalo azyl 3 433 osob. Mezi dlouhodobě nejtypičtější žadatele o azyl patřili Ukrajinci, dále žadatelé z Egypta, Kazachstánu, Mongolska a Turecka. Kromě získání azylového statutu existuje od roku 2006 možnost poskytnutí doplňkové ochrany, o kterou požádali v letech 2007 a 2008 většinou občané Běloruska a Kuby.

35 DRBOHLAV a kol., 31.

36 Tamtéž, 32–33.

37 Tamtéž, 38–42.

Jednalo se celkem v roce 2007 o 191 cizinců a v roce 2008 o 138 osob.³⁸ Závažným fenoménem migrace je nelegální migrace.

K nejvýznamnějším migračním vztahům v rámci ČR po roce 1989 nadále patřila migrační výměna se Slovenskem, což bylo dáno specifikem vývoje společného státu po roce 1992. Občané Slovenska představovali až do konce 90. let nejsilnější skupinu přistěhovalých.

Po roce 2000 byli postupně nahrazováni občany Ukrajiny, kteří mezi imigračními toky dominují zejména od roku 2005. Dušan Janák ml. a Gábor Oláh uvádějí, že příčinou této dominance byla rozsáhlá pracovní migrace Ukrajinců do ČR, kterou dokládají číselnými údaji. Poukazují, že v roce 2009 tvořilo 132 tisíc ukrajinských občanů nejpočetnější skupinu cizinců v Česku, připomínají též, že v roce 2017 získalo české občanství téměř 1 900 Ukrajinců.³⁹

Mezi nejpočetnější asijské národnostní menšiny žijící v České republice patří občané Vietnamu a Mongolska, přičemž Vietnamci mají oficiální status národnostní menšiny.⁴⁰ Lubomír Hlaviěnka uvádí, že podle sčítání lidu z roku 2011 se přihlásilo k početné vietnamské menšině žijící v ČR 29 660 osob. Zároveň upozorňuje, že podle šetření Českého statistického úřadu se již v roce 2009 v ČR pohybovalo téměř 62 tisíc vietnamských občanů s povolením k dlouhodobému či trvalému pobytu.⁴¹ Monika Nová při popisu historie mongolské menšiny v Československu a v ČR připomíná, že mongolská menšina v českých zemích je po vietnamské menšině druhou z největších asijských menšin v ČR. V roce 2020 bylo zaevidováno na území ČR 10 526 tisíc mongolských občanů s trvalým či přechodným pobytem.⁴²

Při popisu migračních toků po roce 1989 nelze opomenout emigraci českých občanů do vyspělých zemí, zejména do Spolkové republiky Německo, Velké Británie či USA. Před vstupem ČR do EU se odhadovalo, že v roce 2003 především v SRN, VB a Rakousku pracovalo kolem 23 000 českých občanů, značný podíl na tomto počtu měli „pendleři“ – lidé dojíždějící za prací v příhraničních oblastech nebo zaměstnaní na krátkodobé nebo sezonní práce. V roce 2008 se uvádí, že celkem žilo v zemích EU na 70 tisíc českých občanů, nejvíce v Německu, Rakousku a Španělsku.⁴³

MIGRAČNÍ A AZYLOVÁ POLITIKA

Migrační politiku lze chápat jako soubor zákonů, nařízení a praktik, které se týkají pohybu migrantů přes státní hranice a jejich pobytu na území dané či cílové země. Migrační politika pak zahrnuje několik odlišných politik a jejich realizace v praxi. Jedná se například o imigrační či emigrační politiku regulující pohyby migrantů do země a ze země, dále o integrační politiku podporující začleňování migrantů do společnosti,

38 Tamtéž, 43–45.

39 OLÁH – JANÁK ml., 33.

40 JANÁK, Dušan – OLÁH, Gábor: Teoretické souvislosti poznávání problematiky národnostních menšin, in: HLAVIENKA – JANÁK – KOLÁŘ, *Lidé z daleka*, 5.

41 HLAVIENKA, *Stručná historie*, 36–39.

42 NOVÁ, *Historie a současnost*, 60.

43 DRBOHLAV a kol., 38.

o vízovou politiku či politiku ochrany státních hranic. Zajímavé je jistě sledovat a analyzovat dle D. Drbohlava vývoj těchto migračních politik na základě legislativních opatření týkajících se otázek migrace či integrace cizinců v časové posloupnosti po roce 1989. Ve vývoji současné migrační politiky pak lze vysledovat trend od pasivnějšího k aktivnějšímu přístupu v řešení migračních otázek. Zde je třeba zmínit silný vliv Evropské unie na tvorbu české migrační politiky a od roku 2015 též vliv dopadů mezinárodní migrační krize.⁴⁴

Migraci chápeme jako komplexní a dynamický jev, který má na Českou republiku společenské a ekonomické dopady. Vstup, pobyt a integrace cizinců na území České republiky jsou procesy s možnými pozitivními i negativními důsledky pro českou společnost – procesy, které jsou do značné míry závislé na průběžném, aktivním a flexibilním přístupu ČR. Tuto problematiku lze jistě považovat za velmi aktuální a důležitou, jak z hlediska odborného zkoumání, tak z hlediska mezinárodní i domácí politiky, ekonomiky, bezpečnostních rizik a v nemalé míře i rizik humanitárních, sociálních a zdravotních.⁴⁵

Česká republika klade v souladu se Zásadami migrační strategie České republiky důraz na bezpečnostní aspekty migrace, které představují průřezový element Strategie migrační politiky ČR. Tato strategie má vést k posilování pozitivních aspektů migrace a k co nejúčelnějšímu potírání negativních jevů a s migrací spojených rizik. Mezi prioritní tematické okruhy v této oblasti patří integrace cizinců, nelegální migrace a návratová politika, mezinárodní ochrana, vnější dimenze migrace (včetně podpůrných projevů humanitárního nebo asistenčního charakteru), volný pohyb osob v rámci Evropské unie, schengenská spolupráce, ochrana hranic, legální migrace a provázanost se společnými politikami Evropské unie.⁴⁶

Hlavním orgánem zodpovědným za oblast azylu a migrace v České republice je ministerstvo vnitra. V rámci ministerstva za tuto oblast zodpovídá zejména odbor azylové a migrační politiky (OAMP). Odbor azylové a migrační politiky se konkrétně věnuje oblasti mezinárodní ochrany, vstupu a pobytu cizinců, koordinaci integrace cizinců, mezinárodní a evropské spolupráci v oblasti azylu a migrace, schengenské spolupráci, ochraně hranic a návratové politice. Odbor azylové a migrační politiky ve své činnosti vychází ze Strategie migrační politiky České republiky, která byla schválena v roce 2015, a z dlouhodobých vlastních i mezinárodních zkušeností.⁴⁷ Odbor je mimo jiné také útvar ministerstva pro řízení organizační složky státu Správa uprchlických zařízení Ministerstva vnitra; předkládá návrhy na zřízení či změnu charakteru azylových zařízení nebo zařízení pro zajištění cizinců. Kromě odboru azylové a migrační politiky se tématem migrace a azylu zabývají i jiné odbory Ministerstva vnitra (odbor všeobecné správy, odbor správních činností). Dále se tématu věnují i Policie České republiky – zejména Služba cizinecké policie, a také Správa uprchlických zařízení.

44 Tamtéž, 69–71.

45 Srovnej ROŽŇÁK, Petr – KUBEČKA, Karel a kol.: *Země Visegrádu a migrace. Fenomén procesu migrace, integrace a reintegrace v kontextu bezpečnosti zemí V4*, Ostrava 2018, 209–215.

46 Obecně o migrační a azylové politice České republiky, online: <https://www.mvcr.cz/migrace/clanek/obecne-o-migracni-a-azylove-politice-ceske-republiky-obecne-o-migracni-a-azylove-politice-ceske-republiky.aspx> (cit. 17. 9. 2021).

47 Odbor azylové a migrační politiky, online: <https://www.mvcr.cz/migrace/clanek/organizace-oamp.aspx> (cit. 17. 9. 2021).

Migrační politika České republiky je zakotvena v rámci společných politik Evropské unie a její provádění do odpovídající míry vyplývá ze společných právních nástrojů Unie.

Mezi specifické oblasti migrace, které jsou nejvíce regulovány společnými politikami Evropské unie, patří především mezinárodní ochrana, ochrana vnější hranice Evropské unie a oblast návratů (včetně vyhošťování neoprávněně pobývajících cizinců).⁴⁸

Společný schengenský prostor, kterého je Česká republika součástí, přináší významnou výhodu v podobě zrušení kontrol na vnitřních hranicích pro osoby i zboží. Tento koncept přináší také bezpečnostní výzvy a klade vysoké nároky na spolupráci jednotlivých členů společného schengenského prostoru. Cílem České republiky je udržení bezpečného, funkčního a stabilního schengenského prostoru, a to i prostřednictvím účinnější a zodpovědnější migrační politiky jak na úrovni národní, tak i na úrovni unijní. Česká republika i Evropská unie jako celek proto musí prosazovat a účinně provádět migrační politiku s jednoznačnými východisky i výsledky:

- přijímat legální migranty a usnadnit vstupní procesy se zřetelem na potřebu zachování konkurenceschopnosti v globálním ekonomickém prostředí;

- zajistit takovou míru integrace cizinců trvale pobývajících na území České republiky, která zamezí bezpečnostním rizikům a negativním společenským jevům a povede k soudržnosti společnosti a ochraně práv jejích členů;

- aktivně provádět vnější dimenzi migračních politik, včetně pomoci uprchlíkům a podpory bezpečnostní stabilizace a sociálně-ekonomického rozvoje zdrojových a tranzitních zemí migrace;

- migrantům, kteří vědomě nezvolí legální cestu do Evropské unie, nebo jsou k tomu donuceni vnějšími okolnostmi, zajistit přístup k mezinárodní ochraně nebo návrat do zemí původu za současného dodržování principu non-refoulement.⁴⁹

NELEGÁLNÍ MIGRACE

Nelegální migrace je chápána jako jeden ze zásadních problémů současných migračních procesů i v rámci ČR. Nelegální migraci je třeba vnímat nejen jako neoprávněný vstup na území České republiky, či jeho neoprávněné opuštění, ale také jako neoprávněný pobyt na území našeho státu nebo pobyt v rozporu s účelem, pro který bylo vydáno pobytové oprávnění. Nelegální migrace je extrémně dynamickou oblastí s malou možností odhadu vývoje, která vyžaduje flexibilní a důsledný přístup jak ve vztahu k potírání nelegální migrace, tak ve vztahu k návratům cizinců nelegálně pobývajících na našem území. Nelegální migrace je fenomén, který může v cílových zemích zásadním způsobem ohrozit vnitřní stabilitu a bezpečnostní situaci. Z toho důvodu jsou opatření v oblasti potírání nelegální migrace jedním ze zásadních témat řešených v rámci migrační politiky České republiky. Oblast nelegální migrace spadá do působnosti orgánů cizinecké

48 Migrace, online: <https://www.mvcr.cz/migrace/clanek/migrace-web-uvod-migrace.aspx> (cit. 17. 9. 2021).

49 Tamtéž. Citovaný princip non-refoulement je pro uprchlíky zárukou, že nebudou navraceni do země, kde jim hrozí pronásledování, dokud jejich status nebude řádně posouzen. Smluvní státy Ženevské úmluvy, mezi něž patří i Česká republika, musí tento princip dodržovat a nemohou se od něj odchýlit. Encyklopedie migrace. Non-refoulement, online: <https://www.encyclopediaofmigration.org/non-refoulement/> (cit. 17. 9. 2021).

policie České republiky (§ 163 a 164 zákona č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců na území České republiky, dále jen „zákon o pobytu cizinců“). Významnou roli též zaujímá při sledování nelegální migrace na území České republiky Analytické centrum pro ochranu státních hranic a migrace.⁵⁰

Za hlavní a efektivní nástroj v boji proti nelegální migraci je pokládána kontrolní činnost, která je prováděna ze strany jednotlivých orgánů státní správy. Jedná se o kontrolní činnost Policie České republiky (zejména kontroly ze strany orgánů cizinecké policie); Ministerstva práce a sociálních věcí, resp. Státního úřadu inspekce práce (zejména kontroly zaměřené na nelegální zaměstnávání a zprostředkovatelské Agentury práce); Ministerstva průmyslu a obchodu, resp. živnostenských úřadů a Ministerstva financí, resp. Celní správy České republiky (zejména kontroly zaměstnávání cizinců, kontroly v oblasti přeprav, skladování a prodeje tabákových výrobků a lihovin, kontroly v oblasti dozoru na vnitřním trhu a ochrany spotřebitele).

S nelegální migrací úzce souvisí protiprávní jednání. Trestně právní úprava České republiky obsahuje čtyři trestné činy, které úzce souvisí s nelegální migrací. Jedná se o trestné činy násilné překročení státní hranice podle § 339 zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, dále jen „trestní zákoník“, organizování a umožnění nedovoleného překročení státní hranice podle § 340 trestního zákoníku, napomáhání k neoprávněnému pobytu na území republiky podle § 341 trestního zákoníku a neoprávněné zaměstnávání cizinců podle § 342 trestního zákoníku.⁵¹

V souvislosti s porušením pobytočných povinností byla zřízena na území České republiky Zařízení pro zajištění cizinců (ZZC). Tato Zařízení slouží k zajištění osob, kterým bylo vydáno rozhodnutí o zajištění z důvodů uvedených v citovaném zákoně o pobytu cizinců, často v důsledku porušení „pobytočných povinností“ ve spojitosti s dalšími faktory. Tito cizinci by měli být navraceni do příslušné země původu nebo do jiné příslušné země podle pravidel EU (záleží na právním postavení konkrétní osoby), respektive dle tzv. návratové směrnice.⁵² V zařízení pro zajištění cizinců mohou být zajištěny pouze osoby ve věku nad 15 let. Pobyt dětí do 15 let věku v zařízeních pro zajištění cizinců je možný pouze za určitých podmínek. Zařízení pro zajištění cizinců jsou spravována Správou uprchlických zařízení Ministerstva vnitra.⁵³

50 Nelegální migrace v České republice, online: <https://www.mvcr.cz/migrace/clanek/nelegalni-migrace-v-ceske-republice.aspx> (cit. 17. 9. 2021).

51 Tamtéž.

52 TOŠNEROVÁ, Barbora: *Návratová směrnice – na cestě k restriktivní evropské migrační politice*, 23. 7. 2008, online: <https://migraceonline.cz/cz/e-knihovna/navratova-smernice-na-cestech-k-restriktivni-evropske-imigracni-politice> (cit. 10. 5. 2022). Směrnice o navracení neregulérních cizinců, jak uvádí B. Tošnerová, se stala novým opatřením společné imigrační politiky EU, které sjednocuje rozdílné přístupy v této oblasti v jednotlivých členských státech. V červnu 2008 ji schválila Rada EU a posléze i Evropský parlament.

53 Nelegální migrace v České republice, online: <https://www.mvcr.cz/migrace/clanek/nelegalni-migrace-v-ceske-republice.aspx> (cit. 17. 9. 2021).

NELEGÁLNÍ MIGRACE V ČR V ČÍSLECH

Pro zajímavost a srovnání bylo vybráno několik aktuálních vyhodnocení a číselných údajů vypovídajících o migračních procesech v ČR, a to z měsíční Zprávy o situaci v oblasti migrace ke dni 31. ledna 2018⁵⁴ a ze Zprávy o situaci v oblasti migrace a integrace cizinců na území České republiky v roce 2020, a to již v době pandemické krize.⁵⁵

Měsíční Zpráva o situaci v oblasti migrace v České republice ke dni 31. ledna 2018 uvádí: „Pokračující migrační vlna se i v lednu 2018 vyhybá České republice, na jejímž území jsou ve spojitosti s migrační krizí zjišťováni pouze jedinci či malé skupiny migrantů. ... V rámci tranzitní nelegální migrace bylo od počátku posílených opatření vyhlášených dne 17. června 2015 do konce sledovaného období zjištěno 3 989 osob. V období od 1. do 31. ledna 2018 bylo zjištěno 12 případů tranzitní nelegální migrace. Mezi zjištěné jedince patřili občané Nigérie (7), Afghánistánu (1), Albánie (1), Srbska (1), Gambie (1) a Kosova (1). K 7 zjištěním došlo v Ústeckém kraji, ke 3 v Plzeňském kraji, k 1 v Moravskoslezském kraji a k 1 v kraji Vysočina. Ve sledovaném období byly mezi příchozími zjištěny 3 ženy, ale žádné dítě do 15 let. 9 zjištěných osob mířilo do Německa, 1 osoba mířila do Francie, 1 do Rakouska a 1 do Srbska“.⁵⁶

Zpráva o situaci v oblasti migrace a integrace cizinců na území České republiky v roce 2020 uvádí: „Po masovém rozšíření viru SARS-CoV-2 a propuknutí globální pandemie onemocnění covid-19 došlo na jaře 2020 k bezprecedentnímu zastavení celosvětového pohybu osob. Většina zemí světa zavedla více či méně přísná omezení vstupu na svá území. EU postupovala koordinovaně a v březnu 2020 zavedla celoplošný zákaz vstupu do EU ze třetích zemí se stanovenými výjimkami. Tento zákaz byl následně opakovaně prodloužen. I v České republice (dále též „ČR“) došlo z důvodu pandemie k vyhlášení nouzového stavu dne 12. 3. 2020 a mezi opatřeními, která vláda ČR v této souvislosti přijala, bylo i dočasné uzavření státních hranic a zavedení zákazu vstupu cizinců na území ČR se stanovením výjimek pro vybrané kategorie osob, jejichž pobyt byl nezbytně nutný....

V roce 2020 nadále pokračoval trend rostoucího počtu cizinců na území ČR, a to i přes přísná opatření v oblasti pohybu osob. Od roku 2015 se jejich počet zvýšil o více než 180 tisíc, přičemž meziroční nárůst za rok 2020 byl dokonce vyšší než předchozí rok (6,5 %). K 31. 12. 2020 bylo evidováno celkem 634 790 cizinců s povoleným pobytem na území ČR. Podíl cizinců na celkové populaci stoupl meziročně o 0,3 procentních bodů a dosáhl tak 5,9 %. Složení státních příslušností dlouhodobě pobývajících cizinců na území ČR se téměř nezměnilo. Více než polovinu tvoří státní příslušníci Ukrajiny, Slovenska a Vietnamu. ... Kategorie, která zaznamenala nárůst, je oblast nelegální migrace. Meziročně došlo ke zvýšení o čtvrtinu, celkem bylo při nelegální migraci zjištěno přes 7 tisíc cizinců, což je od roku 2008 druhý nejvyšší počet. ... V roce 2020 bylo odhaleno při nelegální migraci na území ČR celkem 7 093 osob (meziroční nárůst o 24,9 %). Z uvedeného počtu bylo 448 osob zjištěno při nelegální migraci přes vnější

54 Měsíční zprávy o situaci v oblasti migrace, online: <https://www.mvcr.cz/migrace/clanek/mesicni-zpravy-o-situaci-v-oblasti-migrace.aspx> (cit. 17. 9. 2021).

55 Výroční zprávy o situaci v oblasti migrace a integrace, online: <https://www.mvcr.cz/migrace/clanek/vyrocní-zpravy-o-situaci-v-oblasti-migrace-a-integrace.aspx> (cit. 17. 9. 2021).

56 Měsíční zprávy, (cit. 17. 9. 2021).

schengenskou hranici ČR a 6 645 osob při nelegálním pobytu. Při nelegální migraci přes vnější schengenskou hranici bylo zadrženo nejvíce státních příslušníků Ukrajiny (211), Gruzie (58) a Ruska (43). Neregulární cestovní doklad na vnější schengenské hranici použilo 28 osob; nejčastěji občanů Albánie (10 osob). Při nelegálním pobytu bylo odhaleno nejvíce státních příslušníků Ukrajiny (3 242) a Moldavska (992), důvodem u těchto dvou státních příslušností byl především vstup na území ČR v rozporu s mimořádným opatřením Ministerstva zdravotnictví. Na třetím místě byli občané Vietnamu (231). Při nelegálním pobytu se prokázalo neregulárním cestovním dokladem 103 osob; nejčastěji občané Ukrajiny (44 osob) a Moldavska (24).⁵⁷

UPRCHLICTVÍ

Pojmem, který je v posledních letech výrazně i v ČR spojován s migrací, je též pojem uprchlictví. Uprchlík (také běželec) je chápán jako člověk, který nedobrovolně opustil své rodné území nebo stát, kde žil. Uprchlíky lze rozlišovat jako politické uprchlíky (utekli kvůli represivnímu režimu ve své zemi), nebo válečné uprchlíky (utekli kvůli válečné situaci ve svojí zemi). Podle čl. 1 A. odst. 2 Úmluvy o právním postavení uprchlíků je utečenec chápán jako člověk, kterému bylo přiznáno postavení utečence z důvodu opodstatněné obavy z pronásledování pro rasovou, národnostní nebo náboženskou příslušnost, pro příslušnost k určité sociální skupině nebo proto, že zastává určité politické názory, pro které se nechce nebo nemůže vrátit do státu, ve kterém má své státní občanství, nebo do státu svého posledního trvalého pobytu.⁵⁸

Ve vztahu k uprchlictví nabyla v české právu v roce 2000 účinnosti nová právní úprava – zákon o azylu, která zavádí pojem azylant, tedy cizinec, kterému byl udělen azyl, resp. byl mu přiznán status uprchlíka a získal ochranu hostitelského státu.⁵⁹ Zákon o azylu upravuje v České republice: podmínky vstupu a pobytu cizince, který projeví úmysl požádat Českou republiku o mezinárodní ochranu formou azylu nebo doplňkové ochrany na území České republiky, a pobyt azylanta nebo osoby požívající doplňkové ochrany na území ČR; řízení o udělení mezinárodní ochrany formou azylu nebo doplňkové ochrany a řízení o odnětí azylu nebo doplňkové ochrany; práva a povinnosti žadatele o udělení mezinárodní ochrany, azylanta a osoby požívající doplňkové ochrany na území; působnost Ministerstva vnitra, Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a Policie České republiky v této oblasti státní správy; státní integrační program a azylová zařízení.⁶⁰

Hlavní institucí v ČR, která se věnuje migrantům a uprchlíkům a jejich integraci do společnosti, je Ministerstvo vnitra České republiky. Ministerstvo vnitra vytváří národní politiku v péči o uprchlíky a spravuje uprchlické tábory. Za tímto účelem zřídilo

57 Výroční zprávy, (cit. 17. 9. 2021).

58 Informační centrum OSN v Praze, Dokumenty OSN, Úmluva o právním postavení uprchlíků, 1951, online: <https://www.osn.cz/wp-content/uploads/2015/03/uprchlici.pdf> (cit. 17. 9. 2021).

59 Zákon ze dne 11. listopadu 1999, č. 325 Sb., Zákon o azylu a o změně zákona č. 283/1991 Sb., o Policii České republiky, ve znění pozdějších předpisů, (zákon o azylu), online: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-325> (cit. 17. 9. 2021).

60 Tamtéž.

ministerstvo Odbor azylové a migrační politiky a Správu uprchlických zařízení. Nemalou roli hrají též v České republice neziskové organizace a také právní otázky uprchlictví. Neziskové organizace pomáhají uprchlíkům a azylantům zorientovat se v právech a povinnostech uprchlíka v ČR, a napomáhají tak k rychlejší integraci uprchlíků do společnosti. Ministerstvo vnitra také vydává pravidelně adresář organizací zabývajících se integrací cizinců.

ZÁVĚR

Politické změny po roce 1989 otevřely prostor svobodnému pohybu osob. V Československu a po roce 1993 v samostatné České republice se dotkly všech vrstev tehdejšího obyvatelstva včetně příslušníků národnostních menšin. Pro menšinové obyvatelstvo umožnil tento vývoj jejich další rozvoj, byl podnětem k novým aktivitám národnostních menšin, ale znamenal také otevření svobodného prostoru nemalým migračním přesunům.

Migrace zejména ekonomické a humanitární povahy zasáhla přirozeně proto i do postupné proměny národnostní skladby v ČR. Tuto proměnu ovlivňuje na území českého státu trvale žijící či dlouhodobě pobývající stále početnější skupina cizinců (cizích státních příslušníků). Významnými nástroji, které napomáhají v České republice k řešení menšinové a migrační oblasti, jsou příslušné legislativní normy, které jsou koncepčně a obsahově zakotveny v rámci společných politik Evropské unie a jejichž provádění vyplývá ze společných právních nástrojů Unie. Významným a důležitým kritériem úspěšnosti a pozitivním rysem české menšinové a migrační politiky je politická stabilita, relativně stabilní ekonomická situace, právní garance a korektnost ve vztahu vůči menšinám a cizincům a v neposlední řadě i vysoká míra bezpečnosti České republiky.

PRAMENY A LITERATURA

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

- Encyklopedie migrace. Non-refoulement, online: <https://www.encyclopediaofmigration.org/non-refoulement/> (cit. 17. 9. 2021).
- Informační centrum OSN v Praze, Dokumenty OSN, Úmluva o právním postavení uprchlíků, 1951, online: <https://www.osn.cz/wp-content/uploads/2015/03/uprchlici.pdf> (cit. 17. 9. 2021).
- Listina základních práv a svobod, online: <https://www.mkcr.cz/listina-zakladnich-prav-a-svobod-395.html> (cit. 17. 9. 2021).
- Měsíční zprávy o situaci v oblasti migrace, online: <https://www.mvcr.cz/migrace/clanek/mesicni-zpravy-o-situaci-v-oblasti-migrace.aspx> (cit. 17. 9. 2021).
- Migrace, online: <https://www.mvcr.cz/migrace/clanek/migrace-web-uvod-migrace.aspx> (cit. 17. 9. 2021).
- Národnostní menšiny, online: <https://www.vlada.cz/cz/pracovni-a-poradni-organy-vlady/rnm/mensiny/narodnostni-mensiny-15935/> (cit. 17. 9. 2021).
- Nelegální migrace v České republice, online: <https://www.mvcr.cz/migrace/clanek/nelegalni-migrace-v-ceske-republice.aspx> (cit. 17. 9. 2021).
- Obecně o migrační a azylové politice České republiky, online: <https://www.mvcr.cz/migrace/clanek/obecne-o-migracni-a-azylove-politice-ceske-republiky-obecne-o-migracni-a-azylove-politice-ceske-republiky.aspx> (cit. 17. 9. 2021).
- Odpor azylové a migrační politiky, online: <https://www.mvcr.cz/migrace/clanek/organizace-oamp.aspx> (cit. 17. 9. 2021).
- Romská občanská iniciativa, online: https://cs.wikipedia.org/wiki/Romská_občanská_iniciativa (cit. 17. 9. 2021).
- Statut Rady vlády pro národnostní menšiny, online: https://www.vlada.cz/assets/ppov/rnm/141120_iii_statut_rada_nm_zmena_listopad.pdf (cit. 17. 9. 2021).
- TOŠNEROVÁ, Barbora: *Návratová směrnice – na cestě k restriktivní evropské migrační politice*, 23. 7. 2008, online: <https://migraceonline.cz/cz/e-knihovna/navratova-smernice-na-cestech-k-restriktivni-evropske-imigracni-politice> (cit. 10. 5. 2022).
- Výroční zprávy o situaci v oblasti migrace a integrace, online: <https://www.mvcr.cz/migrace/clanek/vyrocnizpravy-o-situaci-v-oblasti-migrace-a-integrace.aspx> (cit. 17. 9. 2021).
- Zákon ze dne 10. července 2001, č. 273 Sb., Zákon o právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů, online: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2001-273> (cit. 17. 9. 2021).
- Zákon ze dne 11. listopadu 1999, č. 325 Sb., Zákon o azylu a o změně zákona č. 283/1991 Sb., o Policii České republiky, ve znění pozdějších předpisů, (zákon o azylu), online: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-325> (cit. 17. 9. 2021).

LITERATURA

- BEDNAŘÍK, Petr – KOVAŘÍK, David – MARŠÁLEK, Zdenko – NOSKOVÁ, Helena: *Menšiny kolem nás*, Praha 2020.
- BEDNAŘÍK, Petr – NOSKOVÁ, Helena – MARŠÁLEK, Zdenko (eds.): *Nucené migrace v českých zemích ve 20. století*, Praha 2018.
- ČAPKOVÁ, Kateřina – FRANKL, Michal: *Nejisté útočiště. Československo a uprchlíci před nacismem, 1933–1938*, Praha 2008.

- DRBOHLAV, Dušan a kol.: *Migrate a (i)migranti v Česku. Kdo jsme, odkud přicházíme, kam jdeme?*, 1. vydání, Praha 2010.
- HLAVIENKA, Lubomír: Stručná historie a současnost vietnamské menšiny v Československu a v České republice, in: HLAVIENKA, Lubomír – JANÁK, Dušan – KOLÁŘ, Ondřej, *Lidé z daleka. Vietnamci a Mongolové v českých zemích*, Opava 2020, 25–51.
- HLAVIENKA, Lubomír–KOLÁŘ, Ondřej: Německá menšina po roce 1945, in: KOLÁŘ, Ondřej – JANÁK, Dušan a kol.: *Polská a německá menšina ve Slezsku a na severní Moravě*, Opava 2019, 23–30.
- HRADEČNÝ, Pavel: *Řecká komunita v Československu. Její vznik a počáteční vývoj (1948–1954)*, Praha 2000.
- JANÁK, Dušan: Polská menšina na Těšínsku v letech 1945–2016, in: KOLÁŘ, Ondřej – JANÁK, Dušan a kol., *Polská a německá menšina ve Slezsku a na severní Moravě*, Opava 2019, 36–54.
- JANÁK, Dušan – OLÁH, Gábor: Teoretické souvislosti poznávání problematiky národnostních menšin, in: HLAVIENKA, Lubomír – JANÁK, Dušan – KOLÁŘ, Ondřej, *Lidé z daleka. Vietnamci a Mongolové v českých zemích*, Opava 2020, 5–19.
- NOSKOVÁ, Helena: *Návrat Čechů z Volyně. Naděje a skutečnost let 1945–1954*, Praha 1999.
- NOSKOVÁ, Helena: Slovenská národnostní menšina v České republice ve dvaceti letech svobody, in: NOSKOVÁ, Helena – BEDNAŘÍK, Petr a kol., *Identita národnostních menšin a integrace cizinců střední a východní Evropy ve dvaceti letech svobody*, Praha 2011, 57–70.
- NOSKOVÁ, Helena – VÁCHOVÁ, Jana: *Reemigrace Čechů a Slováků z Jugoslávie, Rumunska a Bulharska (1945–1954)*, Praha 2000.
- NOVÁ, Monika: Historie a současnost mongolské menšiny v Československu a v České republice, in: HLAVIENKA, Lubomír – JANÁK, Dušan – KOLÁŘ, Ondřej, *Lidé z daleka. Vietnamci a Mongolové v českých zemích*, Opava 2020, 53–97.
- NOVÁKOVÁ, Irena: Německá menšina po roce 1989, in: NOSKOVÁ, Helena – BEDNAŘÍK, Petr a kol., *Identita národnostních menšin a integrace cizinců střední a východní Evropy ve dvaceti letech svobody*, Praha 2011, 41–45.
- OLÁH, Gábor – JANÁK, Dušan ml.: Ukrajinci v české společnosti po roce 1989, in: KOLÁŘ, Ondřej – JANÁK, Dušan a kol., *Lidé z Východu. Ukrajinci v českých zemích od roku 1918*, Opava 2019, 34–45.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina: K některým problémům identity Romů v České republice: Střety mezi společnostmi s přežitky tradiční kultury a moderní společnosti, in: NOSKOVÁ, Helena – BEDNAŘÍK, Petr a kol., *Identita národnostních menšin a integrace cizinců střední a východní Evropy ve dvaceti letech svobody*, Praha 2011, 95–103.
- PETRÁŠ, René (ed.): *Aktuální problémy právního postavení menšin v České republice. Sborník příspěvků z odborného semináře Menšiny a právo v České republice*, Praha 2010.
- PETRÁŠ, René – PETRŮV, Helena – SCHEU, Harald Christian (eds.): *Menšiny a právo v České republice*, Praha 2009.
- ROŽŇÁK, Petr – KUBEČKA, Karel a kol.: *Země Visegrádu a migrace. Fenomén procesu migrace, integrace a reintegrace v kontextu bezpečnosti zemí V4*, Ostrava 2018.
- RYCHLÍK, Jan: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989*, Praha 2007.
- ŠRAJEROVÁ, Olga – SOKOLOVÁ, Gabriela – HERNOVÁ, Šárka: *Češi, Slováci a Poláci na Těšínsku a jejich vzájemné vztahy*, Opava 1997.
- VACULÍK, Jaroslav: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*, Brno 2002.

CHANGES IN THE NATIONAL STRUCTURE CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES AFTER 1989 IN THE CONTEXT OF MIGRATION PROCESSES

Radostaw Zenderowski

ABSTRACT

After 1989 a number of important changes took place in the ethnic structure of Central and Eastern Europe. Although, fortunately, the great impulse of the great wars was missing, the local armed conflicts which took place in the Balkans after 1991 and which are still taking place in the post-Soviet space (Ukraine) have significantly contributed and are still contributing to changes in the discussed matter (the issue of refugees). Furthermore, migration flows are on the increase, and they include not only migration (usually economically motivated) of Central and Eastern Europe residents within and outside the CEE region, but also migrants from outside the CEE settling in particular countries of the region. Moreover, the differences in the fertility rates of the various nations are widening.

The aim of this paper is to analyse the main ethno-demographic changes in the CEE region in the period of about 30 years since 1989 on the basis of available sources and statistical studies from individual countries in the region, as well as statistical data aggregated by international institutions (European Union, World Bank). Apart from data from censuses, which in CEE are generally accompanied by a lot of emotion, especially in relation to questions of nationality and religion, we also used aggregated data on migration from and to CEE countries, because the migration factor is an important component of analyses of changes in the ethno-demographic structure, and there are many indications that its role may increase in the future (this applies especially to the rapidly developing countries of the region, but also to the “civilisation-friendly” areas). The analyses refer in principle to the entire CEE region, but in selected aspects they especially concern the region of Central Europe (CE) in the sense of the territories of the Visegrad countries.

The article consists of five parts. In the first one, two key concepts, i.e., Central and Eastern Europe and Central Europe, which determine the spatial scope of analyses of ethno-demographic changes, are clarified. The second presents the main demographic trends in the CEE area. The third discusses key determinants of changes in the national (ethnic) structure in CEE. The fourth part traces the scale, dynamics and type of changes occurring in the ethnic structure of CEE countries. The last, fifth part refers to the role and significance of migration processes, with emphasis on migration to CEE countries in particular.

KEYWORDS:

Central and Eastern Europe, ethnic structure, migration

INTRODUCTION

Throughout almost its entire history, Central and Eastern Europe (CEE) has been a space of more or less dynamic ethno-demographic changes. Individual nations and ethnic groups not only significantly increased or decreased their numbers, but also experienced voluntary, but most often forced, resettlements, often losing contact with significant centres of their intellectual and spiritual culture. Nations sometimes changed status – subordinated nations and ethnic minorities became ruling nations, while ruling nations, as a result of dramatic turbulences and conflicts, fell to the rank and role of national minorities.

Also, after 1989 a number of important changes took place in the ethnic structure of Central and Eastern Europe. Although, fortunately, the great impulse of great wars was missing, the local armed conflicts that took place in the Balkans after 1991 and those that are still taking place in the post-Soviet space (Ukraine) have significantly contributed and are contributing to changes in this area. Moreover, the differences in the fertility rates of the various nations are widening. Furthermore, migration movements are intensifying, and they include not only migration of CEE residents within the region and outside of CEE, but also migrants from outside of CEE settling in particular countries of the region.

The aim of this paper is to analyse the main ethno-demographic changes in the CEE region in the period of about 30 years since 1989 on the basis of available sources and statistical studies from individual countries in the region, as well as statistical data aggregated by international institutions (European Union, World Bank). Apart from data from censuses, which in CEE are generally accompanied by a lot of emotions, especially in relation to questions of nationality and religion, we will use aggregated data on migration from and to CEE countries, because the migration factor is an important component of analyses of changes in the ethno-demographic structure, and there are many indications that its role may increase in the future (this applies especially to the rapidly developing countries of the region, but also to the “civilisation-friendly” areas). The analyses will concern in principle the whole CEE region, but in selected aspects we will refer especially to the region of Central Europe (CE), which is part of CEE.

The article consists of five parts. In the first one, two key concepts will be clarified, i.e., Central and Eastern Europe and Central Europe determining the spatial scope of analyses of ethno-demographic changes. The second part will present the main demographic trends in the CEE area. The third will discuss the key determinants of changes in the national (ethnic) structure in CEE. In the fourth part we will trace the scale, dynamics and type of changes occurring in the ethnic structure of CEE countries. In the last, fifth part, we will refer to the role and significance of migration processes, with an emphasis on migration to CEE countries and in particular to Central European countries.

CHARACTERISTICS OF THE RESEARCH AREA: CENTRAL AND EASTERN EUROPE VERSUS CENTRAL EUROPE

The notions of Central and Eastern Europe and Central Europe defining the territorial framework of our analyses are the subject of various controversies. Therefore, when using them, the scope of these terms should be clarified, included for the purposes of this study.

A significant contribution to definition and identification of the area defined as Central and Eastern Europe was made by Oskar Halecki, according to whom Central and Eastern Europe was the eastern part of Central Europe located between Sweden, Germany, Austria and Italy on the one hand, and Turkey and Russia on the other. Halecki included the German-speaking states of Germany, Austria, Switzerland and Liechtenstein into the area of Central-Western Europe (this name, unlike the one mentioned earlier, did not become popular in the literature).¹ An attempt to identify the countries of Central and Eastern Europe was also made by Robert Magocsi, who, unlike the above-mentioned O. Halecki, who strove to define the area, focused on the sub-regions of Central and Eastern Europe and the countries within them. And so, he distinguished the Northern, Alpine-Carpathian and Balkan zones. The first included Poland, Lithuania, Belarus, Ukraine, Moldova and the area of the former German Democratic Republic (GDR); the second included the Czech Republic, Slovakia, Austria, Hungary, Romania, Slovenia, part of Croatia, part of Serbia, and northern Italy; and the third included southern Croatia, southern Serbia, Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Macedonia, Bulgaria, Albania, Greece and the European part of Turkey.² The East Central European Center at Columbia University in New York proposes an equally broad definition of the Central and Eastern European area. According to its researchers, this is the area between Germany and Russia and between the Baltic Sea and the Aegean Sea. It includes the following countries in this area: Albania, Austria, Belarus, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Croatia, the Czech Republic, Estonia, Slovakia, Slovenia, Hungary, Lithuania, Latvia, Macedonia, Moldova, Montenegro, Poland, Romania, Serbia and Ukraine.³ By comparison, the Central Europe Institute in Paris considers the area to be between Russia and Germany and

1 HALECKI, Oskar: *Borderlands of Western Civilization. A History of East Central Europe*, New York 1952.

2 MAGOCSI, Robert: *Historical Atlas of East-Central Europe*, Seattle 1993.

3 Columbia University, East Central European Center, online: <http://www.columbia.edu/cu/ece/about/mission.html> (downloaded 18. 5. 2022).

between the Baltic Sea region and the Balkan area.⁴ Jerzy Kłoczowski (the late director of the Lublin-based Institute for Central and Eastern Europe), on the other hand, referring to the commonality of historical experience, believes that the area currently encompasses Poland, Lithuania, Belarus, Ukraine, the Czech Republic, Slovakia, Hungary, Croatia and a large part of Romania.⁵ A concept similar to Kłoczowski's proposal is presented by the Hungarian historian Jenő Szűcs. He believes that Central and Eastern Europe is the space between Western Europe, whose borders are the Elbe and Leitha Rivers, and Russia, shaped mainly by Western cultural patterns. Szűcs determines the borders of Central and Eastern Europe based on two criteria. The first is an economic and political criterion – the western border of CEE running along the Elbe and the Leitha – the former *limes Carolinus*, then the line of economic dualism, and later the “Iron Curtain”. The second criterion – cultural-religious – marks the eastern border of CEE based on the network of dioceses, the extent of Romanesque and Gothic styles, or ideas of the Renaissance and Reformation, based on lists of free cities, corporate privileges, political systems in individual states, and many other structural features difficult to be represented visually. Thus, the region understood by these criteria includes: Poland, Lithuania, Latvia, western Belarus and western Ukraine; eastern Germany, eastern Austria; the Czech Republic, Slovakia, Hungary, parts of Romania (especially Transylvania, Banat and Maramureş); northern Serbia (Vojvodina), Croatia and Slovenia.⁶ It is worth recalling and sharing the concluding position of Marek Pietraś, who notes that in attempts to define the area of Central and Eastern Europe it is quite common to agree that it is the territory between Germany and Russia and Turkey and Sweden (without Finland and Greece).⁷

While the term Central and Eastern Europe is essentially axiologically neutral and has a predominantly Polish origin,⁸ the term Central Europe is associated with a specific canon of values and civilisational and cultural characteristics. An important stage in the process of defining this phenomenon occurred in the 1970s, when numerous discussions were initiated on the meaning of Central Europe, in which politicians, scientists (mainly geographers, historians, political scientists, sociologists, anthropologists) as well as people of culture and art, mainly writers, participated and still participate. In the 1980s and 1990s, Central Europe, positioned in a way as a counter balance to Eastern Europe, became an ennobling term, intended to remind us that especially countries such as Poland, Czechoslovakia (mainly the Czech Republic – at that time still a constituent part of the Czechoslovak state) and Hungary were culturally and civilisation-wise part

4 Centre D'Étude de L'Europe Mediane [Center for the Study of Central Europe], online: <http://www.ceem.fr> (downloaded 18. 5. 2022).

5 KŁOCZOWSKI, Jerzy: Introduction, in: KŁOCZOWSKI, Jerzy (ed.), *Historia Europy Środkowo-Wschodniej* [History of Central and Eastern Europe], Lublin 2000.

6 SZŰCS, Jenő: *Trzy Europy* [Three Europes], Lublin 1995, 29.

7 PIETRAŚ, Marek: Europa Środkowo-Wschodnia w strukturze ładu międzynarodowego [Central and Eastern Europe in the structure of international order], in: CHAŁUPCZAK, Henryk – PIETRAŚ, Marek – TOSIEK, Piotr (eds.), *Europa Środkowo – Wschodnia w procesach transformacji i integracji* [Central and Eastern Europe in the processes of transformation and integration]. *Wymiar polityczny* [Political dimension], Zamość 2010, 11.

8 More information: ZENDEROWSKI, Radosław – JANÁK, Dušan: Does the name matter? Central Europe and Central-Eastern Europe in different variations and configurations. A comparative analysis of the Polish and Czech discourses, in: *Politeja*, 15, 2018, 6, 231–257.

of the culture of the Latin West.⁹ The nations of Central Europe, in contrast in particular to the former Soviet Union and the Balkans, which were plagued by armed conflicts, socio-economic collapse and political instability, were to be distinguished by political stability, the absence of armed conflicts, and reform efforts aimed at modernising and raising the standard of living of their inhabitants.¹⁰ From the perspective of the 30 years since the changes in 1989, it can be concluded that this exclusive category, with time, began to include also those countries which in 2004–2009 joined the European Union, and thus the terms “new Union” and “Central Europe” have become somewhat identical. In the following analyses, the term Central Europe will be used in a narrow sense – with reference to the Visegrad Group countries (Poland, the Czech Republic, Slovakia, Hungary), while in a broad sense to the Visegrad Group countries, the so-called Baltic states (Lithuania, Latvia, Estonia), Slovenia, Croatia, Romania and Bulgaria.

CENTRAL AND EASTERN EUROPE - DEMOGRAPHIC TRENDS

The demographic changes taking place in CEE have to be considered against a broader background by comparing them to the demographic situation in Western Europe. In 30 years (1989–2019) the demographic potential of CEE has decreased by as much as 9.27% and is now less than 180 million, while the demographic stock of Western Europe, also thanks to “transfers” from CEE, has increased by 13.13% and is now more than 420 million, almost two and a half times the size of CEE.

Within the CEE region, the Visegrad countries stand out with a slight -0.34% decrease in population, which, if we exclude Hungary with its decrease of -6.78%, would turn into an increase in population, mainly due to the Czech Republic and Slovakia. On the other hand, the demographic situation is almost dramatic in the other countries of the region, regardless of whether they belong to the EU (-17.52%) or not (-12.51%).

9 KUNDERA, Milan: Zachód porwany albo tragedia Europy Środkowej [The West Hijacked or the Tragedy of Central Europe], in: *Zeszyty Literackie*, 1984, 5, 3–20.

10 ZENDEROWSKI, Radosław: Europa Środkowa jako „ucieczka przed Wschodem” czy „pomost” między Wschodem i Zachodem? [Central Europe as an “escape from the East” or a “bridge” between East and West?], in: ZENDEROWSKI, Radosław (ed.), *Europa Środkowa: wspólnota czy zbiorowość?* [Central Europe: community or collectivity?], Wrocław – Warszawa – Kraków 2004, 36–48.

TABLE 1 POPULATION CHANGES IN THE COUNTRIES OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE BETWEEN 1989 AND 2019

Country	POPULATION ⁽¹⁾				1989 vs 2019	1989 vs 2019 (%)
	1989	2000	2010	2019		
Visegrad Group						
Czechia	10,361,068	10,255,063	10,474,410	10,671,870	310,802	3.00
Poland	37,961,529	38,258,629	38,042,794	37,965,475	3,946	0.01
Slovakia	5,275,942	5,388,720	5,391,428	5,454,147	178,205	3.38
Hungary	10,481,719	10,210,971	10,000,023	9,771,141	-710,578	-6.78
Total	64,080,258	64,113,383	63,908,655	63,862,633	-217,625	-0.34
Other CEE countries belonging to the European Union						
Bulgaria	8,876,972	8,170,172	7,395,599	6,975,761	-1,901,211	-21.42
Croatia	4,767,260	4,468,302	4,295,427	4,065,253	-702,007	-14.73
Estonia	1,568,131	1,396,985	1,331,475	1,326,898	-241,233	-15.38
Lithuania	3,684,255	3,499,536	3,097,282	2,794,137	-890,118	-24.16
Latvia	2,666,955	2,367,550	2,097,555	1,913,822	-753,133	-28.24
Romania	23,161,458	22,442,971	20,246,871	19,371,648	-3,789,810	-16.36
Slovenia	1,996,351	1,988,925	2,048,583	2,088,385	92,034	4.61
Total	46,721,382	44,334,441	40,512,792	38,535,904	-8,185,478	-17.52
Other non-EU CEE countries						
Belarus	10,170,000	9,979,610	9,490,583	9,417,849	-752,151	-7.40
Moldova ⁽²⁾	2,957,047	2,923,783	2,861,487	2,663,251	-293,796	-9.94
Ukraine	51,773,000	49,176,500	45,870,741	44,386,203	-7,386,797	-14.27
Serbia (without Kosovo)	7,581,000	7,516,346	7,291,436	6,945,235	-635,765	-8.39
Montenegro	606,571	604,950	619,428	622,028	15,457	2.55
Macedonia (North)	1,996,863	2,034,823	2,070,737	2,083,458	86,595	4.34
Bosnia and Herzegovina	4,507,819	3,751,176	3,705,478	3,300,998	-1,206,821	-26.77
Albania	3,227,943	3,089,027	2,913,021	2,854,191	-373,752	-11.58
Kosovo	1,827,000	1,700,000	1,775,680	1,788,878	-38,122	-2.09
Total	84,647,243	80,776,215	76,598,591	74,062,091	-10,585,152	-12.51
Total (CEE)	195,448,883	189,224,039	181,020,038	176,460,628	-18,988,255	-9.27

⁽¹⁾ data based on World Bank: <https://data.worldbank.org/>

⁽²⁾ data since 1998 do not include Transnistria and the city of Bendery.

⁽²⁾ data refers to the category “resident population”, while for the category “usual resident population” it is only 2,686,064.

TABLE 2

POPULATION CHANGES IN SELECTED WESTERN EUROPEAN COUNTRIES BETWEEN 1989 AND 2019

Country	POPULATION ⁽¹⁾				1989-1991 vs 2019	1989-1991 vs 2019 (%)
	1989	2000	2010	2019		
Scandinavia +						
Denmark	5,132,594	5,339,616	5,547,683	5,814,422	681,828	13.28
Norway	4,226,901	4,490,967	4,889,252	5,347,896	1,120,995	26.52
Sweden	8,492,964	8,872,109	9,378,126	10,278,887	1,785,923	21.03
Finland	4,964,371	5,176,209	5,363,352	5,521,606	557,235	11.22
Total	22,816,830	23,878,901	25,178,413	26,962,811	4,145,981	18.17
Central and Western Europe						
Germany	78,751,283	82,211,508	81,776,930	83,092,962	4,341,679	5.51
Austria	7,619,567	8,011,566	8,363,404	8,879,920	1,260,353	16.54
Switzerland	6,646,912	7,184,250	7,824,909	8,575,280	1,928,368	29.01
Liechtenstein	28,449	33,184	35,996	38,020	9,571	33.64
Total	93,046,211	97,440,508	98,001,239	100,586,182	7,539,971	8.10
Romanesque / Mediterranean Europe						
France	57,940,199	60,912,500	65,027,505	67,248,926	9,308,727	16.07
Spain	38,827,764	40,567,864	46,576,897	47,133,521	8,305,757	21.39
Portugal	10,005,000	10,289,898	10,573,100	10,286,263	281,263	2.81
Italy	56,671,781	56,942,108	59,277,417	59,729,081	3,057,300	5.39
Greece	10,089,498	10,805,808	11,121,341	10,721,582	632,084	6.26
Cyprus	751,043	943,288	1,112,617	1,198,574	447,531	59.59
Malta	350,722	390,087	414,508	504,062	153,340	43.72
Total	174,636,007	180,851,553	194,103,385	196,822,009	22,186,002	22.18
Benelux						
Belgium	9,937,697	10,251,250	10,895,586	11,488,980	1,551,283	15.61
Netherlands	14,848,907	15,925,513	16,615,394	17,344,874	2,495,967	16.81
Luxembourg	377,100	436,300	506,953	620,001	242,901	64.41
Total	25,163,704	26,613,063	28,017,933	29,453,855	4,290,151	17.05
European islands						
Great Britain	57,076,711	58,892,514	62,766,365	66,836,327	9,759,616	17.10
Ireland	3,511,009	3,805,174	4,560,155	4,934,340	1,423,331	40.54
Iceland	252,852	281,205	318,041	360,563	107,711	42.60
Total	60,840,572	62,978,893	67,644,561	72,131,230	11,290,658	18.56
Total (WE)	376,503,324	391,762,918	412,945,531	425,956,087	49,452,763	13.13

⁽¹⁾ data based on World Bank: <https://data.worldbank.org/>

CHANGES IN THE NATIONALITY STRUCTURE OF CEE: DETERMINANTS

In the early 1990s, the process of deconstruction or disintegration of multinational federations (USSR, Czechoslovakia, Yugoslavia) and numerous cross-border migrations after the fall of the Iron Curtain began. Central and Eastern Europe after 1989 is furthermore an astonishing example of state-building processes occurring in a short period of time. In 1989, there were only 8 states in Central and Eastern Europe (excluding Greece, Turkey, Austria, West Germany and Finland). In 2008, after the declaration of independence by the government in Pristina (Kosovo), the 20th state was created (under certain conditions the de facto independent, but internationally unrecognised Transnistria can also be included in this list). This means that in less than 20 years, as many as 12 new states have emerged in the CEE.

The consequence of the creation of new states are numerous population movements (vide ethnic cleansing in Bosnia and Herzegovina, Kosovo, Croatia, but also mass migrations of the German population from the post-Soviet states and CEE countries to Germany) and efforts to unify the ethnic structure undertaken by individual governments, which have the appearance of an assimilation policy (vide Latvia, Estonia). It should be remembered that in several cases (Slovakia, Slovenia, Croatia, [North] Macedonia, Kosovo, Bosnia and Herzegovina, Belarus, Ukraine) there is no previous tradition of statehood in the sense of having a separate state (apart from episodic moments), and in the case of a few more countries (Lithuania, Latvia, Estonia) there is a short experience of separate statehood from the interwar period.

The demographic potential of different national groups has changed over time as a result of various factors, such as: (a) increase/decrease of the birth rate, (b) demographic losses caused by armed conflicts (above all two world wars, wars in the former Yugoslavia), (c) voluntary (mainly to Western Europe and North America) and (more often) forced migrations within the region and outside the region of Central and Eastern Europe (mainly to Germany, Austria, Russia, Turkey), (d) assimilation and (less often) national dissimulation. The above-mentioned causes and circumstances of the demographic changes are correlated with the frequent, unprecedented in the world, changes of political borders and the emergence/decline of states.¹¹

Today, economic migration is by far the most important factor of demographic change in CEE. It is estimated that since 2004 the population of the “new” EU countries has shrunk by 2.1 million people. It has been calculated that for sixteen years, 80.4 million citizens of the CEE have been moving to the EU-15 in search of a better future. By comparison, the percentage of citizens who left the “old” EU to join the “new” EU was only 0.51% of the total population of the EU 15. Thanks to mass migration, the population of the old Union, which is more numerous – an average of 425 million between 2004 and 2019 – gained an average of 1.26% of additional inhabitants during the period

11 ŠATAVA, Leoš: *Národnostní menšiny v Evropě [National minorities in Europe]*. *Encyklopedická příručka [Encyclopaedic guide]*, Praha 1994, 12–13, 211; EBERHARDT, Piotr: *Między Rosją a Niemcami [Between Russia and Germany]*. *Przemiany narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku [Nationality transformations in Central and Eastern Europe in the 20th century]*, Warsaw 1996, 361.

in question. This amounts to over 5.3 million per year (see figure below). It is estimated that since 2004, each inhabitant of the old Union has gained an average of EUR 618 *per capita* due to the migration of EU-13 citizens to the EU-15. The biggest gainers are Luxembourgers (EUR 2.42k *per capita*), Austrians (EUR 1.58k), Germans (EUR 0.9k) and the British (EUR 0.8k).¹²

THE SCALE, DYNAMICS AND TYPE OF CHANGES IN THE NATIONALITY STRUCTURE OF CEE

Referring to the changes in the ethnic structure of the Central and Eastern European countries, it should be noted that over the two decades (1991–2011), in the case of as many as **nine** titular/majority **nations** there was a decrease in the percentage of people declaring belonging to these nations in each country. In the case of Hungarians (-14.3 p.p.), Albanians (-15.3 p.p.), Czechs (-17.5 p.p.) and Bulgarians (-8.4 p.p.), this is mainly due to the significant number of people refusing to answer (2011 census) the nationality question (9.5%, 14%, 26.0%, 10% respectively). The reasons why so many people refuse to answer the question about their national identity should be the subject of separate anal. For **eleven nations**, on the other hand, there was **an increase in the percentage** of people declaring that they belong to a majority/titular nation (Serbs: +15.8 p.p., Kosovo Albanians: +11.6 p.p., Croats: +12.3 p.p., Latvians: +10.1 p.p., Moldovans: +9.2 p.p.).

The analysis of statistical summaries produced on the basis of censuses leads to several important conclusions relating to ethno-demographic changes after 1989.

Of the **twenty states** in the CEE region, **less than 1/6 are relatively ethnically homogeneous** in the sense that the titular nation comprises more than 90% of the population. In the early 1990s there were three states (Poland, Hungary, Albania), in 2001–2002 – three states (Poland, Hungary, Czech Republic), in 2011 – also three countries (Poland, Croatia, Kosovo). Thus, the only country that has remained ethnically homogeneous (in the light of statistical results) for almost three decades is Poland.

For eight countries, the titular nation was less than 80% of the population of the country in 2011 (Latvia, Estonia, Moldova, Bulgaria, Montenegro, Czech Republic, Bosnia and Herzegovina).¹³ In the case of Latvia and Estonia, the percentage is less than 70%, in Moldova less than 60% and in Montenegro less than 50%. In the case of Bosnia and Herzegovina, it is a majority (but not titular) nation. The latest census result in the Czech Republic should be treated with caution due to the fact that as many as 1/4 of the respondents refused to state their nationality. According to the 2000–2002 censuses, there were seven countries (Latvia, Estonia, Montenegro, Ukraine, Moldova, Macedonia [North], Bosnia and Herzegovina). The statistics include Bosnia and Herzegovina, although it should be noted that in this case it is difficult to speak about the titular nation

12 KUTWA, Krzysztof: *Wielki Exodus Europy Środkowo-Wschodniej [The Great Exodus of Central and Eastern Europe]*, online: <https://www.obserwatorfinansowy.pl/bez-kategorii/rotator/wielki-exodus-europy-srodkowo-wschodniej> (downloaded 19. 9. 2021).

13 There was no census in 2011 in Macedonia, where about two-thirds of the population are Macedonians.

– Bosniaks (Muslims), since the constitution of this country mentions three constituent nations, but the increasing demographic predominance of Bosniaks (50.1%, 2013) is not without significance. This compares to as many as eleven countries in the region in the early 1990s (Belarus, Ukraine, Moldova, Lithuania, Latvia, Estonia, Croatia, Serbia, Macedonia [North], Bosnia and Herzegovina, Kosovo). This means that the number of multi-ethnic states has clearly decreased.

In the case of five countries, one or more national (ethnic) minorities each comprise at least 15% of the country's population. This is the case in: Latvia (Russians 29.6%, 2011), Montenegro (Serbs 28.8%, 2011), Estonia (Russians 24.8%, 2011), Northern Macedonia (Albanians 25.2%, 2002), Ukraine (Russians 17.3%, 2001). A specific case is Bosnia and Herzegovina, which formally consists of three constituent peoples, but where, given demographic trends, it may soon turn out that Serbs (30.8%, 2013) and Croats (15.4%, 2013) may be relegated to minority status. The size of the minority group in question is important, insofar as it often happens in such situations that the minority in question usurps the status of a state nation, not being satisfied with the simple status of a national minority.

Seven countries have relatively high proportions of two or three national (ethnic) minorities. We are referring to such states as: Bulgaria (Turks – 8%, Gypsies – 4.4%; 2011), Belarus (Russians 8.3%, Poles 3.1% ; 2009), Moldova, without Transnistria (Romanians – 6.9%, Ukrainians – 6.5%, Gagauz – 4.4% ; 2014), Lithuania (Poles – 6.6%, Russians 5.8%; 2011), Romania (Hungarians 6.1%, Gypsies 3.1%; 2011), Montenegro (Serbs – 28.8%, Bosniaks – 8.7%, Albanians – 4.9%; 2011) and North Macedonia (Albanians 25.2%, Turks 3.9%; 2002).

TABLE 3

PERCENTAGE OF MEMBERS OF THE THREE LARGEST NATIONAL
AND ETHNIC MINORITIES IN INDIVIDUAL CEE COUNTRIES IN
THE 20TH-21ST CENTURIES

	1992	2002	2011
Poland	Germans 0.9% Ukrainians 0.7% Belarusians 0.5%	Silesians 0.5% Germans 0.4% Belarusians, Ukrainians 0.1% each	Silesians 2.2% Kashubians 0.6% Germans 0.4%
Hungary	1990 Gypsies 1.4% Germans 0.3% Slovaks, Croats, Romanians 0.1% each	2001 Gypsies 1.8% Germans 0.6% Slovaks, Croats 0.2% each	2011 Gypsies 3.1% Germans 1.3% Slovaks, Romanians 0.3% each
Romania	1992 Hungarians 7.1% Gypsies 1.8% Germans 0.5%	2002 Hungarians 6.6% Gypsies 2.5% Germans, Ukrainians 0.2% each	2011 Hungarians 6.1% Gypsies 3.1% Ukrainians 0.3%
Bulgaria	1989 Turks 8.5% Gypsies 2.6% Macedonians 2.5%	2001 Turks 9.4% Gypsies 4.7%	2011 Turks 8% Gypsies 4.4%
Albania	1989 Greeks 1.9% Macedonians 0.2%	2001	2011 Greeks 0.9% Aromanians, Gypsies 0.3% each Macedonians 0.2%
Czechia	1991 Moravians 13.2% Slovaks 3.1% Poles 0.6%	2001 Moravians 3.7% Slovaks 1.9% Poles 0.5%	2011 Moravians 4.9% Slovaks 1.4% Ukrainians 0.5%
Slovakia	1991 Hungarians 10.8% Gypsies 1.4% Czechs 1.0%	2001 Hungarians 9.7% Gypsies 1.7% Czechs 0.8%	2011 Hungarians 8.5% Gypsies 2.0% Czechs, Ruthenians 0.6% each
Belarus	1989 Russians 13.2% Poles 4.1% Ukrainians 2.9%	1999 Russians 11.4% Poles 3.9% Ukrainians 2.4%	2009 Russians 8.3% Poles 3.1% Ukrainians 1.7%
Ukraine	1989 Russians 22.1% Belarusians 0.9% Moldovans 0.6%	2001 Russians 17.3% Belarusians 0.6% Moldovans 0.5%	2013
Moldova	1989 Ukrainians 13.8% Russians 13.0% Bulgarians 2.0%	2004 Ukrainians 8.4% Russians 6.0% Gagauz 4.4%	2014 Romanians 6.9% Ukrainians 6.5% Gagauz 4.4%

	1989	2001	2011
Lithuania	Russians 9.4% Poles 7.0% Belarusians 1.7%	Poles 6.7% Russians 6.3% Belarusians 1.2%	Poles 6.6% Russians 5.8% Belarusians 1.2%
	1989	2000	2011
Latvia	Russians 34.0% Belarusians 4.5% Ukrainians 3.4%	Russians 29.6% Belarusians 4.1% Ukrainians 2.7%	Russians 26.9% Belarusians 3.3% Ukrainians, Poles 2.2% each
	1989	2000	2011
Estonia	Russians 30.3% Ukrainians 3.1% Belarusians 1.8%	Russians 25.6% Ukrainians 2.1% Belarusians 1.3%	Russians 24.8% Ukrainians 1.7% Belarusians 1.0%
	1991	2002	2011
Slovenia	Croats 2.8% Serbs 2.4% Muslims 1.4%	Serbs 2.0% Croats 1.8% Muslims 0.5%	---
	1991	2001	2011
Croatia	Serbs 12.2% Yugoslavs 2.2% Muslims 0.9%	Serbs 4.5% Bosniaks 0.5% Hungarians, Italians 0.4% each	Serbs 4.4% Bosniaks 0.7% Italians, Gypsies, Albanians 0.4% each
	1991	2002	2011
Serbia	Albanians 16.5% Yugoslavs 3.4% Hungarians 3.3% Muslims (Bosniaks) 3.2%	Hungarians 3.9% Muslims (Bosniaks) 2.1% Gypsies 1.4%	Hungarians 3.5% Gypsies 2.1% Bosniaks 2.0%
	1991	2002	2011
(North) Macedonia	Albanians 21.0% Turks 4.8% Muslims (Bosniaks) 2.5%	Albanians 25.2% Turks 3.9% Roma 2.7%	---
	1991	2000	2013
Bosnia and Herzegovina	Serbs 31.2% Croats 17.2%	Serbs 37.1% Croats 14.3%	Serbs 30.8% Croats 15.4% Others 2.7%
	-----	2003	2011
Montenegro		Serbs 32.0% Bosniaks 7.8% Albanians 5.0%	Serbs 28.8% Bosniaks 8.7% Albanians 4.9%
	1981	1991	2011
Kosovo	Serbs 13.2% Muslims 3.7% Gypsies 2.2%	Serbs 9.9% Muslims 3.4% Gypsies 2.3%	Bosniaks 1.6% Serbs 1.5% Turks 1.1%

Source: own compilation based on census results from individual countries (see bibliography for full list).
Published in: ZENDEROWSKI, Radosław – PIENKOWSKI, Jakub: *Etniczność i religia w Europie Środkowo-Wschodniej* [Ethnicity and religion in Central and Eastern Europe]. *Ujęcie statystyczne* [A statistical approach] 1989–2019, Warsaw 2020, 40–42.

It should be noted that in the case of the former multinational federations (notably Yugoslavia – Serbia and the Soviet Union – Russia), the demographically and politically dominant nation has clearly left its ethnic imprint on the remaining (former) republics.

This observation applies especially to **Russians**. Moscow during the USSR period pursued a policy of encouraging the migration of Russians to neighbouring republics, with the result that all European (and non-European) republics of the former USSR have a sizeable Russian minority. In order, these are: Latvia – 26.9% (2011), Estonia – 24.8% (2011), Ukraine – 17.3% (2001), Belarus – 8.3% (2009), Lithuania – 5.8% (2011), Moldova – 4.0% (2014). In addition, Russians represent 30.4% (2004) of the population of the internationally unrecognised Transnistrian Moldovan Republic.

The case of the number of **Serbs** is more complex, as their settlement in other states of the region is the result of longer historical processes, going beyond the 19th/20th centuries and initiated by *the exodus* of the Serbian population from the areas occupied by Turkey starting from the 14th century. The number of Serbs in the former Yugoslav republics is significant in Bosnia and Herzegovina (mainly Republika Srpska [Serb Republic]) – 30.8% (2013) and in Montenegro – 28.8% (2011). In the other republics, this number is no longer high due to, among other things, recent ethnic cleansing, and it shows a decreasing trend (Croatia – 4.4% in 2011 against 12.2% in 1991; Kosovo – 1.5% in 2011 against 9.9% in 1991). In addition: Slovenia – 2.0% (2002), Macedonia (North) – 1.8% (2002). Small Serb population groups also live in Romania (Banat) and Bulgaria (border areas).

In the case of Czechoslovakia, the percentage of **Czechs** in Slovakia is negligible, while the percentage of Slovaks in the Czech Republic is much higher, although not exceeding 2%, which would somehow contradict the principle applied in the case of Russians and Serbs. Unlike Russians and Serbs, a significant proportion of Slovaks living in the Czech Republic assimilate to the Czech nation in the first or second generation and declare Czech national identity in censuses. Slovaks are also fairly evenly dispersed throughout the territory of the Czech Republic.

It is also worth noting the dispersion of the second largest Slavic nation in CEE (after Russians), namely **Ukrainians**. They account for 6.5% of the population in Moldova (2014), 3.5% in the Kaliningrad region (2010), 2.2% in Latvia (2011), 1.7% in Belarus (2009) and Estonia (2011), 0.5% in the Czech Republic (2011), 0.3% in Romania (2011). In Poland and Slovakia, they represent 0.1% of the population each (as a national minority). In addition, Ukrainians represent 28.8% (2004) of the population of the separatist Transnistria. The actual percentage of Ukrainian population especially in Poland and the Czech Republic is much higher due to mass labour immigration. However, they are not officially counted as a national minority.

Poles and Hungarians who are minorities in neighbouring countries are a separate case. In both cases, we are dealing with the consequences of several centuries of the existence of large territorial monarchies, whose state traditions are an integral part of the Polish and Hungarian national identity. The Polish and Hungarian states had existed continuously since the 10th century, with Hungary losing its sovereignty in the first half of the 16th century and Poland only two and a half centuries later – at the end of the 18th century. The Hungarians regained their sovereignty, partially, at the beginning of the second half of the 19th century as a result of the *Aussgleich* – the division of the

Habsburg Monarchy into two united parts, while Poland regained its independence half a century later (1918). In both cases **the titular nation in the 18th and 19th centuries was around 50%** or even below this threshold.¹⁴ As a result of the strong influence of both ethnoses on the neighbouring ethnoses, they left a distinct mark on the culture and economy of the neighbouring countries.

As a result of the Treaty of Trianon (1920), which was extremely unfavourable to Hungary, and in which Hungary lost 2/3 of its territory, as many as 1/3 of Hungarians remained outside the new borders of “impoverished” Hungary, in all neighbouring countries. In the case of Poland, the loss of the so-called Kresy Wschodnie [Eastern Borderlands] after World War II as a result of the establishment of new borders in Yalta was crucial. However, unlike the Hungarians, who in the vast majority of cases remained outside the borders of their mother country, the majority of the Polish population chose to emigrate westwards, to the so-called Ziemie Odzyskane [Regained Territories].

Poles are a significant minority especially in Lithuania (6.6%, 2011), Belarus (3.1%, 2009) and Latvia (2.2%, 2011). There are also concentrations of Poles in the Czech Republic – mainly in Zaolzie (0.4%, 2011), in the separatist Transnistria (0.3%, 2004), in Kaliningrad Oblast (0.3%, 2010 – but they are settlers from the Soviet times and not remnants of the First or Second Polish Republic), and in Ukraine, where they constitute 0.3% of the population (2001).

Significant percentages of persons of Hungarian nationality in neighbouring countries can be noted in: Slovakia (8.5%, 2011), Romania (6.1%, 2011), Serbia (3.5%, 2011; on the scale of the autonomous province of Vojvodina – 13%, 2011). In Croatia (2011), Slovenia (2002) and Ukraine (2001) they represent 0.3% of the population each, while in the Czech Republic – 0.1% (2011).

In relation to the Balkans, attention should also be paid to the **Turks**, who are remnants from the period of political and economic domination of the Ottoman Empire. Today, Turks are a minority in such countries as Bulgaria (8.0%, 2011), Macedonia (North) – 3.9% (2002), Kosovo (1.1%, 2011), Romania (0.1%, 2011). The number of Turks in Bosnia and Herzegovina is difficult to estimate. In Moldova, on the other hand, the Gagauz, who are of Turkish ethnicity, represent as much as 4.4% of the population (mainly in the southern part of the country).

In the vast majority of countries inhabited by **Gypsies (Roma)** and **Muslims** (sometimes declaring themselves as nationalities), **the proportion of one and the other is steadily increasing**, which leads or may in the near future lead to ethnic or ethno-religious conflicts of varying degrees of intensity.

With regard to **Gypsies (Roma)** – an increase in the percentage of the population declaring this ethnicity is evident in the case of: Slovakia (1.4% – 1991; 2.0% – 2011), Romania (1.8% – 1992; 3.1% – 2011); Serbia (1.2% – 1991; 2.1% – 2011), Montenegro (0.4% – 2003; 1% – 2011). In the case of the Czech Republic and Hungary, a relatively high proportion of the Gypsy population is known, but is nevertheless not reported accurately enough in censuses. It is estimated to be around 2.5% of the population in the case of the Czech Republic, and up to 5-6% in the case of Hungary. The basic problem with the countability of the Roma is that they often avoid census interviewers and if they

14 VELIKONJA, Mitja: Slovenian and Polish Religio-National Mythologies: A Comparative Analysis, in: *Religion, State & Society*, 2003, 3, 253.

do give an answer, they often answer the question about their nationality in an evasive manner or declare that they belong to the majority nation.

In the case of the **German population**, which in the period before World War II constituted significant populations in many regions of Central and Eastern Europe (vide: Romania, Hungary, Poland, Czechoslovakia, Yugoslavia, Latvia, Estonia), in the period after World War II a very clear decrease in population can be observed (mainly due to fleeing, immigration, displacement). Currently, the highest percentage of Germans is recorded in Hungary (1.3%, 2011) and Kaliningrad Oblast (0.8%, 2010). In Poland, the German population makes up 0.4% (2011) of the total and is concentrated mainly in the Opole region. In Romania and the Czech Republic, it represents 0.2% (2011) of the total population in these countries. In the remaining countries (Slovakia, Ukraine, Lithuania, Latvia, Estonia, Croatia, Serbia) – Germans represent 0.1% (2011) of the population.

The tendency not to declare one's ethnic or national identity has been increasing over the last two decades. This can be seen especially in the Czech Republic (26%, 2011), Hungary (14.7%, 2011), Albania (14%, 2011), Bulgaria (10%, 2011), Slovakia (7.1%, 2011) and Romania (6.2%, 2011). In addition, the conduct of censuses in areas where we can talk about persistently high levels of ethnic tension and the threat of potential conflict (Bosnia and Herzegovina, [North] Macedonia, southern Serbia – e.g., Preševo Valley, Sandžak) or conflict in the armed phase (Ukraine – Donbas and Crimea) is itself a problem.

TABLE 4 TABLE PERCENTAGE OF PERSONS WITH UNDETERMINED NATIONAL IDENTITY (NOT ESTABLISHED, NO DECLARATION, REFUSAL TO DECLARE, ETC.)

Poland	2002	2011
	2.0%	1.4%
Hungary	2001	2011
	5.5%	14.7%
Romania	2002	2011
	---	6.2%
Bulgaria	2001	2011
	---	10%
Albania	2001	2011
		14%
Czech Republic	2001	2011
	---	26.0%
Slovakia	2001	2011
	---	7.1%
Belarus	1999	2009
	---	2.3%
Ukraine	2001	2013
	---	---

Moldova	2004	2014
	---	1.8%
Lithuania	2001	2011
	0.9%	1.3%
Latvia	2000	2011
	0.8%	1.2%
Estonia	2000	2011
	0.7%	1.5%
Slovenia	---	2002
	---	2.5%
Croatia	2001	2011
	---	---
Serbia	2002	2011
	---	---
North Macedonia	2002	2011
	---	---
Bosnia and Herzegovina	2000	2013
	---	1.0%
Montenegro	2003	2011
	---	4.9%
Kosovo	1991	2011
	---	0.2%

Source: own compilation based on census results from individual countries (see bibliography for full list).
Published in: ZENDEROWSKI, Radosław – PIENKOWSKI, Jakub: *Etnoczość i religia w Europie Środkowo-Wschodniej* [Ethnicity and religion in Central and Eastern Europe]. *Ujęcie statystyczne* [A statistical approach] 1989–2019, Warsaw 2020, 54.

Concluding the thread on ethno-demographic changes, it should be noted that ethnic cleansing and mass migration caused by armed conflicts by no means ended in Central and Eastern Europe with the end of the 1940s and 1950s. The year 1989 is not only a symbol of peaceful transition and the fall of communism, but also marks the beginning of the mass flight of the repressed Turkish population from Bulgaria (about 300 thousand people!).

Large-scale ethnic cleansing took place during the so-called Yugoslav wars and the conflicts that arose on the ruins of the defunct Yugoslavia from the second half of the 1990s onwards. In the course of these conflicts, approximately one million Serbs, over one million Bosniaks (Bosnian Muslims), over one million Albanians, approximately 170 thousand Croats and approximately 150 thousand Muslims were forced to change their place of residence. Events of a pogrom and ethnic cleansing nature also took place during the war in Transnistria (1992). All in all, in the Balkans alone, at least 4 million people had to change their place of residence over a period of about 20 years. In addition, the Russian occupation of Crimea and the conflict in the Donetsk and Luhansk regions have had a significant impact on changes in the ethnic structure.¹⁵

15 VÁRDY, Steven Béla – TOOLEY, T. Hunt: *Ethnic Cleansing in 20th-Century Europe*, New York

In contrast to other countries in the region, there was no mass forced emigration of Germans from Romania after World War II. Although the Nicolae Ceaușescu regime had been “selling” Romanian Germans to West Germany since the 1970s, the real *exodus* took place after 1989, when Romania opened its borders. While in 1990 there were 300 thousand Germans living in Romania, today there are only 36 thousand (mostly elderly people). Unlike in Poland, Czechoslovakia or Yugoslavia, Romanian Germans (Saxons, Swabians) were not treated in Romania as a hostile element, but as an important contributor to Romanian national consciousness, culture and economy. As a result, in Romania, as the only country in the region, there is a strong sentiment for the Germans living in the country, a regret and incomprehension that they left the country when it was beginning to move towards democracy and a market economy. A certain reflection of this sentiment is the election of Klaus Iohannis (Saxon of Sibiu) as president of Romania in 2014.

Typical economic migrations, which intensified after the enlargement of the European Union to include 11 countries of Central and Eastern Europe (2004 – Poland, Lithuania, Latvia, Estonia, the Czech Republic, Slovakia, Hungary, Slovenia; 2007 – Romania, Bulgaria; 2013 – Croatia) and the liberalisation of the movement of people between the EU and the neighbouring countries aspiring to join the European Union (vide: the so-called Western Balkans: Serbia, Kosovo, Bosnia and Herzegovina, Albania, North Macedonia, Montenegro on the one hand, and Moldova and Ukraine on the other), are of a fundamentally different nature. They have significantly contributed (in addition to negative or very low birth rates) to the already mentioned deep depopulation of most countries in the region. One of the consequences of these migrations, apart from economic consequences, is also changes in the ethnic structure of individual countries and regions. These, in turn, may over time initiate certain political consequences.

THE SIGNIFICANCE OF INTERNATIONAL MIGRATION FOR THE NATIONAL STRUCTURE OF CEE

Especially since the accession of individual CEE countries to the European Union, there has been a noticeable upward trend in immigration to the Visegrad countries, but also to Romania (especially from Moldova), Slovenia (mainly from the former Yugoslavia). Official statistics, however, have the disadvantage that, based on the registered stay of foreigners, in many cases they do not reflect the actual situation, as quite a number of foreigners resign from registering their stay, practising the so-called circular migration (using the maximum allowed period of stay, and then leaving the country to return to it after some time). For example, in the case of Poland, about 300 thousand foreigners are officially registered, while the number of Ukrainians living in Poland alone is moderately estimated at about 1.3 million.¹⁶

2003; Bartnicki, Adam: *Konflikty współczesnego świata [Conflicts of the modern world]*, Warsaw 2008, 218–234, 277–279.

16 CHŁOPĄŚ, Marcin: *Ilu Ukraińców jest w Polsce [How many Ukrainians are there in Poland]? Ilu wyjechało w pandemii [How many left during the pandemic]? Mamy wiarygodne dane [We have reliable data]*, online: <https://www.newsweek.pl/polska/spoleczenstwo/ilu-ukraincow-jest-w-polsce-ilu-ukraincow-wyjechało-z-polski-w-pandemii/9b0gcx6> (downloaded 20. 9. 2021).

In addition to the absolute numbers, it is worth noting what percentage of a country's population is made up of foreigners with a registered residence in the total population. So, in 2019 for Estonia it was as much as 15%, Latvia – 13.9%, Slovenia – 6.6%, the Czech Republic – 5.2% (see table below).

TABLE 5 REGISTERED (TEMPORARY OR PERMANENT) STAY OF FOREIGNERS ON THE TERRITORY OF INDIVIDUAL CENTRAL AND EASTERN EUROPE EU MEMBER COUNTRIES IN 2009 AND 2019

Country	Year	Population	FOREIGNERS					
			Total		Citizens of other EU countries		Citizens of non-EU countries	
			Number	%	Number	%	Number	%
Visegrad Group								
Czech Republic	2009	10,467,500	407,500	3.9	145,800	1.4	261,700	2.5
	2019	---	557,500	5.2	225,400	2.1	332,100	3.1
Poland	2009	37,867,900	35,900	0.1	10,300	0.0	25,600	0.1
	2019	---	289,900	0.8	29,000	0.1	260,200	0.7
Slovakia	2009	5,412,300	52,500	1.0	32,700	0.6	19,800	0.4
	2019	---	76,100	1.4	56,100	1.0	18,500	0.3
Hungary	2009	10,031,000	186,400	1.9	109,800	1.1	76,600	0.8
	2019	---	180,500	1.8	71,200	0.7	109,300	1.1
Other countries of Central and Eastern Europe – members of the European Union								
Bulgaria	2009	7,606,600	23,800	0.3	3,500	0.0	20,300	0.3
	2019	---	95,800	1.4	9,600	0.1	84,300	1.2
Croatia	2009	---	---	---	---	---	---	---
	2019	---	66,500	1.6	17,200	0.4	48,500	1.2
Estonia	2009	1,340,400	214,400	16.0	9,600	0.7	204,800	15.3
	2019	---	199,200	15.0	20,100	1.5	179,100	13.5
Lithuania	2009	3,349,900	41,500	1.2	2,500	0.1	39,000	1.2
	2019	---	47,200	1.7	6,900	0.2	39,200	1.4
Latvia	2009	2,261,300	404,000	17.9	9,400	0.4	394,600	17.5
	2019	---	266,600	13.9	6,100	0.3	260,300	13.6
Romania	2009	21,498,600	31,400	0.1	6,000	0.0	25,300	0.1
	2019	---	121,100	0.6	57,800	0.3	63,000	0.3
Slovenia	2009	2,032,400	70,600	3.5	4,200	0.2	66,400	3.3
	2019	---	138,200	6.6	20,100	1.0	118,100	5.7

Source: own compilation based on: EUROSTAT, Migration and migrant population statistics. Statistics Explained, online: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migration_and_migrant_population_statistics (downloaded 19. 9. 2021).

The above data can be juxtaposed with data on citizenships granted to foreigners or stateless persons, which are assumed to bind immigrants to a much greater extent to

a given country, giving rise to certain obligations, but also bringing citizenship rights. It should be noted, however, that the granting of citizenship does not necessarily result in the residence of the person in the granting state. One example is the policy of the Romanian and Hungarian authorities of granting citizenship to persons declaring Romanian or Hungarian nationality and residing mainly in neighbouring countries (especially: Hungary – Romania, Romania – Moldova). The Central European record-breaker for the policy of granting citizenship to foreigners or stateless persons between 2007 and 2018 is: Hungary (almost 100 thousand), followed by: Croatia (42 thousand), Poland (41 thousand), Latvia (over 38 thousand), Romania (almost 38 thousand). By far the fewest citizenships were granted by Lithuania (2.5 thousand) and Slovakia (5.5 thousand) (see table below).

TABLE 6 **NUMBER OF CITIZENSHIPS GRANTED TO FOREIGNERS OR STATELESS PERSONS**

	Visegrad Group				Non-V4 CEE countries						
	Czechia	Poland	Slovakia	Hungary	Bulgaria	Croatia	Estonia	Lithuania	Latvia	Romania	Slovenia
2007	2 371	1 542	1 478	8 442	5 966	13 240	4 242	371	8 322	31	1 551
2008	1 204	1 802	478	8 104	7 140	7 571	2 124	310	4 230	5 585	1 691
2009	1 149	2 503	262	5 802	965	5 297	1 670	203	3 235	9 399	1 792
2010	1 085	2 926	239	6 086	889	3 263	1 184	181	3 660	:	1 840
2011	1 638	3 445	272	20 554	612	3 269	1 518	254	2 467	:	1 775
2012	1 753	3 792	255	18 379	1 750	1 081	1 339	202	3 784	:	1 490
2013	2 243	3 933	207	9 178	808	960	1 330	185	3 083	1 526	1 470
2014	5 059	4 073	234	8 745	900	686	1 614	183	2 141	1 674	1 057
2015	2 619	3 974	309	4 048	1 275	1 196	898	183	1 897	2 074	1 255
2016	4 651	3 684	484	4 315	1 626	3 973	1 779	176	1 957	4 527	1 297
2017	3 480	4 233	645	2 787	914	688	880	187	1 794	6 804	1 563
2018	2 317	5 115	721	3 508	997	853	766	130	1 683	6 264	1 978
2007 till 2018	29 479	41 022	5 584	99 948	23 842	42 077	19 344	2 565	38 253	37 884	18 759

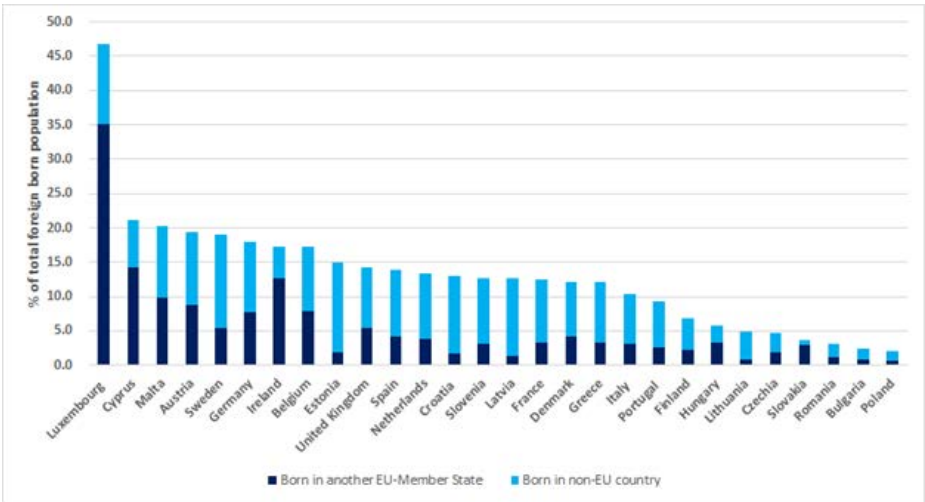
Source: EUROSTAT, Acquisition of citizenship statistics, online: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00024/default/table?lang=en> (downloaded 19. 9. 2021).

Another criterion for estimating the scale of immigration in the long term is the percentage of the total population born outside the borders of individual countries. Among the countries of the Central and Eastern European region, the highest percentage of persons living in the country but born outside its borders is found in the case of: Estonia (15%), Croatia (13%), Slovenia and Latvia (12.5% each). For Hungary, Lithuania and the Czech Republic it is about 5% of the population. Below the 5% limit are: Slovakia (4%), Romania (3%), Bulgaria (2.5%) and Poland (2%).

The diagram below shows the breakdown of residents of the respective EU country born: (a) in another EU Member State; (b) outside the European Union. In the first case,

there is a clear advantage in respect of Slovakia and Hungary. For the other countries, the predominance of persons born outside the European Union is more or less clear.

FIGURE 1: RESIDENTS OF INDIVIDUAL EU COUNTRIES BORN OUTSIDE THEIR BORDERS (2019)

Source: Migrant population and immigration statistics in EU Member States, online: <https://emn.ie/useful-statistics/migration-and-migrant-population-statistics-in-eu-28> (downloaded 19. 9. 2021).

CONCLUSIONS

Summarising the discussion so far on changes in the nationality structure of the CEE region and individual countries, two parallel processes should be emphasised. The first is the continuing trend of depopulation, especially in the less prosperous and slower developing countries of the region, while the second is related to the fact that individual national and ethnic groups are characterised by different dynamics of demographic growth, as well as different motivations for potential migration. On the basis of current trends, it may be assumed that firstly, the migration trend from Central and Eastern Europe to Western Europe will continue, while the trend of migration within CEE from destabilised or slowly developing countries (vide: Ukraine, Belarus, Moldova) to stable countries characterised by rapid economic development and relatively high living standards (vide: Slovenia, the Czech Republic, Poland) will intensify.

BIBLIOGRAPHY

SOURCES

- Centre D'Étude de L'Europe Mediane [Center for the Study of Central Europe], online: <http://www.ceem.fr> (downloaded 18. 5. 2022).
- Columbia University, East Central European Center, online: <http://www.columbia.edu/cu/ece/about/mission.html> (downloaded 18. 5. 2022).
- Eurostat, Acquisition of citizenship statistics, online: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00024/default/table?lang=en> (downloaded 19. 9. 2021).
- Eurostat, Migrant population and immigration statistics in EU Member States, online: <https://emn.ie/useful-statistics/migration-and-migrant-population-statistics-in-eu-28> (downloaded 19. 9. 2021).
- Eurostat, Migration and migrant population statistics. Statistics Explained, online: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migration_and_migrant_population_statistics (downloaded 19. 9. 2021).
- CHŁOPAS, Marcin: *Ilu Ukraińców jest w Polsce [How many Ukrainians are there in Poland]? Ilu wyjechało w pandemii [How many left during the pandemic]? Mamy wiarygodne dane [We have reliable data]*, online: <https://www.newsweek.pl/polska/spoleczenstwo/ilu-ukraincow-jest-w-polsce-ilu-ukraincow-wyjechało-z-polski-w-pandemii/9b0gcx6> (downloaded 20. 9. 2021).
- KUTWA, Krzysztof: *Wielki Exodus Europy Środkowo-Wschodniej [The Great Exodus of Central and Eastern Europe]*, online: <https://www.obserwatorfinansowy.pl/bez-kategorii/rotator/wielki-exodus-europy-srodkowo-wschodniej> (downloaded 19. 9. 2021).

COMPILATIONS

- BARTNICKI, Adam: *Konflikty współczesnego świata [Conflicts of the modern world]*, Warsaw 2008.
- EBERHARDT, Piotr: *Między Rosją a Niemcami [Between Russia and Germany]. Przemiany narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku [Nationality transformations in Central and Eastern Europe in the 20th century]*, Warsaw 1996.
- HALECKI, Oskar: *Borderlands of Western Civilization. A History of East Central Europe*, New York 1952.
- KŁOCZOWSKI, Jerzy: Introduction, in: KŁOCZOWSKI, Jerzy (ed.), *Historia Europy Środkowo-Wschodniej [History of Central and Eastern Europe]*, Lublin 2000.
- KUNDERA, Milan: Zachód porwany albo tragedia Europy Środkowej [The West Hijacked or the Tragedy of Central Europe], in: *Zeszyty Literackie [Literary Journals]*, 1984, 5, 3–20.
- MAGOCSI, Robert: *Historical Atlas of East-Central Europe*, Seattle 1993.
- PIETRAŚ, Marek: Europa Środkowo-Wschodnia w strukturze ładu międzynarodowego [Central and Eastern Europe in the structure of international order], in: CHAŁUPCZAK, Henryk – PIETRAŚ, Marek – TOSIEK, Piotr (eds.), *Europa Środkowo – Wschodnia w procesach transformacji i integracji [Central and Eastern Europe in the processes of transformation and integration]. Wymiar polityczny [Political dimension]*, Zamość 2010, 11–49.
- SZŰCS, Jenő: *Trzy Europy [Three Europes]*, Lublin 1995.
- ŠATAVA, Leoš: *Národnostní menšiny v Evropě [National minorities in Europe]. Encyklopedická příručka [Encyclopaedic guide]*, Praha 1994.

- VÁRDY, Steven Béla – TOOLEY, T. Hunt: *Ethnic Cleansing in 20th-Century Europe*, New York 2003.
- VELIKONJA, Mitja: Slovenian and Polish Religio-National Mythologies: A Comparative Analysis, in: *Religion, State & Society*, 2003, 3, 233–260.
- ZENDEROWSKI, Radosław: Europa Środkowa jako “ucieczka przed Wschodem” czy “pomost” między Wschodem i Zachodem? [Central Europe as an “escape from the East” or a “bridge” between East and West?], in: ZENDEROWSKI, Radosław (ed.), *Europa Środkowa: wspólnota czy zbiorowość?* [Central Europe: community or collectivity?], Wrocław – Warszawa – Kraków 2004, 36–48.
- ZENDEROWSKI, Radosław – JANÁK, Dušan: Does the name matter? Central Europe and Central-Eastern Europe in different variations and configurations. A comparative analysis of the Polish and Czech discourses, in: *Politeja*, 15, 2018, 6, 231–257.
- ZENDEROWSKI, Radosław – PIENKOWSKI, Jakub: *Etniczność i religia w Europie Środkowo-Wschodniej* [Ethnicity and religion in Central and Eastern Europe]. *Ujęcie statystyczne* [A statistical approach] 1989–2019, Warsaw 2020.

POLÁCI V ČESKOSLOVENSKU A ČESKÉ REPUBLICE PO ROCE 1945

Dušan Janák

ABSTRACT

POLES IN CZECHOSLOVAKIA AND THE CZECH REPUBLIC AFTER 1945

The aim of this paper is to briefly capture the situation of the Polish national minority in the Cieszyn region and Poles living in the territory of today's Czech Republic from the end of the Second World War to the present. In the introduction, the ethnically mixed territory of the Cieszyn region is briefly characterized and its administrative development is recounted. Based on the results of the censuses between 1950 and 2011, the paper shows the development of the Polish population in the Czech Republic, the Moravian-Silesian Region, the Cieszyn region and the settlement area of the Polish minority called Zaolzie, its share in the total population and the main causes of its decline in the period under review. Various forms of labour immigration of Poles before 1989 to the Czech lands are clarified, with especially young women who worked in northern and north-eastern Bohemia often getting married and staying permanently, and the current commuting and employment of Polish workers in Czech companies is mentioned.

The second part of the text focuses on the life of the Polish minority in the Cieszyn region. It recalls the post-war border dispute over the Cieszyn region, the renewal of minority activities after the conclusion of the Alliance Treaty in the spring of 1947, as well as the unsuccessful effort for a certain autonomy of the Poles in the early 1950s. The communist regime only allowed ZKO activities but the attempt to transform it and restore other organizations failed after the occupation of Czechoslovakia, which was opposed by most Poles in the Cieszyn region. It was only after November 1989 that the Congress of Poles in the Czech Republic was established, but the PZKO remained the largest organization, which led to competence disputes; in communal politics, the Co-existential-Soužití (Wspólnota) movement was active in the Cieszyn Silesia. Cross-border cooperation with Poland has been developed and minority rights have been guaranteed and implemented, Polish schools, theatres and libraries continue to operate, Polish

press is published and various events take place. Further development of the Polish minority in Cieszyn Silesia thus depends mainly on its members.

KEYWORDS:

Polish minority after 1945, Cieszyn Silesia, Czech Republic, demographic development, social status

ÚVOD

Cílem příspěvku je stručně zachytit situaci polské národnostní menšiny na Těšínsku i Poláků žijících na území dnešní ČR od skončení druhé světové války do současnosti.¹ Vznik této největší tradiční (autochtonní) menšiny v dnešní České republice je spojen s rozdělením národnostně smíšeného území historického Těšínska, kde vedle sebe žili Poláci, Češi, Němci i Židé. Národnostní vztahy vyostřil dramatický československo-polský konflikt o Těšínsko v letech 1918–1920, který skončil jeho rozdělením na základě mezinárodní arbitráže mezi oba státy. To zanechalo silný pocit křivdy zvláště na polské straně, protože v úzkém územním pásu podél státní hranice od Ostravy po Jablunkovsko nazývaném Zaolží, který tvořily tehdejší politické okresy Fryštát (dnes Karviná) a Český Těšín, zůstala početná skupina polských obyvatel. Zbývající část československého Těšínska sahala po zemskou hranici Slezska s Moravou na řece Ostravici a tvořilo ji v podstatě území někdejšího politického okresu Frýdek, v němž převažovalo české obyvatelstvo a byla i početná německá menšina, zatímco Poláci, z valné části haličští imigranti, se zde nacházeli především na území soudního okresu Slezská Ostrava. Po Mnichovu území politických okresů Fryštát a Český Těšín včetně několika obcí z okresu Frýdek zabralo Polsko, v září 1939 bylo obsazeno německou armádou a přičleněno přímo k Německé říši v rámci okresu Těšín (Kreis Teschen). Po osvobození Československa bylo Zaolží v letech 1945–1948 součástí správních okresů Fryštát a Český Těšín, v letech 1949–1960 spadalo do okresů Karviná a Český Těšín. V letech 1960–1990 v rámci Severomoravského kraje tvořila severní část Těšínska včetně Českého Těšína okres Karviná, jižní patřila do okresu Frýdek-Místek a od roku 2001 jsou oba územní okresy součástí Moravskoslezského kraje.²³

- 1 Příspěvek shrnuje v upravené podobě základní poznatky ze studií JANÁK, Dušan: *Polská menšina na Těšínsku v letech 1945–2016*, in: KOLÁŘ, Ondřej – JANÁK, Dušan a kol., *Polská a německá menšina ve Slezsku a na severní Moravě*, Opava 2019, 36–54; TÝŽ: *Polská menšina*, in: JANÁK, Dušan a kol., *Národnostní menšiny a migrace v Českém Slezsku a na severní Moravě ve 20. a 21. století*, kap. 3. *Tradiční menšiny v historické perspektivě*, Opava 2021, 69–87, a TÝŽ: *Československo-polské vztahy v letech 1945–1989*, in: JANÁK, Dušan – SKIBIŃSKI, Tomasz – Zenderowski, Radosław (eds.), *Konflikt – rywalizacja – współpraca w Europie Środkowej w XX–XXI wieku*, Warszawa 2021, 135–168.
- 2 BORÁK, Mečislav: *Polská menšina v České republice*, in: GABAL, Ivan a kol., *Etnické menšiny ve střední Evropě. Konflikt nebo integrace*, Praha 1999, 120.
- 3 JANÁK, Dušan: *České Slezsko po roce 1945. Územní a správní vývoj*, in: GAWRECKI, Dan a kol., *Dějiny Českého Slezska 1740–2000, II.*, Opava 2003, 409–420.

POPULAČNÍ VÝVOJ A DEMOGRAFICKÉ ZMĚNY POLSKÉ MENŠINY

Demografickou situaci polské menšiny po roce 1945 ukazuje následující tabulka:⁴

	ČR		Moravskoslezský kraj		Okresy Karviná a Frýdek-Místek		Zaolží	
Rok sčítání	Počet Poláků	% z obyvatel	Počet Poláků	% z obyvatel	Počet Poláků	% z obyvatel	Počet Poláků	% z obyvatel
1950	70 816	0,8	62 674	7,2	59 548	18,6	59 005	26,8
1961	66 540	0,7	61 652	5,9	59 211	14,8	58 867	20,9
1970	64 074	0,6	58 772	5,0	56 405	11,9	56 075	16,0
1980	66 123	0,6	55 165	4,4	52 145	10,3	51 586	14,1
1991	59 383	0,6	47 539	3,7	44 487	8,7	43 479	11,8
2001	51 968	0,5	38 908	3,1	37 117	7,3	36 681	10,1
2011	39 096	0,4	28 138	2,3	26 829	5,8	26 551	7,8

Zpracováno podle HERNOVÁ, Šárka: Vývoj národnostního složení Ostravska v letech 1950–1980, in: *Slezský sborník*, 83, 1985, 4, 274; HERNOVÁ, Šárka: Vývojové tendence demografické skladby polské menšiny v České republice v letech 1950–1991, in: *Slezský sborník*, 94, 1996, 2, 115; JANÁK, Dušan: České Slezsko po roce 1945. Populační vývoj. Národnostní poměry, in: GAWRECKI a kol., 435, 501; MALYSZ, Bohdan: Od většiny k menšině. Poláci na Těšínsku ve světle statistiky, in: KASZPER, Roman – MALYSZ, Bohdan (eds.), *Poláci na Těšínsku. Studijní materiál*, Český Těšín 2009, 113; ŠRAJEROVÁ, Olga: *Historické a aktuální otázky vývoje národnostních vztahů, kultur a identit v národnostně zmiešanej oblasti Sliezska a severnej Moravy*, Opava 2015, 47, 162; BIZON, Andrzej a kol.: *Wizja 2035. Strategia rozwoju Polakości na Zaolziu*, s. 5, online: https://polonica.cz/content/Wizja_2035_text.pdf [cit. 28. 9. 2019].

Je z ní zřejmé, že určujícím faktorem byl především vývoj v sídelní oblasti polského obyvatelstva na Těšínsku, již bylo Zaolží. Mezi léty 1950–1970 se zde počet Poláků snížil jen o necelé 3 tisíce osob (o 5 %), protože však počet obyvatel vzrostl o 131 tisíc (o 59,6 %), jejich podíl klesl z více než čtvrtiny (26,8 %) na necelou šestinu (16 %) obyvatelstva. V 70. a 80. letech minulého století se sice nárůst obyvatelstva zpomalil a do roku 1991 přibýlo jen necelých 18 tisíc osob, tj. 5 %, ale úbytek Poláků se zrychlil a jejich počet snížil o 12,6 tisíce osob, tj. 22,5 %, takže tvořili už jen 11,8 % populace. Výrazně se tedy snížila prostorová kompaktnost polské menšiny v oblasti jejího tradičního usídlení.

Počet Poláků na území dnešní ČR naproti tomu do roku 1970 klesl o necelých 7 tisíc osob (o 9,5 %), čemuž odpovídal i pokles podílu na počtu obyvatel z 0,8 % na 0,6 %. Vzhledem k zahraniční imigraci z Polska však vzrostl do roku 1980 přechodně o více než 2 tisíce osob a teprve v následující dekádě se znovu snížil o necelých 7 tisíc osob. Byl to důsledek dojíždění polských dělníků do textilních podniků v sedmi příhraničních severočeských a východočeských okresech od Děčína po Semily a v letech 1972–1977

4 Údaje pro Moravskoslezský kraj a bývalé okresy Karviná a Frýdek-Místek, tj. administrativní celky, na jejichž území se Těšínsko po čtyři desetiletí rozkládalo, byly získané na základě různých přepočtů dobových výsledků sčítání lidu na úrovni okresů po reorganizaci v roce 1960, které se u jednotlivých autorů často mírně lišily, protože se měnil jejich rozsah, tj. počty obcí. Pokud jde o Zaolží, které bylo součástí obou zmíněných okresů, podobné difference se nevyskytují, protože jde o údaje z neměnného počtu obcí. Mezi jednotlivými cenzy existovaly i určité rozdíly v pojetí sčítaného obyvatelstva a národnosti, přičemž v roce 1950 se sčítalo přítomné obyvatelstvo, od roku 1961 trvale bydlící obyvatelstvo.

zaměstnávání polských pracovníků i mimo pohraničí. Např. v roce 1974 představovalo na 22 tisíc osob, z toho na 17 tisíc převážně mladých žen ve věku 18–25 let, z nichž mnohé si zde našly životní partnery a zůstaly natrvalo, největší skupinu zahraničních pracovníků v sovětském bloku.⁵ V měřítku celé České republiky byl tedy pokles Poláků pomalejší a v letech 1950–1991 klesl na 83,8 %, zatímco na Zaolzí na 73,3 %.⁶

Mezi léty 1991–2011 došlo v celostátním i regionálním měřítku k dalšímu poklesu příslušníků polské menšiny. V roce 2011 se k ní v ČR hlásilo jen 39 tisíc osob (0,4 % obyvatel), na Zaolzí se pak počet obyvatel snížil o necelých 30 tisíc (o 8 %), zatímco počet příslušníků polské menšiny o téměř 17 tisíc (o 38,9 %) a jejich podíl na obyvatelstvu klesl na 7,8 %.⁷

S těmito trendy koresponduje i snižující se podíl Poláků žijících na Zaolzí na celkovém počtu příslušníků polské menšiny v České republice. V letech 1950–1961 vzrostl z 83,3 % na 88,5 % a ještě v roce 1970 činil 87,5 %, do roku 1991 klesl na 73,2 % a v roce 2011 to bylo již jen 67,9 %. Na tomto poklesu se vedle již zmíněné zahraniční imigrace podepsalo především stěhování příslušníků polské menšiny mimo Těšínsko.

Srovnatelnost údajů o poklesu polského obyvatelstva před a po roce 1991 je ale problematická. Možnost přihlásit se v roce 1991 nově k moravské nebo slezské národnosti tento pokles výrazněji na Zaolzí neovlivnila. V roce 2001 zjišťování národnosti dále zkomplikovala možnost deklarovat více než jednu národnost nebo se nepřihlásit k žádné, čehož využilo v ČR 1,7 % a na Zaolzí 1,8 % obyvatel. Nejproblematictější jsou výsledky z roku 2011, kdy se čtvrtina obyvatel ČR k žádné národnosti nepřihlásila (na Zaolzí to bylo 21,4 %) a dalších více než 3 tisíce osob uvedlo polskou národnost v kombinaci s jinou, především na Zaolzí, kde 2 151 obyvatel deklarovalo národnost polskou a českou a určitá část polskou a slezskou; podle autorů dokumentu *Wizja 2035* je velmi pravděpodobné, že jejich „nemalou část ... tvoří lidé prvotně s polskými kořeny, u nichž však postupně zanikla potřeba deklarovat jednoznačně národní identitu“.⁸ Podle sociologického výzkumu z roku 2012 pak „velmi silnou identifikaci“ se slezskou národností vykazovali středoškolsky vzdělání respondenti z Těšínska.⁹ Tato zjištění nasvědčují posilování regionální identity na úkor identity národní, je však třeba je ověřit.

Uvedený vývoj měl řadu složitých a nejednoznačných příčin. V 50.–70. letech uměle vyvolané procesy tzv. socialistické industrializace a urbanizace průmyslového Ostravska vedly k mohutné imigraci z vnitrozemí českých zemí a Slovenska směřující zejména

5 V roce 1980 z 10,3 tisíce Poláků žijících mimo tehdejší Severomoravský kraj sídlilo 2,7 tisíce ve Východočeském kraji, zejména v okresech Náchod a Trutnov, a 3,5 tisíce v kraji Severočeském, především v okresech Děčín a Jablonec. HERNOVÁ, Vývoj národnostního, 276. Srov. též KLÍPA, Ondřej: *Polskie robotnice w Czechosłowacji: czy przyjechały, by pozostać?*, in: BORODZIEJ, Włodzimierz – KOCHANOWSKI, Jerzy (eds.), *Bocznymi drogami. Nieoficjalne kontakty społeczeństw socjalistycznych 1956–1989*, Warszawa 2010, 280–281, 285–286, 290; HERNOVÁ, Šárka – SOKOLOVÁ, Gabriela: *Národně jazykové vědomí obyvatel národnostně smíšených oblastí České republiky*, Opava 2000, 16.

6 HERNOVÁ, Vývojové tendence, 115.

7 JANÁK, České Slezsko... Národnostní poměry, 501; MALYSZ, 113; ŠRAJEROVÁ, 47, 162; BIZOŇ a kol., 5; HERNOVÁ – SOKOLOVÁ, 25; GRZESICZAK, Łukasz: *Największe problemy polskiej mniejszości na Śląsku Cieszyńskim w oczach polskich mediów na przykładzie gazety „Głos Ludu” i miesięcznika „Zwrot” w latach 2015–2016*, in: *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica*, 20, 2018, 44.

8 BIZOŇ a kol., 6–7 (citace s. 6).

9 ŠRAJEROVÁ, 50.

do nových sídlišť a aglomerací, především v okrese Karviná (např. Havířov, Orlová aj.), kam se stěhovali i Poláci, takže se pronikavě změnila národnostní struktura území obývaného polskou menšinou. Od poloviny 70. let se tyto procesy výrazně zpomalují, nicméně končí až po roce 1989. Vedle imigrace snížily kompaktnost polské menšiny urbanizační procesy, tj. stěhování z vesnic do měst i likvidace hornických kolonií a přestěhování jejich obyvatel do měst. Zatímco v roce 1961 v okresech Karviná a Frýdek-Místek bydlelo v obcích s více než dvěma tisíci obyvatel, tj. většinou v obcích městského typu, 62 % Poláků, kteří tvořili většinu obyvatel v šesti obcích, koncem tisíciletí to bylo již 84,8 % Poláků, ale neměli majoritu ani v jedné obci, protože nejpočetnější skupiny polských obyvatel bydlely ve městech.¹⁰

Další úbytek připadal zejména na ztrátu přirozeného přírůstku, tj. rozdílu mezi počty živě narozených a zemřelých, protože děti z heterogamních manželství s českými partnery se hlásily převážně k české národnosti. Konečně je třeba připomenout dlouhodobé asimilační procesy, o jejichž ovlivnění přímými zásahy i nepřímými tlaky komunistického režimu se dodnes vedou spory. K rušivým prvkům patřila např. výstavba velkých uhelných dolů na Karvinsku spojená s rozsáhlou migrací či ekologicky necitlivý způsob těžby uhlí vedoucí k rozsáhlým důlním škodám a likvidaci celých obcí kdysi obývaných Poláky.¹¹

Po roce 1989 zůstává hlavní příčinou asimilace nadále národnostní heterogamie, k níž je ale třeba připočíst i rostoucí emigraci obyvatel Těšínska hledajících vzhledem k útlumu těžby uhlí a těžkého průmyslu práci mimo region. Důsledkem nižší koncentrace a větší rozptýlenosti polské menšiny se pak zesilují přirozené asimilační vlivy.¹² Ty souvisí se specifickými demografickými i sociálně ekonomickými znaky polského obyvatelstva, k nimž patřilo např. zvyšování podílu žen, vyšší zastoupení starších věkových skupin, rostoucí zastoupení smíšených manželství uzavíraných mimo polskou komunitu aj.¹³ Značný význam měly i změny sociálně profesní struktury polské menšiny. Po roce 1945 v ní vzhledem k vysoké zaměstnanosti v těžbě uhlí a těžkém průmyslu dominovali dělníci, kteří tvořili až do roku 1980 v České republice i na Těšínsku kolem dvou třetin zaměstnaných osob. Už v roce 1991 ale bylo mezi ekonomicky aktivními příslušníky menšiny na Těšínsku 47,8 % dělníků a 47,6 % zaměstnanců se středoškolským vzděláním, následně přichází vzestup ekonomické aktivity Poláků v terciárním sektoru a sociologický výzkum v roce 1994 ukázal i nejvyšší zastoupení samostatně výdělečně činných osob na Těšínsku právě mezi Poláky.¹⁴

PRACOVNÍ IMIGRACE POLÁKŮ V ČESKÝCH ZEMÍCH

Kromě příslušníků polské národnostní menšiny žijících na Těšínsku přicházeli do českých zemí od roku 1945 z různých důvodů polští občané a obyvatelé z Polska. V letech 1945–1946 směřoval na Hlučínsko a Opavsko, posléze i širší Ostravsko proud tzv. hornoslezských uprchlíků, tj. autochtonních obyvatel, kteří se hlásili k českému původu a označovali se za „Moravce“, z Ratibořska a Hlubčicka, který činil čtyři až pět tisíc osob.

10 HERNOVÁ – SOKOLOVÁ, 16–17.

11 Tamtéž, 15–17; BORÁK, 125–126.

12 BIZOŇ a kol., 11, 22; HERNOVÁ – SOKOLOVÁ, 16; ŠRAJEROVÁ, 63.

13 JANÁK, České Slezsko... Národnostní poměry, 497.

14 HERNOVÁ, Vývojové tendence, 115; HERNOVÁ – SOKOLOVÁ, 16–19.

Přibližně dva a půl tisíce tzv. kladských Čechů našlo útočiště především na Hronovsku a Náchodsku.¹⁵ Zhruba v polovině roku 1946 začalo také opět docházet do třineckých či bohumínských železáren nebo karvinských dolů měsíčně 200–250 polských pracovníků na krátkodobé propustky, tzv. přechazečů hranic.¹⁶ Jejich počet kulminoval po uzavření československo-polské spojenecké smlouvy v březnu 1947, kdy zde pracovalo kolem sedmi, podle některých zpráv až devíti tisíc osob, a to především ve stavebnictví, hutnictví a hornictví.¹⁷ Po zostření podmínek pro přechod hranic a úpravě mezd v Polsku jich zde v červenci 1948 zůstalo jen 3,5 tisíce; přibližně tisícovka polských dělnic byla zaměstnaná v textilním průmyslu v okresech Aš a Náchod.¹⁸

Tyto počty se přechodně zvýšily až v letech 1949 a 1950, kdy se počet tzv. přechazečů hranic na širším Ostravsku zvýšil na cca 6,3 tisíce, přičemž část z nich přicházela zřejmě nelegálně; po polské měnové reformě zde však v lednu 1951 zbylo jen necelých 1500 dělníků. Asi dvě stě polských textilních dělnic pracovalo i na Náchodsku a na základě mezistátní úmluvy o najímání zemědělských dělníků na dobu šesti měsíců postupně přicestovaly od sklonku listopadu 1948 do Československa necelé čtyři tisíce polských pracovníků, drtivá většina z nich však ukončila pracovní poměr do podzimu 1949 a zbytek se vrátil do Polska na jaře 1950.¹⁹

V první polovině 50. let, kdy na česko-polských hranicích vyrostla v podstatě „železná opona“, počet tzv. přechazečů hranic klesl opět na několik stovek měsíčně, byl kompromisně uzavřen problém „neregistrovaných“ polských emigrantů z jejich řad, kteří zůstávali v Československu i po ukončení platnosti propustek, a postupně došlo i k plné asimilaci zbývajících hornoslezských uprchlíků a některých kladských Čechů. Opětovný růst tradiční přeshraniční dojíždky do zaměstnání (v prvním pololetí roku 1956 se jednalo již asi o 1500 polských a 800 československých dělníků) se po událostech v Polsku v říjnu 1956 zpomalil. Počet polských pracovníků v příhraničních regionech se rychle zvýšil až ve druhé polovině 60. let (z cca 4 tisíc v roce 1964 na přibližně 12–13 tisíc v roce 1969) a kulminoval v letech 1972–1977 (viz výše), aby na sklonku 70. let znovu klesl na čtyři až pět tisíc převážně dojíždějících zaměstnanců.²⁰ Specifickou

15 Blíže viz JANÁK, Dušan: Neklidná hranice I–II. (Slezské pohraničí v letech 1945–1947), in: *Časopis Slezského zemského muzea, série B*, 42, 1993, 1, 63–75, 2, 147–168; JIRÁSEK, Zdeněk: K otázce některých českých aktivit pro získání Kladska po roce 1945, in: ČÁP, Jaroslav – HLADKÝ, Ladislav – ŠŮLA, Jaroslav – WOLF, Vladimír (eds.), *Kladský sborník 1*, Hradec Králové 1996, 130–131.

16 JANÁK, Dušan: Průmyslové dělnictvo ve světle statistik, in: JANÁK, Dušan – KOKOŠKA, Stanislav a kol., *Průmyslové dělnictvo v českých zemích v letech 1945–1948*, Praha 2019, 328.

17 BAJGER, Lubomír: *Ostravsko po druhé světové válce. 1945–1948. Obyvatelstvo a pracovní trh*, Ostrava 1971, 140.

18 JANÁK, Dušan: Průmyslové dělnictvo, 344–345.

19 JANÁK, Dušan: Dopad polské měnové reformy v roce 1950 na Ostravsku, in: JIRÁSEK, Zdeněk – NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří – ŠŮLA, Jaroslav (eds.), *Měnové systémy na území českých zemí 1892–1993. Sborník z konference v Opavě 22. a 23. března 1994*, Opava – Praha 1994, 101; PRŮCHA, Václav: Zahraniční dělníci v Československu 1946–1950, in: MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří (eds.), *Studie k sociálním dějinám. Sv. 6. Konference Sociální dějiny českých zemí v 18., 19. a 20. století (Praha, 10.–11.10.2000)*, Kutná Hora – Praha – Opava 2001, 255.

20 SZCZEPAŃSKA, Anna: *Warszawa – Praga 1948–1968. Od nakazanej przyjaźni do kryzysu*, Szczecin 2011, 69; KLÍPA, 280–283; Národní archiv v Praze, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného – II. část, karton 160, inventární číslo 387, Zpráva o stavu malého pohraničního styku mezi ČSR, Polskem a Maďarskem pro PB ÚV KSČ, zachycující stav k 14. 6. 1956.

skupinu pak představovali pracovníci polských podniků při tzv. exportní výstavbě, tj. dodávkách průmyslových a dopravních objektů, jichž koncem roku 1973 pracovalo přibližně 4 tisíce na 13 místech v Československu.²¹

Tyto formy zaměstnávání polských pracovníků pokračovaly i v době společenské krize a po nastolení výjimečného stavu v Polsku. Na podzim 1981 v československých textilkách, cukrovarech, dolech a hutích v pohraničí pracovalo 5,4 tisíce převážně dojíždějících zaměstnanců, v letech 1982–1984 na tuto úroveň znovu vzrostl i počet polských dělníků mimo pohraniční pásmo, který ale v polovině 80. let zase klesl na cca tisíc osob. Nicméně ještě koncem desetiletí, kdy tato forma zaměstnávání polských pracovníků mizí, v českých zemích přebývalo kolem 8 tisíc Polek, z nichž většina zde žila ve smíšených manželstvích. Dalších 10 tisíc pracovníků v roce 1981 zaměstnávaly polské podniky pracující na investiční výstavbě v Československu (jednou z největších zakázek byla výstavba elektrárny Pruněřov II, která se počátkem 80. let opožďovala). Jejich počet se měl další rok zvýšit jen o 3 tisíce, ve druhé polovině 80. let však velmi rychle vzrostl a v roce 1989 činil cca 33 tisíc osob.²²

Ekonomická migrace po roce 1989, zejména po vytvoření schengenského prostoru, není zatím detailněji prozkoumána (např. zaměstnávání polských horníků v ostravsko-karvinském revíru, polských dělníků v automobilkách na českém území atd.), nicméně na konci roku 2011 v České republice dlouhodobě žilo 19 tisíc polských občanů, z nichž 9 826 zde mělo trvalé bydliště.²³

POLITICKÝ, SPOLEČENSKÝ A KULTURNÍ ŽIVOT POLSKÉ MENŠINY

V letech 1945–1947 situaci polské menšiny na Těšínsku negativně ovlivňoval československo-polský pohraniční spor o toto území i otevřené národnostní problémy a incidenty na něm. Na jaře 1947 byla na zásah Moskvy podepsána Smlouva o přátelství a vzájemné pomoci mezi ČSR a Polskem. Její součástí byl dodatkový protokol, podle něž vznikly v létě 1947 nové polské organizace, Polský kulturně-osvětový svaz (Polski Związek Kulturalno-Oświatowy, PZKO) a Sdružení polské mládeže (Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej, SMP), které získaly do užívání část majetku bývalých polských spolků.²⁴

21 Jednalo se např. o Elektrárnu Tušimice II, výstavbu silnic kolem Pece pod Sněžkou aj., kromě toho bylo už v polovině roku 1972 zaměstnáno 430 pracovníků z továrny na traktory Ursus v ZKL Brno. SZUMILO, Mirosław: Stosunki polsko-czechosłowackie w latach 1972–1977, in: PETRÁŠ, Jiří – SVOBODA, Libor (eds.), *Bezčasí. Československo v letech 1972–1977*, Praha – České Budějovice 2018, 246–248.

22 BLAŽEK, Pavel: Krize Polské lidové republiky a její reflexe v Československu 1980–1984, in: BLAŽEK, Pavel (ed.), *Akce „Sever“. Státní bezpečnost a krize Polské lidové republiky 1980–1984. Edice dokumentů, díl 1*, Praha 2017, 27; KLÍPA, 281, 284, 286.

23 Cizincipodlekategoriepobytuastátníhoobčanství31.12.2011, online: https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=vystup=--objekt&z=T&f=TABULKA&katalog31032=&pvo=CI04Z&cv23~2__RP2011MP12DP31 (cit. 20. 9. 2021).

24 BORÁK, 124; JANÁK, České Slezsko... Národnostní poměry, 497; FRIEDL, Jiří: Polská menšina v letech 1945–1956, in: KASZPER – MALYSZ (eds.), 63–64.

Po únoru 1948 byl komunistický režim zpočátku ochoten vytvořit určitý prostor pro kulturní a společenskou činnost menšiny. V září 1948 se konal první ročník horalských slavností v Jablunkově, v červenci 1949 se vytvořilo česko-polské spotřební družstvo Jednota-Jedność se sídlem v Orlové. v prosinci 1949 začal vycházet měsíčník PZKO Zwrot, v červenci 1950 bylo zahájeno polské vysílání Československého rozhlasu v Ostravě a v říjnu 1951 začala působit polská scéna divadla v Českém Těšíně. Pokus předválečného předsedy KSČ v Třineckých železárnách Pawła Cieślara o preferenci Poláků a určitou autonomií však počátkem 50. let režim tvrdě odmítl jako projev tzv. buržoazního nacionalismu. Inscenované tažení proti tzv. ciešlarovštině se stalo záminkou k ukončení autonomní činnosti většiny polských organizací. Zachován zůstal jen PZKO, který představoval jakousi modelovou organizaci pro další menšiny, vyvíjel kulturní a osvětovou činnost, provozoval i několik restauračních zařízení a vykonával národní správu nad 230 nemovitostmi bývalých polských spolků.

Určité uvolnění národnostní politiky přichází v polovině 50. let, kdy byla mj. otevřena znovu otázka dvojazyčnosti na Těšínsku, zastavily je však obavy z liberalizace poměrů v Polsku v roce 1956. Následné zveřejnění tzv. teorie dvou vlastí, podle níž mělo polské obyvatelstvo na Těšínsku materiální vlast v Československu a duchovní v Polsku, pak vedlo k ostré kritice polské menšiny, jejíž soudržnost oslabilo v roce 1960 zrušení okresu Český Těšín i okresních výborů PZKO.²⁵

Snahy přeměnit PZKO na politickou reprezentaci polské menšiny znovu výrazně ožily v roce 1968, kdy se konstituovalo Sdružení polské mládeže i zatímní vedení harcerské (skautské) organizace. Některé aktivity, např. protesty proti narušení tradičních polských komunit urbanizačními procesy, ale vyvolaly odpor části českého obyvatelstva a lokální národnostní třenice. Po vpádu okupačních vojsk však rozhodující část polské menšiny zůstala loajální vůči republice a invazi odmítla, postupující normalizace přinesla postih většiny šéfredaktorů polského tisku, redaktorů Głosu Ludu i členů demokraticky zvoleného vedení PZKO.²⁶

V období normalizace se zrychlila asimilace polské menšiny, považované nyní za skupinu československých občanů lišících se od ostatních jen svým jazykem. Poláci sice byli formálně zastoupeni v zastupitelských sborech i správních orgánech, ale veškerá činnost jejich jediné povolené organizace PZKO byla až do konce roku 1989 kontrolována a řízena orgány KSČ. Přesto se dařilo až do poloviny 80. let rozvíjet činnost mládeže, zejména v oblasti sportu, působila zde ženská sekce, pokračovaly každoroční festivaly PZKO i celá řada dalších akcí apod. Polské národní školství rostlo až do 60. let, v 70. a zejména v 80. letech však došlo na všech stupních škol ke zřetelnému poklesu. Přesto vzdělanostní struktura Poláků v okresech Karviná a Frýdek-Místek vzrostla v letech 1971–1980 nejvíce ze všech tří zde žijících národností.²⁷

25 JANÁK, České Slezsko... Národnostní poměry, 497–499; NOWAK, Krzysztof: Polská menšina v letech 1956–1989, in: KASZPER – MALYSZ (eds.), 68–69; FRIEDL, 64–65.

26 ZAHRADNIK, Stanisław: Nástin historického vývoje, in: KADLUBIEC, Karol Daniel a kol., *Polská národní menšina na Těšínsku v České republice*, Ostrava 1997, 31–32; JOSIEK, Władysław: Společenské organizace a instituce, in: tamtéž, 159–160; JANÁK, České Slezsko... Národnostní poměry, 499–500; NOWAK, 69–71.

27 ZAHRADNIK, 32–33; JOSIEK, 161; JASIŃSKI, Zenon: Školství, in: KADLUBIEC a kol., 198–204; SOKOLOVÁ, Gabriela – HERNOVÁ, Šárka – ŠRAJEROVÁ, Olga: *Češi, Slováci a Poláci na Těšínsku a jejich vzájemné vztahy*, Opava – Šenov u Ostravy 1997, 104–107; HERNOVÁ – SO-

Po listopadu 1989 bylo třeba co nejdříve ustavit novou reprezentaci polské menšiny. Už v březnu 1990 v Českém Těšíně vznikla na I. Sletu Poláků tzv. Rada Poláků, která se později změnila ve výkonný orgán Kongresu Poláků v České republice se sídlem v Českém Těšíně, v němž je sdruženo 31 polských organizací, spolků a sdružení, převážně z Těšínska, ale i z Prahy či Brna. PZKO ztratil svou dominantní úlohu, nadále však byl jednoznačně největší organizací, která měla v první dekádě 21. století na 12 000 členů v 84 místních organizacích (kolech) působících ve 12 místních obvodech.²⁸ Mnoho Poláků bylo po listopadu činných v politických hnutích a stranách, někteří úspěšně kandidovali i do zastupitelských orgánů na celostátní úrovni. Vlastní politickou stranu polská menšina nemá, do jisté míry ji suplovalo hnutí Coexistencia (COEX) zastupující zájmy menšin, které po rozdělení Československa působí pod názvem Coexistencia–Soužití (Coexistencia–Wspólnota) v komunální politice v okresech Karviná a Frýdek-Místek, kde např. v obecních volbách 2014 získalo 30 mandátů.²⁹

K zásadním problémům patřilo po roce 1989 zakotvení a dodržování menšinových práv. Některé problémy a konflikty na Těšínsku se v 90. letech staly dokonce předmětem diplomatických intervencí, a i když se situace postupně zklidnila, drobnější či lokální národnostní spory a třenice propukají z různých důvodů dále.³⁰ Počátkem 90. let k nim patřilo jak odstraňování česko-polských nápisů, chápaných jako relikty komunistického režimu, tak snahy o jejich obnovení. Dvojazyčnost včetně vjezdových tabulí v 31 obcích na Těšínsku umožnila zavést až nová legislativa v následující dekádě.³¹ Otázka jejího fungování v každodenním životě však zatím zůstává otevřena, neboť podle autorů Wize 2035 její výhody je stále třeba lidem na Zaolzí vysvětlovat.³²

Účast příslušníků národnostních menšin na kulturním, společenském a hospodářském životě a na veřejných záležitostech, zejména těch, které se týkají menšin, na úrovni obcí a krajů zajišťují výbory pro národnostní menšiny (VPNM), resp. komise pro národnostní menšiny. Kupř. v roce 2013 z 53 VPMN v České republice 40 působilo v obcích Moravskoslezského kraje, z toho 32 na Těšínsku.³³ K jejich kompetencím patřila mj. i péče o polské školství, které bylo přes vytvoření potřebných legislativních a organizačních podmínek ve složité situaci. Dostupné statistické údaje totiž ukazují, že trvalý pokles počtu žáků i škol pokračoval i po roce 1989 a zastavil se až v letech 2009–2011, kdy zůstalo v provozu 33 mateřských škol, 25 škol základních a dvě střední školy. Pokles žáků v polských školách byl důsledkem jednak nepříznivého demografického vývoje,

KOLOVÁ, 18; JANÁK, Česká Slezsko... Národnostní poměry, 500; NOWAK, 71–77.

28 SZYMECZEK, Józef – KASZPER, Roman: Poláci v České republice v době transformace společnosti po roce 1989, in: KASZPER – MALYSZ (eds.), 82–87; BIZOŇ a kol., 18; GRZESICZAK, 48–50.

29 KOPEČEK, Lubomír: Coexistencia-Soužití a politická reprezentace polské menšiny na Těšínsku, in: *Středoevropské politické studie*, 5, 2003, 2–3, 5–11, online: <https://journals.muni.cz/ceps/article/view/3941/531> (cit. 29. 11. 2019); WASIUTA, Martyna: Partie Etniczne w Republice Czeskiej, in: *Sprawy narodowościowe, Seria nowa. New series*, 49, 2017, 13–15, online: <https://doi.org/10.11649/sn.1244>, stav k 29. 11. 2019.

30 BORÁK, 126; GRZESICZAK, 51–53.

31 SZYMECZEK, Józef: Prosazování práv polské menšiny v České republice na příkladu dvojazyčnosti a dvojazyčných názvů, in: KASZPER – MALYSZ (eds.), 91–92.

32 BIZOŇ a kol., 17.

33 ŠRAJEROVÁ, 81, 164–165.

jednak skutečnosti, že 80–90 % dětí ze smíšených manželství chodí do českých škol. Jejich nárůst (např. počet žáků v základních školách se zvýšil z 1622 ve školním roce 2010/2011 na 1822 ve školním roce 2015/2016) spadá na vrub jak změnám demografické křivky, tak příchodu žáků z Polska, zejména na základní školu v Českém Těšíně.³⁴

Specifickou úlohu nositele polského jazyka a kultury sehrávají média, divadla a knihovny. Na Těšínsku vychází se státní podporou dvakrát týdně *Głos* (do konce roku 2017 *Głos Ludu*), který vydává Kongres Poláků, měsíčník *Zwrot* vydávaný PZKO, dvoutýdeník pro děti a mládež *Nasza Gazetka* i měsíčníky pro školní mládež *Jutrzenka* a *Ogniwo*, které zároveň slouží jako učební pomůcky. Český rozhlas v Ostravě zajišťuje vysílání v polském jazyce, Česká televize v Ostravě zavedla polské vstupy do regionálního vysílání. Polská scéna Těšínského divadla připravuje pravidelně v každé sezóně 6–8 premiér, jeho součástí se po roce 2010 stalo i polské loutkové divadlo *Teatrzyk Lalek Bajka*, které dříve působilo pod Hlavním výborem PZKO. Polské fondy či odbory jsou v 15 městských a místních knihovnách se čtyřmi desítkami poboček.³⁵

ZÁVĚR

Nejvýznamnější národnostní menšinou v Československu se po druhé světové válce stala polská menšina na Těšínsku soustředěná převážně v úzkém územním pásu podél státní hranice od Ostravy po Jablunkovsko, nazývaném Zaolží. Při sčítání lidu v roce 1950 se zde hlásilo k polské národnosti jen 59 tisíc osob, tj. 26,8 % zdejších obyvatel, kteří představovali 83,3 % příslušníků polské menšiny v českých zemích. V roce 2011 pak zde deklarovalo výlučně polskou národnost 26,5 tisíce lidí, kteří tvořili pouze 7,8 % obyvatel a 67,9 % příslušníků polské menšiny v celostátním měřítku. Na tomto vývoji se podepsaly masivní vnitřní imigrace na Těšínsko a urbanizační procesy v 50. až 70. letech minulého století, národnostní heterogamie, dlouhodobé asimilační procesy i specifické demografické znaky polského obyvatelstva, po roce 1989 pak i rostoucí emigrace z Těšínska.

Po roce 1945 se objevují i různé formy pracovní imigrace Poláků do českých zemí, počínaje dojíždkou do zaměstnání přes krátkodobé i dlouhodobé zaměstnávání polských pracovníků v průmyslových podnicích především v pohraničí, ale i ve vnitrozemí (zejména v letech 1947–1950 a od poloviny 60. let do roku 1977) po velké investiční akce polských firem v 70. a 80. letech, na nichž pracovalo až 30 tisíc Poláků. Po roce 1989 se pak objevují různé formy denní i nepravidelné dojíždky za prací, tzv. pendlerství, i zaměstnávání polských pracovníků např. v dolech OKR či českých automobilkách.

V letech 1945–1947 situaci na Těšínsku výrazně ovlivňoval československo-polský pohraniční spor o toto území i otevřené národnostní problémy a incidenty. Společenský a kulturní život polské menšiny byl do jisté míry obnoven až o uzavření spojenecké smlouvy na jaře 1947, snahy o určitou autonomii a preferenci Poláků však komunistický režim tvrdě odmítl a připustil jen činnost PZKO jako modelové menšinové organizace. Pokusy přeměnit PZKO v roce 1968 na politickou reprezentaci menšiny a obnovit činnost dalších organizací ztroskotaly záhy po okupaci Československa, proti níž se rozhodující

34 SZYMECZEK – KASZPER, 87–88; BIZOŃ a kol., 12–14; GRZESICZAK, 46.

35 SZYMECZEK – KASZPER, 88–89.

část Poláků na Těšínsku postavila. Po listopadu 1989 se ustavil Kongres Poláků v ČR, ale PZKO zůstal největší společenskou a kulturní organizací, což vedlo ke kompetenčním sporům, absenci polské strany v komunální politice na Těšínsku částečně doplňuje hnutí Coexistentia-Soužití (Coexistentia-Wspólnota).

Od počátku devadesátých let 20. století došlo k otevření hranice s Polskem a rozvíjení přeshraniční spolupráce i k zakotvení a realizaci menšinových práv, na níž se podílí více než tři desítky výborů pro národnostní menšiny, které mj. pečují i o polské školství. Pokračuje činnost polských divadel i knihoven, vychází polský tisk, konají se různé kulturní a společenské akce. Potřebné legislativní i organizační předpoklady pro rozvoj polské menšiny na Těšínsku tak existují, záleží však především na aktivitě a zájmu jejích příslušníků.

PRAMENY A LITERATURA

ARCHIVNÍ PRAMENY

Národní archiv Praha

Fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor – Kancelář 1. tajemníka ÚV
KSČ Antonína Novotného – II. část

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

BIZOŇ, Andrzej a kol.: *Wizja 2035. Strategia rozwoju Polскоści na Zaolziu*, online: https://polonica.cz/content/Wizja_2035_text.pdf (cit. 28. 9. 2020).

Cizinci podle kategorie pobytu a státního občanství k 31. 12. 2011, online: https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jspx?_af=vystup-objekt&z=T&f=TABULKA&katalog=31032&pvo=CIZ04&c=v23~2__RP2011MP12DP31 (cit. 20. 9. 2021).

LITERATURA

BAJGER, Lubomír: *Ostravsko po druhé světové válce 1945–1948. Obyvatelstvo a pracovní trh*, Ostrava 1971.

BLAŽEK, Petr: Krize Polské lidové republiky a její reflexe v Československu 1980–1984, in: BLAŽEK, Petr (ed.), *Akce „Sever“. Státní bezpečnost a krize Polské lidové republiky 1980–1984. Edice dokumentů, díl 1*, Praha 2017, 11–32.

BORÁK, Mečislav: Polská menšina v České republice, in: GABAL, Ivan a kol., *Etnické menšiny ve střední Evropě. Konflikt nebo integrace*, Praha 1999, 120–127.

FRIEDL, Jiří: Polská menšina v letech 1945–1956, in: KASZPER, Roman – MALYSZ, Bohdan (eds.), *Poláci na Těšínsku. Studijní materiál*, Český Těšín 2009, 60–67.

GRZESICZAK, Łukasz: Największe problemy polskiej mniejszości na Śląsku Cieszyńskim w oczach polskich mediów na przykładzie gazety „Głos Ludu“ i miesięcznika „Zwrot“ w latach 2015–2016, in: *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica*, 20, 2018, 1, 43–56.

HERNOVÁ, Šárka: Vývoj národnostního složení Ostravska v letech 1950–1980, in: *Slezský sborník*, 83, 1985, 4, 273–285.

HERNOVÁ, Šárka: Vývojové tendence demografické skladby polské menšiny v České republice v letech 1950–1991, in: *Slezský sborník*, 94, 1996, 2, 114–133.

HERNOVÁ, Šárka – SOKOLOVÁ, Gabriela: *Národně jazykové vědomí obyvatel národnostně smíšených oblastí České republiky*, Opava 2000.

JANÁK, Dušan: České Slezsko po roce 1945. Územní a správní vývoj. Populační vývoj. Národnostní poměry, in: GAWRECKI, Dan a kol., *Dějiny Českého Slezska 1740–2000. II.*, Opava 2003, 409–439, 496–507.

JANÁK, Dušan: Dopad polské měnové reformy v roce 1950 na Ostravsku, in: JIRÁSEK, Zdeněk – NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří – ŠŮLA, Jaroslav (eds.), *Měnové systémy na území českých zemí 1892–1993. Sborník z konference v Opavě 22. a 23. března 1994*, Opava – Praha 1994, 99–104.

JANÁK, Dušan: Neklidná hranice I–II. (Spor o slezské pohraničí v letech 1945–1947), in: *Časopis Slezského zemského muzea, série B*, 42, 1993, 1, 63–75, 2, 147–168.

JANÁK, Dušan: Průmyslové dělnictvo ve světle statistik, in: JANÁK, Dušan – KOKOŠKA, Stanislav a kol., *Průmyslové dělnictvo v českých zemích v letech 1945–1948*, Praha 2019, 319–372.

- JASIŇSKI, Zenon: Školství, in: KADŁUBIEC, Karol Daniel a kol., *Polská národní menšina na Těšínsku v České republice (1920–1995)*, Ostrava 1997, 184–213.
- JIRÁSEK, Zdeněk: K otázce některých českých aktivit pro získání Kladska po roce 1945, in: ČÁP, Jaroslav – HLADKÝ, Ladislav – ŠŮLA, Jaroslav – WOLF, Vladimír (eds.), *Kladský sborník 1*, Hradec Králové 1996, 127–140.
- JOSIEK, Władysław: Společenské organizace a instituce, in: KADŁUBIEC, Karol Daniel a kol., *Polská národní menšina na Těšínsku v České republice (1920–1995)*, Ostrava 1997, 149–164.
- KLÍPA, Ondřej: Polskie robotnice w Czechosłowacji: czy przyjechały, by pozostać?, in: BORODZIEJ, Włodzimierz – KOCHANOWSKI, Jerzy (eds.), *Bocznymi drogami. Nieoficjalne kontakty społeczeństw socjalistycznych 1956–1989*, Warszawa 2010, 279–303.
- KOPEČEK, Lubomír: Coexistencia-Soužití a politická reprezentace polské menšiny na Těšínsku, in: *Středoevropské politické studie*, 5, 2003, 2–3, online: <https://journals.muni.cz/ceps/article/view/3941/531> (cit. 29. 11. 2019).
- MALYSZ, Bohdan: Od většiny k menšině. Poláci na Těšínsku ve světle statistiky, in: KASZPER, Roman – MALYSZ, Bohdan (eds.), *Poláci na Těšínsku. Studijní materiál*, Český Těšín 2009, 113–119.
- NOWAK, Krzysztof: Polská menšina v letech 1956–1989, in: KASZPER, Roman – MALYSZ, Bohdan (eds.), *Poláci na Těšínsku. Studijní materiál*, Český Těšín 2009, 68–81.
- SOKOLOVÁ, Gabriela – HERNOVÁ, Šárka – ŠRAJEROVÁ, Olga: *Češi, Slováci a Poláci na Těšínsku a jejich vzájemné vztahy*, Opava 1997.
- SZCZEPAŃSKA, Anna: *Warszawa – Praga 1948–1968. Od nakazanej przyjaźni do kryzysu*, Szczecin 2011.
- SZUMILO, Mirosław: Stosunki polsko-czechosłowackie w latach 1972–1977, in: PETRÁŠ, Jiří – SVOBODA, Libor (eds.), *Bezčasí. Československo v letech 1972–1977*, Praha – České Budějovice 2018, 238–250.
- SZYMECZEK, Józef: Prosazování práv polské menšiny v České republice na příkladu dvojjazyčnosti a dvojjazyčných názvů, in: KASZPER, Roman – MALYSZ, Bohdan (eds.), *Poláci na Těšínsku. Studijní materiál*, Český Těšín 2009, 90–93.
- SZYMECZEK, Józef – KASZPER, Roman: Poláci v České republice v době transformace společnosti po roce 1989, in: KASZPER, Roman – MALYSZ, Bohdan (eds.), *Poláci na Těšínsku. Studijní materiál*, Český Těšín 2009, 82–89.
- ŠRAJEROVÁ, Olga: *Historické a aktuálne otázky vývoja národnostných vzťahov, kultúr a identít v národnostne zmiešanej oblasti Sliezska a severnej Moravy. Sliezsko – Pamäť – Identita – Región*, Opava 2015.
- WASIUTA, Martyna: Partie etniczne w Republice Czeskiej, in: *Sprawy narodowościowe. Seria nowa. New series*, 49, 2017, online: <https://doi.org/10.11649/sn.1244> (cit. 29. 11. 2019).
- ZAHRAĐNIK, Stanisław: Nástin historického vývoje, in: KADŁUBIEC, Karol Daniel a kol., *Polská národní menšina na Těšínsku v České republice (1920–1995)*, Ostrava 1997, 10–42.

AUTOŘI / AUTHORS

IVAN HALÁSZ

Profesor, Dr. Ph.D., právník, historik a slavista; pracovník Spoločenskovedného výskumného centra a Katedry ústavného a komparatívneho verejného práva Fakulty štátovedy a medzinárodných štúdií Národnej univerzity pre verejnú službu. Zaoberá sa predovšetkým ústavným právom a dejinami strednej Európy, menšinovou problematikou, migráciou a medzinárodnou krízovou správou. Autor a redaktor viacerých monografií, učebníc, zborníkov a štúdií, najnovšie napríklad *The Administration of Foreign Affairs in the Central European Countries (1867–1945)*, Cluj Napoca 2019 alebo *Bevezetés az alkotmányjogba (Úvod do ústavného práva)*, Budapest 2019 (eds. F. Gárdos-Orosz, I. Halász) alebo *Republika so Svätou korunou?* (Praha 2020).

E-mail: halasz.ivan@tk.hu.

Professor, Dr. Ph.D., lawyer, historian and slavist; employee of the Social Science Research Center and the Department of Constitutional and Comparative Public Law, Faculty of Public Governance and International Studies, National University of Public Service. He deals mainly with constitutional law and the history of Central Europe, minority issues, migration and international crisis management. Author and editor of several monographs, textbooks, collections and studies, most recently, for example, *The Administration of Foreign Affairs in the Central European Countries (1867–1945)*, Cluj Napoca 2019 or *Bevezetés az alkotmányjogba (Introduction to Constitutional Law)*, Budapest 2019 (edited by F. Gárdos-Orosz, I. Halász) or *Republika so Svätou korunou?* (Praha 2020).

E-mail: halasz.ivan@tk.hu.

DUŠAN JANÁK

Profesor, PhDr., Ph.D., historik, vedoucí Střediska pro zpřístupnění dokumentace kulturních a novodobých dějin na Fakultě veřejných politik Slezské univerzity v Opavě. Autor a spoluautor řady studií a monografií z českých a československých dějin a dějin Slezska ve 20. století v kontextu střední a východní Evropy, věnovaných zvláště politickým a ekonomickým dějinám a perzekucím totalitních režimů, např. *Průmyslové dělnictvo v českých zemích 1938–1948* (se S. Kokoškou a kol., Praha 2019) nebo *Conflict – Competition – Cooperation in Central Europe in the 20th and 21st Centuries. The Intricacies of the Polish-Czech Relations* (eds. D. Janák, T. Skibiński, R. Zenderowski, Warszawa 2020).

E-mail: dusan.janak@fvp.slu.cz

Professor, PhDr., Ph.D., historian, head of the Centre for Access to Documentation of Cultural and Modern History at the Faculty of Public Policies of the Silesian University in Opava. Author and co-author of a number of studies and monographs on Czech and Czechoslovakian history and the history of Silesia in the 20th century in the context of Central and Eastern Europe, devoted to political and economic history and political repressions exerted by totalitarian regimes, recently e.g., *Průmyslové dělnictvo v českých zemích 1938–1948* (with S. Kokoška et al., Praha 2019) or *Conflict – Competition – Cooperation in Central Europe in the 20th and 21st Centuries. The Intricacies of the Polish-Czech Relations* (edited by D. Janák, T. Skibiński, R. Zenderowski, Warszawa 2020).

E-mail: dusan.janak@fvp.slu.cz

JIŘÍ KOCIAN

Profesor, PhDr., CSc., historik; výzkumný pracovník Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky; působí též na Fakultě veřejných politik Slezské univerzity v Opavě; odborně se zaměřuje na české a československé dějiny 20. století; autor prací a studií k dějinám politického systému a politických stran po roce 1945; autor knihy *Československá strana národně socialistická v letech 1945–1948. Organizace – program – politika* (Brno 2002); člen redakčního kruhu časopisu *Acta Historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, člen Ediční rady a Vědecké rady Národního archivu; předseda Sdružení historiků České republiky.

E-mail: kocian@usd.cas.cz

Professor, PhDr., CSc., historian, researcher at the Institute of Contemporary History of Czech Academy of Sciences; he also works at the Faculty of Public Policies of the Silesian University in Opava. His scientific interests are focused on history of the Czech Republic and Czechoslovakia in the 20th century, he is author of the books and studies on history of the Czechoslovakian and Czech political system and political parties after 1945; author of *Československá strana národně socialistická v letech 1945–1948. Organizace – program – politika* (Brno 2002); member of the editorial board of *Acta Historica Universitatis Silesianae Opaviensis*; member of the editorial and the scientific board of National Archives; Chairman of the Association of the Historians of the Czech Republic.

E-mail: kocian@usd.cas.cz

ŠTEFAN ŠUTAJ

Profesor, PaedDr., DrSc., historik, profesor slovenských dejín na Katedre histórie Filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach. Emeritný vedecký pracovník Spoločenskovedného ústavu – Centra spoločenských a psychologických vied SAV. Venuje sa problematike národnostných menšín, národnostnej politiky, politickým stranám a regionálnym dejinám Košíc v 20. a na začiatku 21. storočia, v kontexte dejín strednej Európy. Autor a spoluautor mnohých monografií, učebných textov a vedeckých štúdií, napr.: *Nationality Policy in Slovakia 2004–2018 (Selected Aspects of Hungarian Minority Policy)*, (s J. Šutajovou, Prešov 2020); *Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom* (Prešov 2014) alebo *Emanuel Böhm a Jozef Styk – Košičania z Turca a Oravy. Rivali a spolupracovníci v slovenskej politike (1945–1948)*, Košice 2018.

E-mail: stefan.sutaj@upjs.sk

Professor, PaedDr., DrSc., historian, professor of Slovak history at the Department of History, Faculty of Arts, P. J. Šafárik University in Košice. Emeritus researcher at the Institute of Social Sciences – Center for Social and Psychological Sciences of the Slovak Academy of Sciences. He deals with the issue of national minorities, national policies, political parties and regional history of Košice in the 20th and early 21st century, in the context of the history of Central Europe. Author and co-author of many monographs, textbooks and scientific studies, e. g., *Nationality Policy in Slovakia 2004–2018 (Selected Aspects of Hungarian Minority Policy)*, (with J. Šutajová, Prešov 2020); *Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom* (Prešov 2014) or *Emanuel Böhm a Jozef Styk – Košičania z Turca a Oravy. Rivali a spolupracovníci v slovenskej politike (1945–1948)*, Košice 2018.

E-mail: stefan.sutaj@upjs.sk

RADOSŁAW ZENDEROWSKI

Profesor, dr hab., politolog a sociolog; vedoucí katedry mezinárodních vztahů a evropských studií na Institutu politických věd a veřejné správy Univerzity kardinála Stefana Wyszyńskiego ve Varšavě. Člen vědecké rady Polské společnosti pro evropská studia a Výboru pro politické vědy Polské akademie věd. Zabývá se problematikou mezinárodních vztahů, fungováním hranic a etnickou politikou států ve střední a východní Evropě. Autor a spoluautor řady studií, článků a monografií, nejnověji např. *Etniczność i religia w Europie Środkowo-Wschodniej. Ujęcie statystyczne 1989–2019* (s J. Pieńkowskim, Warszawa 2020) nebo *Konflikt – Rywalizacja – Współpraca w Europie Środkowej w XX–XXI wieku. Meandry stosunków polsko-czeskich* (eds. D. Janák, T. Skibiński, R. Zenderowski, Warszawa 2021).

E-mail: r.zenderowski@uksw.edu.pl

Professor, dr hab., political scientist and sociologist; head of the Department of International Relations and European Studies at the Institute of Political Science and Public Administration, Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw. Member of the Scientific Board of the Polish Society for European Studies and the Political Science Committee of the Polish Academy of Sciences. He deals with issues of international relations, the functioning of borders and the ethnic policy of countries in Central and Eastern Europe. Author and co-author of a number of studies, articles and monographs, most recently e.g., *Etniczność i religia w Europie Środkowo-Wschodniej. Statutory Events 1989–2019* (with J. Pieńkowski, Warszawa 2020) or *Konflikt – Rywalizacja – Współpraca w Europie Środkowej w XX–XXI wieku. Meandry stosunków polsko-czeskich* (edited by D. Janák, T. Skibiński, R. Zenderowski, Warszawa 2021).

E-mail: r.zenderowski@uksw.edu.pl

PROMĚNY NÁRODNOSTNÍ STRUKTURY ČESKOSLOVENSKA, ČESKÉ REPUBLIKY A STŘEDNÍ EVROPY V LETECH 1945–2020

Studijní materiály

Editoři

DUŠAN JANÁK – JAN KUKLÍK

Studii R. Zenderowského do angličtiny přeložil Leszek Wójcik, abstrakty Jan Zasadil
Jazyková redakce českého textu Marie Šedivá, anglického textu Jana Bortlíková

Vydavatelé:

Slezská univerzita v Opavě

Fakulta veřejných politik v Opavě

Univerzita Karlova v Praze

Právnická fakulta

Místo a rok vydání: Opava – Praha, 2022

Grafická úprava a sazba: Aleš Orlík

ISBN 978-80-7510-508-0 (Slezská univerzita v Opavě, elektronická verze)

ISBN 978-80-7630-023-1 (Univerzita Karlova v Praze, elektronická verze)